ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 343.638

АЛІЄВА КАРИНА МАМЕДІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕПОВАГИ ДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

081 – «Право»

Галузь знань: 08 – «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ К.М. Алієва

Науковий керівник:
Бабанін Сергій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент

Дніпро – 2023

АНОТАЦІЯ

Алієва К.М. Підстави та принципи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Дніпропетровський університет внутрішніх справ, Дніпро, 2023.

У дисертації досліджені підстави та принципи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу і на цій основі напрацьовані пропозиції до КК та іншого законодавства України.

У першому розділі досліджуються питання соціальної обумовленості криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу. Обґрунтовано, що становлення морально-етичних категорій честі і гідності особи відбувалось від початку усвідомлення людиною своєї особистості починаючи з первісного суспільства. Як явища моралі ці категорії остаточно сформувались з появою класового суспільства. Категорія честі має значно більш тривалі строки розвитку ніж категорія гідності. Перші пам’ятки нормативно-правового захисту честі і гідності на території України сягають часів Київської Русі. До них слід віднести «Руську правду», Статут Ярослава, Статут Володимира, Статут Всеволода. При цьому під честю розумілось винятково благо, наявне у особи лише у зв’язку із приналежністю до почесного стану або займаної посади.

Чинний КК України не містить норми, яка б передбачала відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Законодавство України не містить визначень понять честі і гідності особи, що не сприяє правильному застосуванню положень нормативно-правових актів, які передбачають відповідальність за посягання на ці об’єкти, зокрема і за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу.

У роботі запропоновано під честю працівника правоохоронного органу як об’єкту кримінально-правової охорони розуміти позитивне сприйняття

конкретного працівника правоохоронного органу сторонніми особами, яке базується на дотриманні таким працівником як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов'язків. Під гідністю працівника правоохоронного органу як об'єкту кримінально-правової охорони слід розуміти внутрішнє сприйняття працівником правоохоронного органу себе як унікальної особистості, яка дотримується як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов'язків.

Видами неповаги до працівника правоохоронного органу, відповідальність за які передбачалась кримінальним законодавством, чинним на території України у різні часи, є образа та наклеп. Способами образи працівника правоохоронного органу є словесна, письмова, дією (зокрема, конклюдентною), у публічному виступі, у творах, що публічно демонструються, у засобах масової інформації, у мережі Інтернет тощо. Наклепом щодо працівника правоохоронного органу слід визнавати поширення завідомо неправдивих вигадок у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, що ганьблять цього працівника. Ці вигадки можуть стосуватись будь-якої сфери життя й діяльності працівника правоохоронного органу: професійної, громадської, особистої тощо, головне, щоб такі відомості поширювалися у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого. Але до якої б сфери не належали неправдиві вигадки, вони повинні стосуватись фактів або подій: 1) визначених, 2) можливих, 3) відбулися у минулому або відбуваються зараз.

Наведена система видів неповаги до працівника правоохоронного органу носить виключно теоретичний характер, оскільки не відображена у чинному законодавстві України, а тому не дозволяє охопити весь комплекс можливих протиправних посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів. В умовах відсутності в Україні адміністративної та кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу основним

заходом запобігання таким посяганням є цивільно-правові засоби, які дозволяють висувати вимогу щодо відшкодування так званої моральної шкоди за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу.

У роботі запропоновані зміни та доповнення до чинного законодавства України в частині поліпшення можливостей відшкодування моральної шкоди потерпілим, зокрема, працівниками правоохоронних органів, щодо яких вчинене посягання на честь і гідність. Так, запропоновано: викласти п. 10 ч. 1 ст. 56 «Права потерпілого» КПК України у такій редакції: «10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням матеріальної та/або моральної шкоди в порядку, передбаченому главою 9 цього Кодексу та іншим законодавством»; на законодавчому рівні закріпити положення, що у разі спричинення кримінальним правопорушенням майнової шкоди шкода моральна за його вчинення не повинна перевищувати розмірів майнової. У разі ж вчинення кримінального правопорушення, яке не спричинило майнової шкоди, розміри моральної шкоди слід визначати з урахуванням санкції статті Особливої частини КК України. При цьому доцільним є встановлення межі розмірів відшкодування моральної шкоди шляхом прив’язки їх до одного з видів покарань. Наприклад, за один день позбавлення волі, яке призначене винній особі, запропоновано передбачення відшкодування моральної шкоди потерпілому у розмірі до 0,1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Проведеним дослідженням доведена наявність в Україні факторів, що обумовлюють обсяг, характер та способи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу: 1) значна поширеність діяння; 2) неефективність інших правових механізмів захисту відповідних суспільних відносин; 3) відсутність тенденцій до зниження проявів неповаги до працівника правоохоронного органу, про що свідчать несприятливі стан та динаміка цього виду злочинності; 4) високий ступінь суспільної небезпечності досліджуваного діяння здатний заподіювати суттєву шкоду авторитетові правоохоронних органів; 5) типовість проявів неповаги до працівника правоохоронного органу та здатність кримінально-правових засобів впливати на них; 6) наявність

системи соціального контролю, яка дозволяє виявляти факти порушень таких правил, і системи кримінальної юстиції, спроможної реагувати на них.

У другому розділі дисертації досліджені юридично-догматичні принципи криміналізації та пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу, змодельований склад кримінального правопорушення та можливі санкції за його вчинення.

Визначено, що видовим об'єктом неповаги до працівника правоохоронного органу є авторитет органів державної влади, оскільки зміст розділу XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України містить традиційні склади кримінальних правопорушень, пов'язані з посяганнями на правоохоронців.

Специфіка побудови складів кримінальних правопорушень, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів, передбачених XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України, передбачає як обов'язкову ознаку спеціального потерпілого від кримінального правопорушення.

Посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу вчиняються у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків як під час їх виконання, так і до початку їх виконання, так і після виконання таких обов'язків. Крім того, об'єктивну сторону посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів характеризують й ряд інших зовнішніх ознак: спосіб, час, обстановка.

У роботі доведено, що суспільна небезпечність посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і

гідність військовослужбовців, а тому ці діяння потребують криміналізації.

Суб'єктивна сторона неповаги до працівника правоохоронного органу характеризується прямим умислом. Дослідження генезису кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу дозволяє стверджувати, що суб'єктом таких проявів визнавалась фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років і більше).

Проведеним дослідженням обґрунтована доцільність криміналізації таких видів неповаги до працівника правоохоронного органу як наклеп, дифамація та образа. При розгляді питань диференціації відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу доцільним є встановлення адміністративної відповідальності за образу працівника правоохоронного органу (як публічну, так і непублічну) у разі відсутності обтяжуючих це діяння обставин.

Дослідженням питань пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу обґрунтовано, що першочерговим завданням цього процесу є реалізація принципу невідворотності покарання, а не його суворість. Позбавлення волі на певний строк за досліджуване діяння повинно призначатися тільки за найбільш тяжкі прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Санкція при цьому повинна забезпечувати можливість індивідуалізації покарання і бути альтернативною.

У роботі обґрунтовано доповнення КК України статтею 342-1 «Неповага до працівника правоохоронного органу» та запропонована її редакція. Крім того запропоновані зміни та доповнення до статей 342, 345 КК України.

Ключові слова: *честь особи, гідність особи, кримінальна відповідальність, неповага до працівника правоохоронного органу, принципи криміналізації, підстави криміналізації.*

SUMMARY

Alieva K.M. Grounds and principles of criminalization of disrespect to a law enforcement officer. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 Law. - Dnipropetrovsk University of Internal Affairs, Dnipro, 2023.

The dissertation examines the grounds and principles of criminalizing disrespect to a law enforcement officer, and based on this, proposals for the Code of Criminal Procedure and other legislation of Ukraine are developed.

The first chapter examines the issues of social conditioning of the criminalization of disrespect to a law enforcement officer. It is substantiated that the formation of moral and ethical categories of honor and dignity of a person took place from the beginning of a person's awareness of his personality, starting with primitive society. As phenomena of morality, these categories were finally formed with the emergence of a class society. The category of honor has a much longer development period than the category of dignity. The first monuments of normative and legal protection of honor and dignity on the territory of Ukraine date back to the times of Kyivan Rus. These include "Russian Truth", the Statute of Yaroslav, the Statute of Volodymyr, and the Statute of Vsevolod. At the same time, honor was understood as an exclusive good available to a person only in connection with belonging to an honorable state or a position held.

The current Criminal Code of Ukraine does not contain a rule that would provide for responsibility for disrespecting an employee of a law enforcement agency. The legislation of Ukraine does not contain definitions of the concepts of honor and dignity of a person, which does not contribute to the correct application of the provisions of normative legal acts that provide for responsibility for encroachment on these objects, in particular, for encroachment on the honor and dignity of a law enforcement officer.

In the work, it is proposed to understand the honor of a law enforcement officer as an object of criminal law protection as a positive perception of a specific law

enforcement officer by outsiders, which is based on such an officer's observance of both generally accepted legal and moral norms in the team/society, as well as norms related to the implementation him of his official duties. The dignity of a law enforcement officer as an object of criminal protection should be understood as the internal perception by a law enforcement officer of himself as a unique individual who adheres to both generally accepted legal and moral norms in the team/society, as well as norms related to the performance of his official duties ties

Types of disrespect to a law enforcement officer, for which responsibility was provided by the criminal legislation in force on the territory of Ukraine at different times, are insult and slander. The ways of insulting a law enforcement officer are verbal, written, action (in particular, conclusive), in a public speech, in publicly displayed works, in mass media, on the Internet, etc. The spread of knowingly false fictions in connection with the performance of official duties, which dishonor this employee, should be recognized as defamation of a law enforcement officer. These fabrications can relate to any sphere of life and activity of a law enforcement officer: professional, public, personal, etc., the main thing is that such information is disseminated in connection with the official activities of the victim. But no matter what field false fictions belong to, they must relate to facts or events: 1) determined, 2) possible, 3) happened in the past or are happening now.

The given system of types of disrespect to a law enforcement officer is purely theoretical, as it is not reflected in the current legislation of Ukraine, and therefore does not allow to cover the entire complex of possible illegal encroachments on the honor and dignity of law enforcement officers. In the absence of administrative and criminal liability in Ukraine for disrespecting a law enforcement officer, the main measure to prevent such violations is civil legal means, which allow a claim for compensation for so-called moral damages for violating the honor and dignity of a law enforcement officer.

The work proposes changes and additions to the current legislation of Ukraine in terms of improving the possibilities of compensation for moral damage to victims, in particular, law enforcement officers, in respect of whom an offense against honor

and dignity has been committed. Yes, it is proposed: to set out clause 10, part 1 of Art. 56 "Rights of the victim" of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the following wording: "10) for compensation of material and/or moral damage caused by a criminal offense in the manner prescribed by Chapter 9 of this Code and other legislation"; at the legislative level, to enshrine the provision that in the case of property damage caused by a criminal offense, moral damage for its commission should not exceed the amount of property damage. In case of committing a criminal offense that did not cause property damage, the amount of moral damage should be determined taking into account the sanction of the article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, it is advisable to establish the limits of compensation for moral damages by tying them to one of the types of punishments. For example, for one day of imprisonment, which is assigned to a guilty person, it is proposed to provide compensation for moral damage to the victim in the amount of up to 0.1 of the subsistence minimum for able-bodied persons.

The conducted research proved the presence of factors in Ukraine that determine the scope, nature and methods of criminalizing disrespect to a law enforcement officer: 1) significant prevalence of the act; 2) ineffectiveness of other legal mechanisms for the protection of relevant social relations; 3) the absence of tendencies to reduce disrespect for a law enforcement officer, as evidenced by the unfavorable state and dynamics of this type of crime; 4) the high degree of public danger of the investigated act is capable of causing significant damage to the authority of law enforcement agencies; 5) the typicality of manifestations of disrespect for a law enforcement officer and the ability of criminal legal means to influence them; 6) the presence of a system of social control, which allows detecting violations of such rules, and a criminal justice system capable of responding to them.

The second chapter of the dissertation examines the legal and dogmatic principles of criminalization and penalization of disrespect to a law enforcement officer, the simulated composition of a criminal offense and possible sanctions for its commission.

It was determined that the specific object of disrespect for a law enforcement

officer is the authority of state authorities, since the content of Chapter XV "Criminal offenses against the authority of state authorities, local self-government bodies, citizens' associations and criminal offenses against journalists" of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine contains traditional compositions of criminal offenses related to assaults on law enforcement officers.

The specifics of the composition of criminal offenses that establish criminal liability for assaulting law enforcement officers, provided for in XV "Criminal offenses against the authority of state authorities, local self-government bodies, citizens' associations and criminal offenses against journalists" of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, provide as an obligation mandatory sign of a special victim of a criminal offense.

Encroachments on the honor and dignity of an employee of a law enforcement agency are committed in connection with the performance of official duties by this employee both during their performance, before the beginning of their performance, and after the performance of such duties. In addition, the objective side of encroachments on the honor and dignity of law enforcement officers is characterized by a number of other external features: the method, time, setting.

The work proves that the public danger of encroachments on the honor and dignity of law enforcement officers in the implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation is no less than similar encroachments on the honor and dignity of military personnel, and therefore these actions require criminalization

The subjective side of disrespecting a law enforcement officer is characterized by direct intent. The study of the genesis of criminal liability for disrespecting a law enforcement officer allows us to assert that the subject of such manifestations was a physically reprehensible person who committed a criminal offense at the age from which criminal liability can arise (16 years and older).

The conducted research substantiates the feasibility of criminalizing such types of disrespect to a law enforcement officer as slander, defamation, and insult. When considering issues of differentiation of responsibility for disrespecting a law

enforcement officer, it is appropriate to establish administrative liability for insulting a law enforcement officer (both public and non-public) in the absence of aggravating circumstances.

The study of issues of criminalization of disrespect to a law enforcement officer substantiated that the primary task of this process is the implementation of the principle of inevitability of punishment, and not its severity. Deprivation of liberty for a certain period of time for the investigated act should be prescribed only for the most serious manifestations of disrespect for a law enforcement officer. At the same time, the sanction should provide the possibility of individualizing the punishment and be alternative.

The work substantiates the addition of Article 342-1 of the Criminal Code of Ukraine "Disrespect to an employee of a law enforcement agency" and proposes its revision. In addition, proposed changes and additions to Articles 342 and 345 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: honor of a person, dignity of a person, criminal liability, disrespect for a law enforcement officer, principles of criminalization, grounds for criminalization.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Алієва К. Генезис понять честі та гідності особи як об’єктів кримінально-правової охорони. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 3. С. 98-103.

2. Алієва К. Законодавче врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 308-314.

3. Алієва К.М. Вплив об’єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу на принципи криміналізації цього діяння. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 1(42). С. 102-106.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Алієва К.М. Працівник Національного агентства з питань запобігання корупції як потерпілий від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 листопада 2020 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 204-206.

5. Алієва К. Кримінально-правовий захист честі та гідності жінок, які працюють у структурі МВС України. *Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченій 25-й річниці з дня прийняття Конституції України та 30-й річниці проголошення незалежності України (м. Дніпро, 10-11 черв. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 160-161.

6. Алієва К.М. Юридична відповідальність за образу честі і гідності працівника Національної поліції в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 квіт. 2022 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 7-8.

7. Алієва К.М. Питання криміналізації образи честі і гідності працівника правоохоронного органу. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 19-20 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 372-374.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ……..14

ВСТУП ……....15

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕПОВАГИ ДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ …….22

1.1. Генезис кримінально-правової охорони честі і гідності працівника правоохоронного органу в Україні …….....22

1.2. Види неповаги до працівника правоохоронного органу ……..50

1.3. Заходи запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу за сучасних умов в Україні ……...65

1.4. Підстави криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу …….91

Висновки до розділу 1 ……..…117

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНО-ДОГМАТИЧНІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕНАЛІЗАЦІЇ НЕПОВАГИ ДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: ДОСВІД ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ САНКЦІЇ ЗА ЙОГО ВЧИНЕННЯ ……123

2.1. Наукове обґрунтування модельних об’єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу ……123

2.2. Наукове обґрунтування модельних суб’єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу ……148

2.3. Наукове обґрунтування диференціації відповідальності й пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу ……..164

Висновки до розділу 2 ……..184

ВИСНОВКИ ……....189

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……198

ДОДАТКИ ……224

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВР – Верховна Рада

ВС – Верховний Суд

ДПП – Департамент патрульної поліції

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

КВК – Кримінально-виконавчий кодекс

КК – Кримінальний кодекс

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об’єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

ППВС – Постанова Пленуму Верховного Суду

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРПП – сектор реагування патрульної поліції

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Україна знаходиться на шляху до становлення її як правової європейської держави. Характерною рисою будь-якої правової держави є верховенство закону в усіх сферах життя суспільства. При цьому верховенство закону неодмінно пов'язане з ефективною діяльністю правоохоронних органів. Враховуючи, що в умовах сьогодення довіра суспільства до правоохоронних органів України потребує цілеспрямованого зміцнення, з метою її відновлення в Україні розпочата реформа цих органів, зокрема, створені такі правоохоронні органи як Національна поліція України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України. Така реформа потребує проведення не тільки суттєвих змін всередині цих органів, а й забезпечення ефективного захисту їх діяльності, зокрема, кримінально-правовими засобами.

Стаття 189-1 КК України 1960 р. передбачала відповідальність за образу працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з охороною громадського порядку, що каралось позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами на той же строк, або штрафом у розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [96].

Проте чинний КК України не містить не тільки норм, які б передбачали відповідальність за неповагу до працівника правоохоронного органу, а й загальних норм про посягання на честь і гідність будь-якої особи.

В умовах воєнного стану Верховна Рада України звернула увагу на необхідність криміналізації посягань на честь і гідність військовослужбовців та 03 березня 2022 р. доповнила КК України статтею 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», якою передбачила кримінальну відповідальність, зокрема, за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної

безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації [97].

Невизначеність на законодавчому рівні ступеня суспільної небезпечності посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу, підходів щодо диференціації відповідальності за це діяння свідчать про доцільність проведення досліджень у цій сфері.

Питання диференціації відповідальності за діяння проти працівників правоохоронних органів, зокрема за посягання на їх честь і гідність, досліджували такі вчені як А.В. Андрушко, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, П.Ф. Гришанін, В.Т. Дзюба, С.В. Єрмолаєва-Задорожня, М.П. Журавльов, О.О. Кирбят'єв, В.А. Клименко, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Лошицький, Т.П. Мінка, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, С.С. Яценко та ін.

Разом з тим єдиного підходу щодо визначення ступеня суспільної небезпечності неповаги до працівника правоохоронного органу, підстав та принципів криміналізації цього діяння на сьогоднішній день не вироблено.

Наведені обґрунтування спонукали до обрання пропонованої теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана відповідно до: Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р № 119/2021.), Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 р. № 942, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 р., схвалених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р., наказу МВС України «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки» від 11.06.2020 р. № 454, планів науково-дослідних робіт, які виконуються

кафедрою кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ в межах загальноуніверситетської теми наукових досліджень «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в Україні» (реєстраційний номер 0118U100431). Також робота відповідає тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 03.02.2022 р. № 109.

Мета й завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в обґрунтуванні підстав та принципів криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі *задачі*:

– визначити поняття честі і гідності як об’єктів кримінально-правової охорони;

– дослідити генезис кримінально-правової охорони честі і гідності працівника правоохоронного органу в Україні;

– визначити види неповаги до працівника правоохоронного органу;

– здійснити огляд сучасних заходів запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу в Україні;

– дослідити підстави криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу;

– надати наукове обґрунтування модельних об’єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу;

– надати наукове обґрунтування модельних суб’єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу;

– надати наукове обґрунтування диференціації відповідальності й пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини у сфері охорони авторитету

органів державної влади.

Предмет дослідження – підстави та принципи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу.

Методи дослідження. Для досягнення мети роботи автором використовувались такі методи: *діалектичний метод* – під час дослідження підстав та принципів криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу (підрозділи 1.1-2.3); *історико-правовий* – при дослідженні понять честі і гідності як об'єктів кримінально-правової охорони (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий метод* – при дослідженні підстав криміналізації та науковому обґрунтуванні диференціації відповідальності й індивідуалізації покарання за неповагу до працівника правоохоронного органу (підрозділи 1.3, 2.3); *системно-структурний* – при обґрунтуванні юридично-догматичних принципів криміналізації та пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу (розділ 2); *юридичного моделювання* – при обґрунтуванні пропозиції запровадження в Україні кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу (підрозділи 1.3, 2.1-2.3); *метод статистичного інтерв'ювання* – в процесі анкетного опитування працівників правоохоронних органів (підрозділи 1.3, 2.1-2.3); *теоретико-правового моделювання* – при науковому обґрунтуванні модельних об'єктивних та суб'єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу, диференціації відповідальності й індивідуалізації покарання за це діяння (підрозділи 2.1-2.3).

Емпіричну базу дисертації становлять: статистичні дані статистичної звітності Офісу Генерального прокурора України по ст.ст. 342, 345 КК України за 2018-2021 рр.; результати вивчення та узагальнення матеріалів судової практики (40 обвинувальних вироків по ст.ст. 342, 345 КК України); результати опитування 104 працівників Національної поліції України та 46 працівників судових органів з питань встановлення кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше в

Україні на комплексному монографічному рівні досліджено підстави та принципи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу. Найбільш важливими положеннями та висновками наукової новизни проведеного дослідження є такі:

вперше:

- обґрунтовано необхідність встановлення кримінальної відповідальності за образу працівника правоохоронного органу, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації;
- обґрунтовано, що однією з підстав криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу є лише такі прояви цієї неповаги, які супроводжуються вчиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема, опором такому працівникові чи погрозою щодо нього вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна у зв'язку з виконанням службових обов'язків;
- запропоновано доповнення КК України статтею 342-1 «Неповага до працівника правоохоронного органу» та її власну редакцію;

удосконалено:

- обґрунтування доцільності встановлення кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу у розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України;
- класифікацію видів неповаги до працівника правоохоронного органу;

дістало подальший розвиток:

– питання доцільності встановлення та розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу залежно від спричинених суспільно небезпечних наслідків або інших обтяжуючих такі діяння обставин;

– визначення честі працівника правоохоронного органу як об’єкту кримінально-правової охорони, під якою пропонується розуміти позитивне сприйняття конкретного працівника правоохоронного органу сторонніми особами, яке базується на дотриманні таким працівником як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов’язків;

– визначення гідності працівника правоохоронного органу як об’єкту кримінально-правової охорони, під якою пропонується розуміти внутрішнє сприйняття працівником правоохоронного органу себе як унікальної особистості, яка дотримується як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов’язків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані пропозиції, практичні рекомендації та висновки можуть використовуватись у таких сферах діяльності:

– *правотворчості* – для удосконалення кримінального законодавства у сфері охорони авторитету органів державної влади, честі і гідності працівників правоохоронних органів та інших осіб;

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення діяльності правоохоронних та судових органів України;

– *науково-дослідній роботі* – для теоретичних розробок, пов’язаних з кваліфікацією кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, а також при проведенні досліджень з кримінального права, кримінології у цій сфері;

– *навчальному процесі* – для здобувачів вищої освіти під час викладання курсу Особливої частини кримінального права, підготовці методичного забезпечення з навчальної дисциплін «Кримінальне право».

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорювалися на таких науково-практичних заходах: «Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства»

(м. Дніпро, 2020 р.); «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні» (м. Дніпро, 2021 р.); «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Суми, 2022 р.); «Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану» (м. Дніпро, 2022 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 7 наукових публікаціях, з яких: три – у вітчизняних фахових виданнях, чотири – у тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що включають сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, список використаних джерел (252 найменування) займає 26 сторінок, додаток розміщений на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕПОВАГИ ДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

1.1. Генезис кримінально-правової охорони честі і гідності працівника правоохоронного органу в Україні

Розгляд питання кримінально-правового захисту честі і гідності працівників правоохоронних органів потребує аналізу загальних понять честі і гідності особи, з'ясування їхнього співвідношення та впливу одне на одне.

Честь і гідність – морально-етичні категорії, які виникли з початком усвідомлення людиною своєї особистості. У проведених дослідженнях походження та розвитку цих понять, починаючи з первісного суспільства, робиться висновок, що поява відчуття гідності, а також самоповаги і честі, відбуваються на пізніх стадіях розвитку первісного суспільства. Честь родин та племен визначалася їх матеріальними благами, наявність яких свідчила про силу та мужність членів родини. У цей час людина не усвідомлювала себе як особистість, її індивідуальність була повністю придушена громадою. В первісному суспільстві розвивались уявлення про колективні честь та гідність. Образа окремої людини прирівнювалася до образи роду. Примітивною формою захисту честі та гідності на цьому етапі виступала, зокрема, кровна помста [223, с. 210].

Подальший розвиток понять честі та гідності пов'язаний з появою і формуванням класового суспільства. Вже в Стародавніх Греції і Римі поняття честі та гідності були співрозмірні з повагою до особистості. Громадська думка мала великий вплив на дії людей, а тому зовнішня честь греків була рушійною силою їх діяльності [109, с. 58].

Категорія честі розглядалась і у ранніх етичних системах, зокрема, Платоном та Аристотелем. Платон вважав честь нерозривно пов'язаною із законом, оскільки, на його думку, втрата честі повинна призводити до втрати всіх прав. У свою чергу Аристотель наголошував на важливості честі та безчестя у житті кожної людини. Він назвав честь, славу та пошану

найвеличнішими із зовнішніх благ, а у пошані бачив головну і майже виняткову мету політичного життя. За Аристотелем честь мала велике значення, оскільки надавала людині свідомості своєї переваги, що цінувалось Аристотелем навіть більше, ніж сама честь [16, с. 130].

У рабовласницькому суспільстві поняття гідності не було розвиненим. Ідеї про людську гідність почали формуватися під час розкладання рабовласницького суспільства і отримали свій подальший розвиток у феодалізмі. Кодекс честі феодалів виражався, у першу чергу, уявленнями про лицарську честь. Розвиток поняття лицарської честі суттєво вплинув на розвиток загального уявлення про честь та гідність будь-якої людини. Разом з тим, ці процеси супроводжувались значними негативними явищами. Так, всі, хто не належав до лицарства, піддавалися образам і приниженням, а найбільш цінними якостями були фізична сила і хоробрість. Найбільшу ціну для знаті мали відоме походження, титули, звання і багатство.

Разом з тим, суспільним ідеалом Середньовіччя вважається добровільна співпраця представників різних станів заради спільної користі. Як пише невідомий поет середньовічної Німеччини: «Священик, лицар і селянин мають бути товаришами. Селянин має обробляти землю для священика і лицаря, священик має рятувати селянина і лицаря із пекла, а шляхетний лицар зобов’язаний захищати селянина та священика від злодіїв, які їм загрожують» [223, с. 211].

З розвитком капіталістичних промислових відносин змінюються і уявлення про честь та гідність. Вперше ідеологи епохи Відродження висувають і розвивають категорію людської гідності, яка служила засобом протидії класовим нерівностям та привілеям.

Французькі просвітителі XVIII століття розкритикували феодальні уявлення про людину, її гідність та честь. Свобода та рівність, на їх думку, це речі, які є найбільшим благом з усіх і які мають бути метою кожної системи законодавства. За словами Руссо, «відмовитись від своєї свободи означає

відмовитись від своєї людської гідності, прав людини та, навіть, від своїх обов'язків» [178, с. 6].

Проте, філософи того часу мали й інші думки з приводу досліджуваних понять. Зокрема, Шопенгауер не визнавав поняття «людська гідність». На його думку, «порожні фрази про людську гідність» покладаються не на точні поняття, а на забобони. Визначення честі як зовнішньої совісті, а совісті – як внутрішньої честі виглядає яскраво, проте немає ясності та глибини. Правильніше казати, що об'єктивно честь – це думка інших про нашу цінність, а суб'єктивно – наш страх перед цією думкою. Отже, на думку Шопенгауера слід відрізняти суб'єктивні та об'єктивні ознаки честі та залежність їх між собою [249].

Екштейн Й. обґрунтовував, що «честь» має два головних значення: зовнішня честь, або визнання, повага до людини, і внутрішня честь, почуття честі. Внутрішня честь повністю ізольована від честі зовнішньої, і не перебуває у жодній залежності від громадської думки [250, с. 25].

Окремо зупинимось на релігійних визначеннях понять честі і гідності особи. До змісту поняття «честь» у Старому Завіті вкладено таке. «Честь» людини визначається за змістом як «пошана» («Яків забрав усе, що було в нашого батька. І з того, що було в батька нашого, зробив собі всю оцю честь...») у Книзі Буття (31:1). У подібних значеннях честь згадується також у Другій книзі Хроніки (26:18) та у Книзі Естер (6:3, 6:6, 6:7, 6:9, 6:11). Поняття «гідність» у Новому Завіті вживається у такому значені: «…Вірне це слово, і гідне всякого прийняття…» (1:15. Тимофія 1); «…бо гідний Він вищої слави…» (3:3 До євреїв); «…Хто гідний розгорнути книгу, і зламати печатки її?...» (5:2. «Апокаліпсис»); «…не знайшовся ані один гідний розгорнути й прочитати книгу…» (5:4 Апокаліпсис); «…силкуйся поставити себе перед Богом гідним, працівником бездоганним, що вірно навчає науки правди….» (2:15 Друге послання від Тимофія). Зміст гідності у контексті цих положень сприймається як властивість особистості, що характеризує її праведність та високі моральні якості людини [135, с. 28-30].

Завершуючи короткий історичний огляд розвитку та формування понять честі та гідності, хочемо зробити деякі висновки. Як уже згадувалося вище, перші уявлення про честь і гідність виникають у примітивному суспільстві, але як явища моралі вони остаточно формуються тільки з появою класів. Крім того, слід зазначити, що категорії гідності та честі історично еволюціонували самостійно як окремі поняття. При цьому категорія честі починає розвиватися набагато раніше, ніж категорія гідності.

Щодо розуміння сутності честі та гідності на сьогоднішній день зазначимо, що законодавчі визначення цих понять в Україні відсутні. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 зазначає, що чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Зокрема, під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [168].

Відсутність законодавчого визначення понять честі та гідності особи не сприяє правильному застосуванню положень нормативно-правових актів, які передбачають відповідальність за посягання на ці об'єкти, у тому числі, і за посягання на честь та гідність працівника правоохоронного органу.

Честь та гідність досить широкі, багаті за змістом та глибоко діалектичні за своєю природою поняття. Вони можуть сприйматися як у сфері моральної свідомості (як почуття або як поняття), так і у сфері етики (як категорії моралі). Поняття честі та гідності нерозривно пов'язані між собою, однак це жодним чином не говорить про їхню ідентичність.

Спроби визначити поняття честі та гідності одне через одне не повною мірою відповідають історії їх розвитку, оскільки вони еволюціонували як самостійні поняття, а тому, на наш погляд, визначення, які враховують різницю між ним, слід визнати більш переконливими.

На наш погляд, існують наступні основні підходи щодо визначення поняття честі. За найпоширенішими з них честь включає два основні елементи: самооцінку особою своєї гідності та оцінку гідності цієї особи суспільством, тобто честь – це позитивна оцінка, яка дається суспільством конкретній людини [138, с. 1-5]. Названі елементи визначають об'єктивні та суб'єктивні ознаки честі.

У наведеному вище визначені честі її суб'єктивна сторона за своїм змістом співпадає з визначенням гідності особи, що, на наш погляд, не відображає повною мірою сутність кожного з цих понять і не дає можливості виокремити специфічні ознаки кожного з них.

Щодо зовнішніх (об'єктивних) ознак поняття честі більшість визначень, вироблених теорією, є так чи інакше тотожними. Ключовою зовнішньою ознакою поняття честі визнається оцінка діяльності, поведінки особи іншими людьми, тобто репутація. Як зазначає Й. Екштейн, кожна людина, яка вступає у відносини з іншою, оцінює цю людину. Якщо при цьому ця оцінка знаходить свій прояв ззовні, її називають честю, тобто зовнішньою честю [250, с. 43].

При цьому до репутації можна віднести будь-яку зовнішню оцінку людини, у той час як честь – це лише її моральна оцінка. Наприклад, якщо особа має репутацію майстра своєї справи, проте вчиняє тяжке правопорушення, і, відповідно, спричиняє негативну моральну оцінку з боку суспільства, репутація такої особи як майстра не страждає. Відповідно не будь-

яка репутація визнається честю особи, а тільки та, що пов’язана з моральною репутацією.

Яскравим прикладом наведеної ситуації є вчинення необережного тяжкого злочину (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, шо спричинило смерть потерпілого) відомим радянським, а пізніше російським, актором Михайлом Єфремовим. Вчинення ним злочину, безумовно, негативно вплинуло на його загальну моральну оцінку з боку суспільства, проте репутація цієї людини як професіонала у своїй сфері, фактично, не постраждала [177].

Як правило репутація людини значною мірою залежить від самої людини, оскільки формується залежно від її поведінки і ставлення до інтересів інших людей, суспільства і держави. При цьому більш-менш об’єктивне судження про людину може ґрунтуватись не на поодиноких діях та вчинках, а завдяки їх сукупності. Адекватність моральної оцінки безпосередньо залежить від достовірності, повноти, своєчасності інформації та правильності її обробки. При цьому, звичайно, необхідно враховувати не тільки кінцевий результат дій та вчинків людини, але і мотиви, цілі, якими вона керувалась при їх вчиненні. Природньо, що така оцінка згодом перетворюється у суспільну свідомість разом з іншою інформацією про особистість, і тільки після цього стає репутацією – сталою оцінкою людини у суспільній думці оточуючих.

Честь як репутація тісно пов’язана з категоріями добра і зла, справедливості та несправедливості, обов’язку. Взаємозв’язок між «честю» та «добром» відображений у словосполученні «добре ім’я», яке широко використовується як синонім честі.

Що стосується суб’єктивної сторони честі, то це, на наш погляд, здатність конкретної людини оцінювати свої дії з точки зору моральних норм, правил і принципів, які існують у цьому суспільстві, придушувати аморальні почуття та наміри, які вважаються нечесними. Свідомість і почуття честі досить близькі за значенням поняття, але не тотожні. Людина у своїй поведінці не просто

піддається почуттям, а займає певну позицію щодо них: одні приймає, інші – відкидає.

Таким чином, можна стверджувати, що внутрішня сторона честі завжди нерозривно пов'язана з соціальною стороною, безпосередньо впливає на неї.

Оскільки честь як моральна цінність тісно пов'язана з гідністю, розглянемо детальніше зміст останнього поняття. Найчастіше гідність розглядається як одна зі сторін індивідуальної свідомості і ототожнюється з почуттям власної гідності, з усвідомленням особистістю своєї значущості та цінності. Така позиція близька і юридичній науці, де традиційно під гідністю розуміється певна самооцінка особистості, яка базується на суспільній оцінці.

Поняття гідності є одним з основних понять гуманізму і має ряд значень, зокрема: цінність людини взагалі (людська гідність); цінність будь-якої конкретної особистості (особиста гідність); цінність представника певної соціальної спільноти людей або соціальної групи (гідність працівника поліції, підприємця, вченого тощо); цінність групи людей (колективна гідність, національна гідність); свідомість і почуття власної гідності; зовнішній прояв своєї значущості, повага до себе.

Розуміння гідності як суспільної цінності конкретної людини, як сукупності її позитивних якостей – найперше визначення цього поняття з найдавніших часів. На сьогодні гідність тієї чи іншої людини полягає у духовних та фізичних якостях, які є цінними для суспільства у цілому. У своїй органічній єдності ці особисті якості складають те, що прийнято називати особистою гідністю.

Разом з тим, поряд з поняттям особистої гідності доцільно виділяти поняття гідності людини як біосоціальної істоти незалежно від особистих якостей, належних конкретній людині. Такий підхід необхідний для реалізації внутрішньої політики держави в частині забезпечення потреб будь-якої людини (політичних, економічних тощо), що сприятиме усвідомленню конкретною людиною своєї особистої гідності.

Про тісну єдність честі й гідності свідчить і та обставина, що їхньою

основою є критерій моральності. Разом з тим, повне ототожнення цих категорій є невірним. На наш погляд, вживання понять честі й гідності як тотожних, а тим паче включення гідності до поняття честі, не відповідає їх сутності. Це самостійні, хоча й взаємозалежні, поняття.

«Гідність» – одна з основних позитивних ознак людини як особистості; міра ствердження в людині особистісного начала. Психологічно постає як належний рівень самооцінки і дійовий механізм самоконтролю, що спирається на чітке розрізнення особою припустимого та неприпустимого для неї. Відповідно до різних «соціокультурних автономностей свідомості» (модальностей) людського буття розрізняють «особисту гідність», «жіночу» чи «чоловічу гідність», «професійну гідність», «національну гідність», «гідність громадянина», «людську гідність». У структурі особистості і в практичній поведінці гідність реалізується через такі чесноти, як благородство, скромність відповідальність критичність і вимогливість до себе та інших тощо [135, с. 25].

При дослідженні правового захисту таких немайнових благ як честь і гідність виникає питання чи збігаються загальні визначення цих понять з їхнім розумінням як об’єктів кримінально-правової охорони. На нашу думку, така різниця існує, але встановити її достатньо складно.

Так, наприклад, у 20-30 рр. XX століття у кримінально-правовій літературі честь як об’єкт посягання досить часто розглядалась як зовнішня гідність людини (вважалось, що внутрішня гідність ніким не може бути порушеною). Так, А.А. Піонтковський розглядав як об’єкт наклепу й образи людську гідність, яку розумів як у суб’єктивному, так і в об’єктивному сенсі. На його думку, образа була спрямованою на суб’єктивну гідність, а наклеп – на об’єктивну гідність людини [131, с. 357].

Таким чином, у цьому випадку поняття честі ототожнювалось з поняттям гідності.

У науковій літературі зустрічаються визначення честі як охоронюваного законом соціально-морального статусу громадянина, під яким розуміється положення, яке людина займає або хоче зайняти у навколишньому соціальному

середовищі.

На наш погляд, така дефініція є недостатньо повною. Так, мова може йти про таке положення, яке обіймає людина, що практично не має значення для її репутації й авторитету (посада, добробут, родинний стан тощо). Разом з тим справедливим є те, що авторами визнається різниця між загальнолюдським поняттям честі й поняттям честі як правової категорії. Перше більше піддається зміні, розвитку, чим формальне правове визначення честі. Імовірно, це пов'язане з тим, що моральний розвиток суспільства відбувається швидше розвитку його правових інститутів. У різні часи і за певних умов ті або інші діяння вважалися боргом честі і їхнє невиконання всіляко засуджувалося суспільством (вендета, дуелі тощо). З розвитком суспільства ці ж діяння у суспільній свідомості набули ознак безчесних й незаконних.

Загальнолюдське розуміння честі складається з безлічі компонентів, які не охоплюються правовим визначенням цього поняття, а тому посягання на них може залишатися без правового реагування. Більше того, закон захищає від наклепу й образи й таких осіб, щодо яких у суспільстві може скластись думка як про людей аморальних і безчесних.

Не варто забувати й наступний момент. Кожна людина має ту або іншу самооцінку, яка носить тією чи іншою мірою суб'єктивний характер. Разом з тим, зовнішня її оцінка будується насамперед на загальному розумінні певних благ, цінностей, на їхній значимості. Саме тому внутрішня й зовнішня оцінки якостей людини можуть не збігатися або збігатися частково. Отже важливо з'ясувати яка ж з них підлягає правовому захисту від неправомірних посягань.

На наш погляд, для права має значення та самооцінка індивіда, яка збігається з зовнішньою (суспільною) оцінкою цього індивіда. Будь це не так, про людину би судили не за її вчинками і моральними якостями, а залежно від того, як вона сама про себе думає, що далеко не завжди є об'єктивним.

Отже можна зазначити, що честь і гідність як правові категорії мають певну своєрідність, яку необхідно мати на увазі при розгляді безпосереднього об'єкту проявів неповаги до людини, зокрема, наклепу й образи. Честь як

об’єкт кримінально-правової охорони є насамперед позитивною соціальною оцінкою громадянина або організації, авторитетом, репутацією. На відміну від гідності особи, визначення якої (зокрема й правове) виходить із принципу рівності всіх людей у моральному відношенні, честь пов’язується з конкретним суспільним становищем людини, родом її діяльності й визнаними за нею моральними здобутками.

Іншими словами, поняття честі припускає до людини ту міру поваги суспільства, яку вона здобула.

У правовій науці усталеною є позиція, відповідно до якої гідність особи, яка є проявом аксіологічного самовизначення, формується на підставі загальноприйнятих у суспільстві уявлень про людські чесноти та про те, яким чином кожна людина повинна поводити себе. У свою чергу для честі характерним є те, що вона являє собою оцінку іншими особами чеснот конкретного індивіда, тобто зовнішнє ставлення до особи. Подібний підхід до розмежування честі й гідності має важливе практичне значення у зв’язку з тим, що наведені визначення позбавлені такої вади, коли обидва поняття тлумачаться двозначно (як ставлення особи до себе та як ставлення оточуючих до конкретного індивіда). Це у свою чергу дозволяє уникнути підміни цих етичних категорій одна одною [29, с. 323].

Слід зазначити, що інститут правового захисту честі і гідності людини й, зокрема, осіб, що охороняють публічний порядок та безпеку, існував у законодавстві, яке було чинним на території України, протягом тривалого часу і пройшов свій шлях становлення та розвитку. Джерела юридичної охорони права на честь сягають ще римського цивільного права. У римському праві честь збігалася із цивільною повноправністю людини, а тому охороною користувалася не честь сама по собі, а повноправність римського громадянина, і під образою розумілась не тільки образа як така, але й взагалі будь-який злочин.

Інститут захисту честі й гідності від злочинних посягань мав місце і у давньоруському праві. Так, у договорі князя Ярослава з німцями 1189-1199 рр.

названі злочини проти честі. Згідно ст. 8 цього договору, «той, хто зірве з дівчини або чужої дружини головний убір, сплачує шість гривень» [115]. Статут Ярослава того ж часу включає до складів злочинів проти честі також образу жінки словом [232].

Давньоруські правові пам'ятки, такі як «Руська правда», Статут Володимира, Статут Всеволода, встановлюючи покарання за образу честі й гідності, під честю розуміли винятково благо, наявне в особи лише у зв'язку із приналежністю до почесного стану або займаної посади. Посягання на честь, пов'язану з виконанням службових обов'язків чи родовим становищем особи, вважалось більш небезпечним, ніж особиста образа людини. За «Руською правдою» образа дією таких осіб тягла набагато більше покарання, ніж заподіяння шкоди здоров'ю селянина. Так, удар кийком, жердиною, неоголеним мечем або рукояттю, ляпас, виривання вусів та бороди тягли вчетверо більший штраф, ніж відсікання пальця [179].

В Руській Правді поняття «злочин» трактувалося як «образа», під якою розумілось будь-яке правопорушення проти суспільного ладу, що виявлялось, насамперед, у нанесенні потерпілому фізичної, матеріальної або моральної шкоди. При цьому, як зазначав М.О. Максимейко, Руська Правда містила також норми про образи у вузькому розумінні цього слова, тобто називала дії, у яких виявлялась пряма неповага до особи. Проте ранньофеодальне право чітко не відрізняло кримінальне правопорушення від цивільно-правового. Так, згідно зі ст. 15 Короткої Правди злісна несплата боргу, що утворився внаслідок цивільно-правової угоди, визнавалася образою, яка тягла за собою покарання у вигляді штрафу [186, с. 39].

Важливі положення про відповідальність за розглядувані посягання містилися у церковних статутах Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Так, у ст. 9 Статуту князя Володимира перераховуються справи, що підлягали юрисдикції єпископів, в тому числі й справи про «урікання» – образу лайкою і наклепом (зокрема, неправдивим звинуваченням у виготовленні приворотного зілля чи в єресі). Таким чином, можна стверджувати, що словесна образа та

наклеп як карані діяння вперше з'являються у Статуті князя Володимира. Разом з тим вказані посягання знаходились у компетенції не князівського, а церковного суду [15, с. 39].

Наступним етапом у розвитку законодавства про відповідальність за злочини проти честі та гідності особи стали Литовські статути у редакціях 1529, 1566 та 1588 рр. Норми про розглядувані посягання містилися в різних розділах Статуту, однак більшість із них були акумульовані у розділі III «Про вольності шляхти і про розширення Великого князівства Литовського». Вже із назви цього розділу можна зробити висновок, що вказана пам'ятка охороняла передовсім честь та гідність шляхтичів, що й не дивно, адже охорона честі входила в обсяг так званих «вольностей шляхетських» [15, с. 39-40].

Монархічна форма правління в Російській імперії зобов'язана була мати у своєму юридичному арсеналі норми, що спрямовувалися на охорону честі. Починаючи із Судебника Івана Грозного 1550 р., в законодавстві Московського царства з'являється припис про майнове відшкодування за завдану образу. Уложення 1649 р. започаткувала диференціацію злочинів проти честі залежно від рангу осіб світської та духовної ієрархії. У цьому ж напрямі діяло й кримінальне законодавство Катерини II: штрафи за завдану образу честі державних чиновників вимірювалися розміром їх річного жалування; за такі ж діяння, спрямовані проти осіб, що платили податки - у розмірі річного податку; для дружин – удвічі більше ніж сплачували чоловіки; для невідокремлених синів – половина того, що сплачував батько. Така система кримінальних покарань існувала до 1851 р. і різко критикувалася російською правовою наукою. Вона сприяла зловживанням, насамперед, з боку чиновників. «Ця система на практиці виявилася шкідливою, - зазначав дореволюційний дослідник А. Лохвицький, - люди аморальні або позбавлені гордого поняття про честь користувалися законом для особистих вигод, аморальність доходила до того, що бували часті приклади навмисного підставлення себе під образи» [187].

Починаючи з Судебнику 1589 р., поняття безчестя значно розширюється:

це вже не тільки образа дією або словом, але й неправдиве обвинувачення людини у крадіжці чи незаконному походженні. Характерною рисою розглянутого правового акту є спеціальне виділення статей про посягання на честь представників волосного управління: суддів, соцьких, п'ятидесятських та ін.

Отже цей нормативний акт виходить за межі охорони лише особистої честі, а охороняє вже честь особи, призначеної на певну посаду. Честь і гідність різних станів оцінюється Судебником 1589 р. по різному, залежно від займаного положення. Так, посягання на честь представника найнижчої верстви населення каралось сплатою сумою грошей у сто разів меншою, ніж за посягання на найбільш привілейовані верстви населення (ст.ст.44-51) [190].

Укладення 1649 р. відносить до образи дією побої, які наносяться умисно, коли «поругатель» хитрістю або діями заманить людину у свій двір і там поб'є її (ст. 11). Питанням штрафів за посягання на честь громадян, залежно від приналежності до класів та груп, присвячена ст. 73 Укладення. Розмір плати залежав від станового походження потерпілої особи, її чину, звання й посади, а реальні покарання призначалися лише у найбільш тяжких випадках [219].

Після виділення таких форм образи як «словом і дією» перед законодавцем постало питання уточнення «наветних і поносних слів» як елементу образи словами. До них відносились «матірна лайка», «смрадния й особливо злісні слова», тобто, на перше місце висувався момент ганьблення. Тоді ж скасовуються взаємні образи як реакція потерпілої особи на посягання проти її честі. Для збереження громадського порядку скривдженому заборонялося наносити кривднику таку ж образу. Він повинен був звертатися до влади, а присутні сприяти примиренню, не вступаючи у лайку.

Крім образи словом і дією, у XVII столітті в російське кримінальне законодавство, частково чинне на території України, був введений новий склад злочину – наклеп. Він підрозділявся на усний й письмовий, виражений за допомогою анонімного листа – пасквіля. Покарання було досить суворим – автор листа (пасквілянт) карався за той злочин, у якому він звинувачував іншу

людину. Отримання анонімного листа підлягало розслідуванню. Навіть якщо обвинувачення виявлялося справедливим, пасквілянтові загрожувала в'язниця, шпіцрутени або відправлення на каторгу (арт. 149-150) [219].

Незважаючи на те, що як злочин образа фігурує ще в найдавніших пам'ятках права, її перше визначення надається тільки у Маніфесті 1787 р. Образою визнавалось, якщо будь-хто шкодив праву іншого, зокрема: «ганьбить, поклепить, зневажить, уничижит або задере» [107].

В проекті Кримінального уложення 1813 р. злочинам проти честі та гідності особи відводилась глава третя «Про образи» частини третьої, що мала назву «Про покарання за приватні злочини». Вказана глава включала шість відділень: 1. «Загальні положення» (§§ 423–443); 2. «Про покарання за образи, завдані дією» (§§ 444– 452); 3. «Про покарання за образи на письмі» (§§ 453–462); 4. «Про покарання за словесні образи» (§§ 463– 467); 5. «Про покарання за образи порушенням особистих прав іншого» (§§ 468–478); 6. «Про покарання за образи проти добрих звичаїв, або про студні злочини» (§§ 479–491). Аналіз відповідних норм дає підстави для висновку, що безпосередньо діянням проти честі та гідності особи у главі третій частини третьої проекту Кримінального уложення 1813 р. були присвячені перші чотири відділення (§§ 423–467). Норми, зосереджені в п'ятому та шостому відділеннях, хоч і іменувалися «образами», стосувалися інших діянь (переховування чужого кріпака чи казенного селянина, зґвалтування, інцесту, перелюбу тощо). Образою визнавалось будь-яке діяння, вчинене проти іншої особи, з наміром нашкодити їй в праві або честі (§ 423). Образи поділялись на образи дією, письмом або словом (§ 424) [15, с. 46].

Укладення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. [220] у розділі «Про злочини й проступки проти порядку управління» містило главу «Про образу та явну неповагу до присутствених місць і чиновників при відправленні посади». Образливі дії могли виражатися у висловленій усно або письмово неповазі до урядових закладів, в образі словом або дією. Кримінальні діяння чинились умисно або у стані алкогольного сп'яніння. Як покарання за такі

діяння призначалися короткочасний арешт і штраф, а за обтяжуючих обставин – позбавлення волі або висилання до Сибіру з позбавленням всіх прав та переваг.

Розділ 10 «Злочини проти життя, здоров'я, волі й честі приватних осіб» до образ честі відносив зґвалтування й розтління, що свідчило про широке розуміння честі як об'єкту правового захисту. Безпосередніми особистими образами Укладення вважало також особисті образи, наклеп, розкриття секрету, погрозу й самоправство.

Нанесення особистих образ каралося, якщо вони спричиняли «хворобливе враження». Скривдженому надавалося право вибору цивільного або кримінального способу захисту. Кримінальне покарання за особисту образу призначалося у вигляді тримання у в'язниці на строк від трьох місяців до одного року з позбавленням деяких прав і переваг (ст. 2009). При особистій образі батька, матері або іншого родича винний втрачав всі особливі, особисті й за станом привласнені права і переваги, висилався до Сибіру, поровся різками й віддавався до арештантської роти на строк до двох років. Всі справи по особистих образах починалися за приватними скаргами самих ображених, їхнього подружжя, батьків і опікунів. При цьому, якщо потерпілий наніс кривднику взаємну образу, то він втрачав право на таку скаргу й справа не відкривалась (примітка до ст. 2011).

Укладення надавало перше визначення наклепу. Під ним розумілося обвинувачення якої-небудь особи, або її дружини, або членів її родини у діянні «протиправному правилам честі». Передбачалась відповідальність і за наклеп у друкованому виданні, тобто за всякий образливий відгук у пресі про приватну або посадову особу, або суспільстві, або у встановленні, який виражав або містив у собі лихослів'я чи лайку, але без вказівки ганебної обставини. Склад дифамації в Укладенні не був достатньо розроблений. Під нею малось на увазі поширення образливих для честі творів, зображень або слухів, які взагалі дорівнювалися наклепу на словах.

Російська імперсько-монархічна правова доктрина завжди визнавала

«образу честі» категорію публічного права, а склад цих злочинів містився у ст.ст 130-138 розділу XI Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями, 1864 р. під назвою «Про образу честі, погрози та насильство». Саме цей кодекс був чинним в Українській державі гетьмана П. Скоропадського при розгляді кримінальних справ українськими судами усіх ланок. Образою честі визнавалися такі види злочинів як наклеп, дифамація, образа дією і образа словом. Серед перерахованих «найбільш серйозним видом образи честі був наклеп, тобто розголошення відомостей про іншу особу ганебного характеру». Уложення про покарання виправні та кримінальні в редакції 1885 р. визнавали наклепом «несправедливе звинувачення будь-ким, його дружини чи членів сім'ї у діяннях, противних правилам честі». Відповідно до Статуту кримінального судочинства за вчинення наклепницьких дій на словах чи на письмі, винний підлягав арешту, що не перевищував двомісячний термін. Якщо ж наклепом ображена честь жінки чи особи, котра, хоч і не знаходиться з винним у родинних зв’язках по висхідній лінії, але яка мала право на особливу повагу, то він підлягав покаранню у вигляді арешту терміном до трьох місяців [187].

Статут про покарання, що накладаються мировими суддями [222], скасував спільне застосування кримінального й цивільного стягнень за справами про образу честі, вибір способу захисту залежав від потерпілого.

У ст. 31 Статуту передбачалась кримінальна відповідальність за образу нижчих посадових осіб державних установ (поліцейських, служителів судових та урядових місць, лісових сторожів та ін.) при виконанні ними службових обов’язків. У випадку образи таких осіб дією покарання істотно збільшувалось.

Серед образ приватних осіб Статут виділяє кваліфіковані види: словесна або письмова образа із заздалегідь обдуманим умислом, у публічному місці або в багатолюдних зібраннях, нанесене особі, яка хоча й не перебуває із кривдником у родинних стосунках за висхідною лінією, але яка мала з особливих з нею відносин право на особливу повагу, або ж особі жіночої статі. Також сюди відносилась образа, нанесена родичеві за висхідною лінією й образа дією.

Розмежування між наклепом і образою у Статуті проводиться за наступним критерієм: якщо образа могла бути нанесена особисто потерпілому й при цьому його добре ім'я не зачіпалося, то наклеп, навпаки, був спрямований на попрання доброго імені особи шляхом поширення неправдивих чуток, що позбавляли таку особу права на повагу з боку інших осіб.

Таким чином, Статут включив всі прості випадки образи й наклепу, а в Укладенні про покарання (1885 р.) [221] залишилися більш серйозні види злочинів проти честі: образа нанесенням тяжких побоїв (ст. 1533), образа дією найближчих родичів – батька, матері або інших за висхідною лінією (ст. 1534), наклеп в офіційному папері (ст. 1535), дифамація (ст. 1039). Відповідно до цієї статті, переслідувалося будь-яке оголошення у пресі відомостей, що ганьблять особу, про її приватне життя. Підсудний міг звільнятись від покарання у випадку наявності доказів справедливості ганебної обставини, яка стосувалась службової або суспільної діяльності особи, що обіймала посаду за визначенням уряду або вибірну посаду.

У проекті Кримінального уложення 1903 р. знову усувалась караність взаємних образ. Із цього положення робилися виключення для образи поліцейських або інших стражів, а також священнослужителів при виконанні або із приводу виконання ними службових обов'язків.

Наклеп і дифамація були об'єднані у поняття зганьблення – умисного розголошення про особу обставин, які принижують її в очах інших людей, що шкодить її доброму імені. Об'єктом наклепу могли бути добре ім'я й репутація юридичних осіб. Так, ст. 540 проекту Кримінального уложення 1903 р. встановлювала кримінальну відповідальність за розголошення свідомо помилкової обставини, яка підриває довіру до промислової або торговельної діяльності особи, суспільства або установи або до здатностей особи виконати обов'язки, що відповідають її званню або заняттю [194].

Після подій 1917-1920 рр. на території України чинним переважно було радянське законодавство, яке продовжило кримінально-правовий захист честі й гідності особи.

До видання першого радянського Кримінального кодексу певний перелік злочинів, спрямованих на заподіяння моральних збитків (образа й наклеп), містився у декретах та інших законодавчих актах. Система злочинів проти честі й гідності згадується вже у Циркулярі Касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 р. [36]. У ньому зазначалось, що всякі дорікання, наклепницькі та інші вигадування, образа словом або в пресі, або дією, персонально спрямовані проти окремих членів, представників місцевої або центральної влади або представників радянських установ, підлягають розгляду в місцевих судах у порядку порушення приватної скарги потерпілого, якщо не буде доведений спеціально хуліганський характер дій винного або мета образи всього ладу радянської республіки у цілому в особі того або іншого представника влади.

У цьому документі описувалися об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів наклепу й образи, визначалася підсудність цих злочинів. Поряд із наклепницькими діями каралися дорікання й інші вигадування, поширення яких становило небезпеку для громадської репутації особи. Циркуляр виділяв образу словом, дією й у пресі, причому кримінальна відповідальність диференціювалася залежно від способу вчинення злочину.

У період з 1917 по 1922 рр. була прийнята значна кількість декретів, спрямованих на боротьбу зі злочинами проти порядку управління. Серед цих злочинів існувала група злочинів, спрямована на протидію органам влади. Злочини проти порядку управління, зокрема посягання на життя, здоров'я й гідність представників влади, у період непу домінували в структурі злочинності.

КК УРСР 1922 р. [213], встановлюючи відповідальність за образу, поняття такого злочину не давав, а лише перераховував можливі способи його вчинення: словесно, дією або листом. Кваліфікованим видом вважалася образа, спричинена у поширених або привселюдно виставлених друкованих засобах або зображеннях. Згідно ст. 172 КК 1922 р., образа, викликана рівним або більш тяжким насильством або образою з боку потерпілого, не була кримінально караною.

Відповідальність за образу представника влади за КК 1922 р. наставала у випадку, якщо вона була спричинена привселюдно при виконанні ним будь-яких покладених на нього обов'язків. Карався такий злочин позбавленням волі на строк не менше шести місяців. У ст. 174 КК 1922 р. сформульоване визначення наклепу, під яким розумілося оголошення свідомо помилкової й такої, що ганьбить іншу особу, обставини.

У КК УРСР 1927 р. намітилася тенденція до загального пом'якшення відповідальності за злочини проти честі й гідності – позбавлення волі як вид покарання взагалі не передбачалося, переважали заходу громадського впливу й штрафи. Однак цей нормативний акт, на відміну від КК 1922 р., визнав суспільно небезпечним й караним взаємне приниження честі й гідності.

Саме КК 1927 р. уперше надав поняття наклепу як поширення свідомо помилкових, таких, що ганьблять іншу особу, вигадок. Образу дією законодавець вважав більш суспільно небезпечним порівняно з іншими видами образи, через що вона була виділена в окремий склад [214].

КК України 1960 р., не змінив сутності вказаних складів злочинів, проте сформулював поняття образи як умисного приниження честі і гідності особи, вираженого в непристойній формі, і додав нові кваліфікуючі обставини до складів наклепу й образи.

Якщо звернутись до історичної ретроспективи, то у КК України 1960 р. передбачалась кримінальна відповідальність за наклеп у ст. 125, за образу – у ст. 126, за образу судді – у ст. 176-1, за образу представника влади або представника громадськості, який охороняє громадський порядок – у ст. 189. Слід звернути увагу також на те, що деякі норми, які встановлювали відповідальність за образу і наклеп, були включені в текст цього законодавчого акту від самого початку, інші – пізніше, окремими статтями КК України 1960 р. було доповнено уже після його прийняття, а згодом вони були виключені (так, стаття 176-5 «Образа прокурора або слідчого» діяла менше шести років) [138, с. 3].

Так, ст. 125 «Наклеп» КК 1960 р. у частині 1 передбачала відповідальність за поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу, що каралось позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же строк, або штрафом від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, або громадською доганою. У частині 2 передбачалась відповідальність за наклеп у друкованому або іншим способом розмноженому творі, в анонімному листі, а так само вчинений особою, раніше судимою за наклеп, що каралось позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати. Частина ж 3 передбачала відповідальність за наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину, що каралось позбавленням волі на строк до п'яти років.

Стаття 126 «Образа» КК 1960 р. встановлювала відповідальність за умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі, за що передбачались виправні роботи на строк до одного року або штраф від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, або громадська догана.

Крім того, ст. 189 «Образа представника влади або представника громадськості, який охороняє громадський порядок» КК 1960 р. передбачала відповідальність за прилюдну образу представника влади при виконанні ним службових обов'язків або з приводу виконання їх, а також вчинення таких же дій щодо працівника громадськості, який охороняє громадський порядок, що каралось позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами на той же строк, або штрафом у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [96].

У створенні кримінально-правових гарантій захисту честі й гідності працівників правоохоронних органів важливу роль відіграв Указ Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р. «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я й гідність працівників міліції й народних

дружинників» [112]. КК 1960 р. був доповнений статтями, що передбачили відповідальність за опір працівнику міліції, члену громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовцю при виконанні ними обов'язків по охороні громадського порядку (ст. 188-1) та за образу працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця (ст. 189-1).

За образу працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з охороною громадського порядку передбачалось покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років, або виправні роботи на той же строк, або штраф у розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До спеціальних видів образ також відносились: ст. 237 – образа підлеглим начальника і начальником підлеглого (у пізнішій редакції – образа підлеглим начальника або начальником підлеглого), ст. 238 – образа насильницькою дією одним військовослужбовцем іншого при відсутності між ними відносин підлеглості або старшинства (у пізнішій редакції стаття передбачала відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями при відсутності між ними відносин підлеглості). Згодом з'явилися й інші спеціальні норми про відповідальність за образу. Так, 4 травня 1990 р. КК УРСР доповнено ст. 176-3 «Образа судді». В СРСР з шістдесятих років минулого століття народні суди, як правило, не приймали до свого розгляду справи про наклеп і образу, пропонуючи потерпілим звертатися до товариських судів. Так, у 1988 р. в СРСР народні суди розглянули в порядку кримінального судочинства 686 справ про наклеп та образу, а в 1989 р. – 795. Останнім нормативно-правовим актом радянського періоду, який містив норми, що встановлювали відповідальність за наклеп і образу, був Закон СРСР «Про захист честі та гідності Президента СРСР» від 14 травня 1990 р. [15, с. 56].

Чинний КК України 2001 р. не містить окремої норми, яка б передбачала відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Більше того, попри наявність у чинному КК окремого розділу ІІІ Особливої частини, який називається «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи», у ньому відсутня загальна норма, яка б встановлювала відповідальність за посягання на честь та гідність особи.

Варто зазначити, що 2014 року у цей розділ була включена ст. 151-1 «Наклеп», яка передбачала відповідальність за умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи, що каралось штрафом до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року (ч. 1); за наклеп у творі, що публічно демонструється, в засобах масової інформації або в мережі Інтернет, а так само вчинений особою, раніше судимою за наклеп, що каралось штрафом від п’ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п’ятдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до одного року (ч. 2); за наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, що каралось виправними роботами на строк від одного до двох років або обмеженням волі на строк до двох років (ч. 3) [171].

Проте Законом України № 732-VII від 28.01.2014 р. кримінальну відповідальність за ці діяння було скасовано [149].

Стосовно скасованої статті 151-1 «Наклеп» КК України, то вважається, що положення вказаної статті мають ряд недоліків. До основних недоліків скасованої ст. 151-1 «Наклеп» КК України належить те, що законодавець включив до кваліфікуючих ознак лише «спосіб» вчинення наклепу, проте такі ознаки як «правове становище потерпілої особи», а також «створення загрози заподіяння тяжких наслідків або заподіяння тяжких наслідків» залишені були законодавцем поза увагою [138, с. 3-4].

На сьогоднішній день у Верховній Раді України зареєстровані проекти Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08.02.2021 р. № 5050 [150] та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1 [151], метою яких, зокрема, є захист честі й гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків шляхом запровадження адміністративної відповідальності за правопорушення зазначеної категорії та запровадження адміністративної відповідальності за образу поліцейських, працівників Державної прикордонної служби України при виконанні ними своїх службових обов'язків, а так само членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону під час залучення їх до охорони громадського порядку.

Також Верховна Рада України 03 березня 2022 р. доповнила КК України статтею 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», якою передбачила кримінальну відповідальність, зокрема, за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації [148].

Зазначимо, що збройній агресії Російської Федерації пліч-о-пліч з військовослужбовцями протистоять і працівники правоохоронних органів, значну частину яких становлять працівники Національної поліції України. При цьому суспільна небезпека посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні такої діяльності є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і гідність військовослужбовців, однак посягання

на честь і гідність працівників правоохоронних органів на сьогоднішній день не криміналізовані.

Закінчуючи розгляд понять честі й гідності як об'єктів кримінально-правового захисту при наклепі й образі зупинимось на наступному. З огляду на те, що предметом нашого дослідження є, зокрема, кримінально-правовий захист честі й гідності працівників правоохоронних органів, уявляється важливим визначення специфічного характеру цих моральних благ.

Професійні кодекси честі існували й існують в усьому світі з часів загальновідомої клятви Гіппократа. З розвитком суспільства напрацьовувались певні норми професійної етики, клятви, присяги, здатні підтримувати моральний престиж професійних груп у суспільстві, формувати до них довіру й позитивне ставлення. Заняття певною професією або діяльністю з часом створює у такій групі людей дещо інше уявлення про честь і гідність, ніж у групі, що займається іншою діяльністю або є представниками іншої професії. Через це певні діяння, які не становлять якоїсь образи для більшості людей, є образливими для представників окремої групи.

Тому, на наш погляд, можна визнати правильною постановку питання про можливість виділення понять честі і гідності працівника правоохоронного органу з загальних понять честі і гідності, враховуючи, що ці поняття становлять специфічну частину загальних понять честі і гідності.

Особливий статус, який притаманний працівникам правоохоронних органів у зв'язку з покладеними на них законом винятково відповідальними й почесними обов'язками, виробило специфічний погляд на їхні вчинки та дії.

Зазначимо, що працівникам правоохоронних органів набагато важливіше мати бездоганну, незаплямовану репутацію, ніж пересічним громадянам. Така репутація повинна містити в собі позитивну оцінку не тільки службової, професійної діяльності працівника, але й його поведінку в повсякденному житті. На це звертають увагу і підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють правила поведінки працівників правоохоронних органів.

Так, наприклад, Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені

Наказом МВС України від 09.11.2016 р. № 1179, зазначають, що під час виконання службових обов'язків поліцейський, зокрема, повинен: виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку; поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати; контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку; мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу; дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики [157].

Честь, як моральна цінність, покликана підняти моральний авторитет працівників правоохоронних органів, а, отже, підвищити повагу до цих органів у цілому. У той же час, не слід забувати, що гідність працівника правоохоронного органу – це не тільки його особиста гідність, але й гідність конкретного носія державної влади.

Отже, честь і гідність працівника правоохоронного органу – це сукупність моральних якостей, що проявляються у виконанні службового обов'язку, повсякденній діяльності, визнаних соціально значимими суспільною думкою, а також усвідомлення працівником своєї цінності і професійної приналежності.

Зазначимо, що в обстановці глибоких реформ правоохоронних органів, їхньої демократизації й відновлення, роль і значення честі й гідності працівників незмірно зростають, що спричиняє необхідність удосконалення їх правового захисту.

Правильне рішення цього питання підніме престиж професії правоохоронця, дозволить йому більш свідомо й зацікавлено підходити до виконання своїх службових обов'язків не порушуючи при цьому моральних норм і приписів.

Осадчим В. І. вже була запропонована криміналізація образи працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку. На користь такої пропозиції свідчить і зарубіжний досвід організації кримінально-правової охорони честі й гідності представників держави: у ст. 226 КК Республіки Польща передбачено відповідальність за образу посадової особи під час чи у зв'язку з виконанням службових обов'язків; у ст. 275 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки – за наклеп щодо представника влади та іншої особи, що виконує обов'язки з охорони громадського порядку, а також за їх образу. Образу представника влади криміналізовано у ст. 318 КК Республіки Вірменія, ст. 320 КК Республіки Казахстан, ст. 330 КК Республіки Таджикистан [45, с. 39-40]. КК Таїланду у розділі «Злочини щодо громадського управління» міститься підрозділ 1 «Злочини проти посадових осіб», що передбачає відповідальність за наступні дії: образу посадової особи під час виконання нею своїх службових обов'язків або через виконання нею своїх службових обов'язків, що карається тюремним ув'язненням на термін до одного року або штрафом у розмірі не більше двох тисяч бат, або і до того, і до іншого (Стаття 136). Привертає увагу той факт, що в кримінальних законах окремих країн закріплені підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти представників влади (Австралія, Швеція). У Швеції, приміром, передбачені обставини, що пом'якшують покарання за таке діяння, а в ч. (3) § 113 КК Федеративної Республіки Німеччина визначено, що посягання не карається, якщо дії потерпілого, у зв'язку з якими було вчинено насильство, не були правомірними [64, с. 101, 103].

Цікавим є досвід криміналізації діянь проти честі і гідності Республіки Вірменія, КК якої передбачає відповідальність як за наклеп (ст. 135) та образу (ст. 136), так і за окремі діяння такі, як: поширення наклепницьких відомостей про кандидата, партії (партійному блоці) при проведенні виборів (ст. 151),

наклеп щодо судді, прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, або судового пристава (ст. 344), образа військовослужбовця (ст. 360), образа представника влади (ст. 318), неповага до суду (ст. 343), наклеп щодо судді, прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, або судового пристава (ст. 344).

В КК Республіки Білорусь передбачено такі загальні склади злочинів проти честі та гідності особи, як наклеп (ст. 188) та образа (ст. 189), а також низка таких спеціальних кримінально-правових норм: наклеп щодо Президента Республіки Білорусь (ст. 367), образа Президента Республіки Білорусь (ст. 368), образа представника влади (ст. 369), образа судді або народного засідателя (ст. 391) [135, с. 121-122].

Окрема криміналізація наклепу та образи Президента Республіки Білорусь у законодавстві цієї країни викликає питання щодо забезпечення законодавцем при прийнятті законодавчих актів такого заходу як система стримувань і противаг гілок влади, дотримання принципу рівності громадян перед законом тощо.

Таким чином, юридичне визначення понять честі та гідності безпосередньо пов’язані з психологічним розумінням природи цих понять. В узагальненому аксіопсихологічному розумінні честь характеризується як поняття моральної свідомості і категорія етики, що тісно пов’язана і в багатьох відношеннях схожа з категорією гідності. Подібно до гідності, поняття честі розкриває відношення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства. Проте, на відміну від поняття гідності, моральна цінність особистості у понятті честі пов’язується з конкретним суспільним становищем людини, видом її діяльності та визнаними за нею моральними заслугами. Якщо уявлення про гідність людини виходить з принципу рівності всіх людей у моральному відношенні, то поняття честі, навпаки, диференційовано оцінює людей, що знаходить відображення в їх репутації. Відповідно, честь вимагає від людини підтримувати (виправдовувати) ту репутацію, котру має вона сама чи колектив, до якого вона належить [172, с. 2-3].

Поняття гідності, яке є своєрідним відображенням соціальної оцінки людини у її свідомості, як з юридичної так і з психологічної точок зору нерозривно пов'язане з поняттям честі. Такий зв'язок є цілком природнім, оскільки особа, яка перебуває у певному колективі, у суспільстві в цілому, не може не зважати на те, як цей колектив чи суспільство її оцінює. Про безпосередню єдність честі та гідності свідчить і та обставина, що їх основою є моральність.

Проте повне ототожнення понять честі та гідності є невірним. Також сумнівним видається включення гідності цілком до змісту поняття честі. Це самостійні, хоч і взаємопов'язані, поняття.

Під честю, на наш погляд, слід розуміти позитивне сприйняття конкретної фізичної особи сторонніми особами, яке базується на дотриманні такою особою загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві. Гідність визначається як внутрішнє сприйняття фізичною особою себе як унікальної особистості, яка дотримується загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві.

Виходячи з наведених загальних визначень честі і гідності особи вважаємо, що під честю працівника правоохоронного органу як об'єкту кримінально-правової охорони, слід розуміти позитивне сприйняття конкретного працівника правоохоронного органу сторонніми особами, яке базується на дотриманні таким працівником як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов'язків, а під гідністю працівника правоохоронного органу як об'єкту кримінально-правової охорони, слід розуміти внутрішнє сприйняття працівником правоохоронного органу себе як унікальної особистості, яка дотримується як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов'язків.

1.2. Види неповаги до працівника правоохоронного органу

Дослідження генезису кримінально-правової охорони честі і гідності працівника правоохоронного органу дозволяє виділити види неповаги до працівника правоохоронного органу, відповідальність за які передбачалась кримінальним законодавством, чинним на території України у різні часи. До загальних видів посягань на честь і гідність будь-якої особи (зокрема і працівника правоохоронного органу) слід віднести образу та наклеп, до спеціальних – образу працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

На наш погляд, посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів як приватних осіб у багатьох випадках впливають на нормальну діяльність і авторитет правоохоронних органів, а тому також відносяться до видів неповаги щодо правоохоронців.

Образу працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків відображає лише специфічні особливості цих посягань, оскільки більша частина об'єктивних і суб'єктивних ознак збігається із загальним поняттям образи, тобто умисним приниженням честі і гідності особи, вираженим у непристойній формі.

Нормативне визначення образи працівника правоохоронного органу міститься у п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26.06.92 р. № 8, згідно якого під образою слід розуміти такі нецензурні чи брутальні висловлювання, непристойні жести та інші аналогічні дії, вчинені щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку чи військовослужбовця – у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку, які принижують честь і гідність зазначених осіб. Образою слід визнавати і непристойну оцінку

особистих якостей або поведінки цих осіб. Не є образою безадресна нецензурна лайка в присутності працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку чи військовослужбовця. Такі дії, за наявності відповідних підстав, слід кваліфікувати як хуліганство [155].

У КК Франції під поняття «образа» підпадають слова, чи погрози, жести чи зображення будь-якого роду, чи відправлення яких би то ні було предметів, адресованих особі, яка виконує обов'язки на державній службі, що можуть спричинити шкоду гідності чи повазі, яку належить надавати особі у зв'язку з її посадою. Публічна неповага складає кваліфікований склад злочину (ст. 433-5). За ст. 229 КК Іспанії образою визнається дії чи словесні вирази, які заподіяли шкоду гідності, репутації чи самолюбству особи. Водночас, зазначено, що злочинним визнаються тільки такі образи, які за своїм характером, наслідками чи обставинами вважаються серйозними в суспільній уяві. За серйозні образи, які заподіяні публічно, передбачений штраф в розмірі від шести до чотирнадцяти місячних заробітних плат, в інших випадках – від трьох до семи місячних заробітних плат. Образа вважається публічною, якщо вона була поширена шляхом друку, радіомовленням чи іншим засобом подібної дії. За КК ФРН образа також є кримінальним правопорушенням і відповідно до § 185 КК ФРН карається позбавленням волі строком до одного року чи грошовим штрафом, а якщо образа вчинена діями, то покаранням є позбавлення свободи на строк до двох років або штрафом. Це положення захищає честь та гідність будь-якого громадянина Німеччини, в тому числі і поліцейського при виконанні ним свої службових обов'язків. Покарання за образу поліцейського не носить формальний характер. Як свідчить судова практика звернення до поліцейського на «ти» (du) – може коштувати грубіяну 600 євро. Вислів «Бик в уніформі» – обійдеться жартівнику у 1000 євро. Вирази на кшталт «ідіот, психлікарня по вас плаче» – (Idioten, ihr gehört in die Nervenheilanstalt), «дурень в уніформі» (Trottel in Uniform) – вартують 1500 євро. Порівняння поліцейського з відходами життєдіяльності організму може обійтися дотепнику у 2500 евро. Висунути язика можна за 150-300 євро, покрутити пальцем біля

скроні коштує 750 євро. Ну а показ поліцейському середнього пальця (Mittelfinger zeigen, Stinkefinger) суди оцінюють від 800 до 4000 євро [57].

Під образою працівника правоохоронного органу слід розуміти не будь-яку негативну оцінку його особи, а лише таку, яка виражена у непристойній формі, причому відповідність чи невідповідність подібної принизливої оцінки дійсності не впливає на визнання такого діяння образою.

У науковій літературі неодноразово піднімалося питання про поняття негативної оцінки при образі. Таганцев М.С. вважав, що для наявності складу образи необхідне висловлювання презирства тільки до моральних якостей людини. Негативна оцінка щодо розумових та фізичних здібностей особи, його таланту тощо, які не стосуються моральних якостей, на думку М.С. Таганцева, не могли розглядатись як образа [191].

Проте, на наш погляд, для приниження честі і гідності особи важливим є не те, яких якостей людини стосується негативна оцінка, а в якій формі вона виражається. Честь і гідність особи здатні постраждати від будь-яких висловлювань незалежно від їх змісту.

Непристойні судження як про моральні, так і про розумові або фізичні вади, на нашу думку, однаково неприємні потерпілому. Тому будь-яке негативне судження про службову діяльність, моральні, розумові чи фізичні якості працівника правоохоронного органу, виражене у непристойній формі, необхідно розглядати як образу.

При оцінці питання про те, чи надана негативна оцінка особі у непристойній формі, слід враховувати не тільки позицію потерпілого та його суб’єктивне сприйняття. Необхідно враховувати, що різні працівники правоохоронних органів по-різному підходять до оцінки власної гідності, у зв’язку з чим деякі з них мають досить загострену чутливість до кожного, на їх думку, прояву неповаги до них. Саме тому критичні зауваження у припустимих формах, зроблені на адресу працівників правоохоронних органів, не можна розцінювати як образу їхньої особистості.

Критерієм визначення непристойності форми поведінки у кожному конкретному випадку повинні слугувати суперечності між встановленими правилами поведінки, взаєминами між людьми та вимогами загальнолюдської моралі.

Через достатню розпливчастість вказаного критерію кримінальне законодавство не здатне заздалегідь визначити та прописати ознаки образливості чи необразливості того або іншого діяння. Питання про визначення межі між дозволеним та недозволеним зверненням до працівників правоохоронних органів треба вирішувати з урахуванням всіх обставин вчиненого діяння.

У літературі наводяться приклади образ працівників правоохоронних органів, поширені в Україні на сьогоднішній день. Окремі з них наведені Боровиком А.В.: 1. Правопорушник під час розпивання спиртних напоїв відмовився виконувати законні вимоги працівників поліції, ображав їх нецензурною лайкою та висловлював погрози застосування насильства (засуджено за ч. 1 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався). 2. Правопорушник перебуваючи на території розважального закладу під час вчинення хуліганства ображав відвідувачів цього закладу та помітивши, що до місця прибули поліцейські, почав висловлюватись в їх бік нецензурними словами, не реагував на їх зауваження та наніс слідчому удар в голову (засуджено за ч. 3 ст. 296, ч. 2 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався). 3. Правопорушник у залі судових засідань під час розгляду клопотання про продовження строків тримання під вартою відносно останнього з метою залякування та незаконного тиску на працівника органів прокуратури в словесній формі висловив відкриту погрозу застосування насильства у вигляді тілесних ушкоджень відносно прокурора, яка супроводжувалась словами нецензурної лайки та особистими образами (засуджено за ч. 1 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався). 4. В ході проведення обшуку у приміщенні житлової секції виправної колонії засуджений почав виражатись грубими нецензурними словами в бік старшого оперуповноваженого

оперативного відділу установи, супроводжуючи їх погрозами застосування насильства (засуджено за ч. 1 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався). 5. Ув'язнений під час обшуку в камері працівниками слідчого ізолятору поводився нахабно, висловлювався нецензурними словами в їх бік, показував їм непристойні жести на руках, розмовляв у грубій формі та, підійшовши до дверей камери, намагався їх зачинити з метою перешкодити виходу з неї працівників установи. У цей час ув`язненні камери почали наносити удари працівникам слідчого ізолятору у різні частини тіла (засуджено за ч. 2 ст. 342, ч. 2 ст. 345 КК України; цивільний позов не подавався). 6. Обвинувачений разом з іншими особами в нічний час розпивали спиртні напої, шуміли, а також із застосуванням колонки та підсилювача, дуже гучно слухали музику. На вимогу поліцейських припинити свої протиправні дії, обвинувачений почав зухвало себе поводити, висловлюючись у бік працівників поліції нецензурними словами. Продовжуючи ігнорувати законні вимоги припинити протиправні дії він демонстративно зробив музику гучніше. Після чого поводився дуже агресивно та зухвало, почав застосовувати фізичну силу, боротися та шарпати поліцейського за формений одяг (засуджено за ч. 2 ст. 342 КК України; цивільний позов не подавався). 7. До працівника поліції підійшли ОСОБА_1 та ОСОБА_2, які перебували в стані алкогольного сп`яніння, та почали заважати виконувати йому свої службові обов`язки з охорони громадського порядку, ображати нецензурною лайкою та хапати за формений одяг, висловлюючи на його адресу вимогу поїхати з цього місця (засуджено за ч. 1 ст. 28, ч. 2 ст. 345 КК України; відомості про цивільний позов відсутні) [25, с. 61-62].

На наш погляд, однією з принципово відмінних ознак образи пересічної людини та образи працівника правоохоронного органу повинний виступати факт їх особистого сприйняття непристойної форми такої образи. Так, для образи пересічної людини обов'язковим є сприйняття саме цією людиною вчинених щодо неї дій як образи. При вирішенні питання образи працівника

правоохоронного органу достатньо самого факту непристойної поведінки з боку винного незалежно від сприйняття цієї поведінки самим правоохоронцем.

Характер та значення суспільних відносин, що захищаються при образі працівників правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, значно важливіші характеру та значення суспільних відносин, що страждають при образі приватної особи.

За характером свого прояву непристойна форма при образі може бути безпосередньою та заочною.

Безпосередньою образою слід визнавати приниження честі і/або гідності працівника правоохоронного органу за його присутності під час або у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Безпосередньою доцільно визнавати й таку образу, коли потерпілий працівник хоча і є присутнім при цьому, але не здогадується про спрямованість дій винного, який намагається принизити його честь і гідність. Також безпосередня образа можлива і в тих випадках, коли вона зовні не звернена до працівника правоохоронного органу, але вчинена за його присутності й досягла його зору або слуху.

Під заочною образою розуміються такі дії винного, які спрямовані на приниження честі і гідності працівників правоохоронних органів за їхньої відсутності.

Проте цей вид образи викликає запитання щодо доцільності та можливості його криміналізації. З одного боку, заочна образа не сприймається безпосередньо особою щодо якої вона спрямована. Проте, якщо така образа вчиняється у присутності інших сторонніх осіб, тобто публічно, вона, безумовно, шкодить авторитетові правоохоронного органу, де працює той правоохоронець, щодо якого вона спрямована. Більш того, у подальшому факт цієї образи може бути доведений до відома цього правоохоронця у різний спосіб (наприклад, шляхом викладення контенту з цією образою у мережу Інтернет або соціальні мережі).

На наш погляд, заочна образа має достатній ступінь суспільної небезпеки, щоб ставити питання про її криміналізацію.

Ще один можливий вид образи – посередня, коли посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу відбувається шляхом образи близьких йому осіб, наприклад, родичів. У цьому випадку відбувається посягання на кілька об'єктів – честь і гідність працівника правоохоронного органу, авторитет правоохоронного органу, де він працює, честь і гідність близької правоохоронцю особи. На наш погляд, такий вид образи потребує окремої криміналізації за кожне з названих діянь.

Наведені види образ різняться і за способом їх вчинення: словесна, письмова, дією (зокрема, конклюдентною), у публічному виступі, у творах, що публічно демонструються, у засобах масової інформації, у мережі Інтернет тощо.

Під словесною образою розуміється посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу шляхом проголошення на його адресу образливих висловлювань. До них відносяться образливі порівняння, натяки, нецензурна лайка тощо.

Словесна образа може бути нанесеною безпосередньо у розмові з потерпілим, а також по телефону, аудіо й відеозапису, у розмові із третіми особами (заочна образа). Цей вид образи є одним з найпоширеніших.

Так, наприклад, 22 травня 2018 р., близько 18.35 год. під час виконання службових обов'язків в добовому наряді, інспекторами сектору реагування патрульної поліції Красноградського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Харківській області старшим лейтенантом поліції ОСОБА_1, лейтенантом поліції ОСОБА_5 та старшим лейтенантом поліції ОСОБА_2 на службовому автомобілі марки ВАЗ 2107, держ. реєстраційний номер НОМЕР_1, було здійснено виїзд до лісового масиву поблизу вул. Першотравневої с. Наталине Красноградського району Харківської області, за викликом до оператора 102 щодо спроби вчинення самогубства громадянином ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_4 шляхом повішення. Після прибуття до вищевказаного лісового масиву працівники поліції висловили застереження та вмовляння не вчиняти самогубство ОСОБА_4, який вже знаходився на дереві з

мотузкою навколо шиї та стовбура дерева. На це останній, безпосередньо спілкуючись із інспектором СРПП ОСОБА_6, усвідомлюючи, що останній, знаходиться під час виконання службових обов'язків, діючи умисно, посягаючи на нормальну діяльність правоохоронних органів та їх авторитет, почав виражатись на адресу останнього грубою нецензурною лайкою, а в подальшому декілька раз висловив погрози насильством стосовно ОСОБА_6, а саме погрози нанесення ударів останньому в область обличчя [87].

У деяких випадках образа віч-на-віч може бути визнаною публічною за умови, якщо слова, жести або дії, що принижують честь і гідність потерпілого, хто-небудь бачить або чує і винний усвідомлює цю обставину.

Образа дією, на відміну від інших видів образи, припускає безпосереднє застосування до працівника правоохоронного органу фізичного або психічного впливу, спрямованого на приниження їхньої честі і гідності. На сьогоднішній день такі дії, за наявності інших обов’язкових об’єктивних та суб’єктивних ознак, кваліфікуються за ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» або ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» КК України.

Наведений вид образи характеризується різноманітними формами прояву: поштовхи, зривання одягу, головного убору, погонів, ляпаси, плювки тощо.

Окремо хотілося б зупинитись на такій можливій формі образи як непристойні жести. За певних умов ці жести замінюють собою слова і не спричиняють будь-якої шкоди здоров’ю, оскільки не посягають на тілесну недоторканість.

У зв’язку з цим може виникнути питання до якого виду відносити таку форму образи – до словесної чи до образи шляхом дії. На нашу думку, під останнім з зазначених видів образи слід розуміти будь-яку образу, пов’язану з

рухами тіла винної особи (як з порушенням тілесної недоторканості потерпілого, так і без нього).

У контексті наведеного постає питання щодо доцільності окремої криміналізації різних видів образи.

На наш погляд, за своїм змістом всі види образи принципово не відрізняються ступенем своєї суспільної небезпеки, а тому не потребують якихось специфічних форм криміналізації. Якщо при образі спричиняється шкода здоров'ю працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, а також їх власності, то ці діяння потребують окремої правової оцінки, зокрема, у межах тих складів кримінальних правопорушень, які є на сьогодні у КК України.

Набагато менш поширеною є письмова образа працівників правоохоронних органів. Письмова образа являє собою таке приниження честі і гідності працівника правоохоронного органу, що наноситься винним письмово за допомогою образливих слів, висловлювань або зображень. Причому лист або офіційна заява образливого змісту не обов'язково повинні бути адресовані безпосередньо потерпілому. Образа матиме місце й тоді, коли працівник правоохоронного органу довідається про отримання листа або заяви від інших осіб, які мали можливість ознайомитися з ними. До письмової образи відносяться й випадки, коли працівник правоохоронного органу зображений в образливому виді на малюнку, але при цьому не повинні визнаватись протиправними жартівливі шаржі й карикатури, оскільки ці зображення не містять нічого принизливого.

Окремого обговорення потребує питання визначення моменту закінчення письмової образи. На наш погляд, закінченим цей вид образи слід визнавати з моменту доведення до відома образливої інформації до відома хоча б однієї сторонньої особи, а не з моменту фактичного оформлення письмової форми образи. Останній факт, за умови криміналізації цього діяння, слід визнавати замахом на образу працівника правоохоронного органу.

Під образою у публічному виступі, у творах, що публічно демонструються або у засобах масової інформації розуміється образа, спричинена працівникові правоохоронного органу у публічних виступах на мітингах, лекціях, при вигукуванні на вулиці, у творах, що публічно демонструються і зображеннях у вигляді листівок, звернень, заяв, в опублікованих та поширених друкованих виданнях, трансляціях по радіо, телебаченню та інших засобах масової інформації (газети, журнали, кінодокументалістика, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації). Для цієї форми образи не потрібно, щоб твори або зображення принизливого змісту були розмножені типографським способом чи за допомогою розмножувальної техніки. Образлива інформація може бути розміщеною на стінних газетах, переписаною у багатьох екземплярах тощо.

Крім того, образа буде мати місце й у випадку, коли твір або зображення були виготовлені в одному екземплярі, але виставлялися у такому місці, де з їх змістом могла ознайомитися будь-яка особа.

Під образою у мережі Інтернет розуміється інформація принизливого змісту щодо працівника правоохоронного органу, розміщена за допомогою відеохостингів (YouTube, Netflix, Hulu та ін.) чи соціальних мереж (Facebook, Instagram, Telegram, Viber та ін.). Для цієї форми образи, як і для попередньої, основною ознакою є публічність – доведення інформації до відома хоча б однієї сторонньої особи.

Так, наприклад, 19-річний громадянин Франції на ім’я Олександр був засуджений до трьох років позбавлення волі за образу офіцерів поліції в інтернеті. Він написав розгнівану тираду на адресу правоохоронців на своїй сторінці Facebook після того, як його оштрафували за водіння у стані сп’яніння. Згідно із французьким законодавством, образа поліцейських є кримінальним злочином, і тому винному, крім тюремного строку, доведеться сплатити штраф у розмірі 1,2 тис. євро [81].

Характерним для двох останніх форм образи працівників правоохоронних органів є те, що їх суспільна небезпека є більш високою порівняно з іншими

формами. Це пов’язане з тим, що у цих випадках честь і гідність названих осіб принижуються в очах великої частини населення, що може викликати порушення нормальної діяльності правоохоронних органів і значне падіння їхнього авторитету.

Ще одним видом посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу є наклеп.

Історично наклепом визнавалось поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу.

В Україні поняття наклепу нормативно було закріплене у п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій» від 28 вересня 1990 р., згідно якого під наклепом розумілось повідомлення винним невизначеній кількості осіб або хоча б одній людині завідомо неправдивих вигадок про начебто вчинений потерпілим протиправний чи аморальний вчинок або інших відомостей, що ганьблять потерпілого. Завідомою неправдивістю визнавався очевидний для винного факт невідповідності відомостей дійсності. Не визнавалось наклепом поширення дійсних відомостей, хоча вони і ганьбили потерпілого, а так само поширення відомостей внаслідок сумлінної помилки особи в їх достовірності (наприклад, при одержанні з офіційних джерел). Не визнавалось наклепом і повідомлення неправдивих відомостей тільки потерпілому. В такому разі винний міг нести відповідальність за образу при наявності ознак цього злочину. На відміну від наклепу при образі винний принижує честь і гідність потерпілого шляхом висловлювання нецензурних чи брутальних слів, вчиненням непристойних або насильницьких дій (жесту та ін.), або дає непристойну оцінку особистим якостям чи поведінці потерпілого в формі, яка різко суперечить прийнятому спілкуванню між людьми [156].

Наклеп слід відмежовувати від оціночних суджень. Згідно ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних

даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [158].

Ці формулювання запозичені з рішення ЄСПЛ у справі «Лінгенс проти Австрії»: «Наявність фактів може бути продемонстрована (доведена), тоді як правдивість оціночних суджень не підлягає доведенню» (п. 46). Водночас передбачається, якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона може скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому ж засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб’єктивна думка була висловлена в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду. Варто зізнатися, що правом на відповідь майже ніколи не користуються, натомість позивачі обмежуються вимогами сатисфакції у формі спростування поширеної інформації [238].

На нашу думку, форми й способи поширення неправдивих вигадок не впливають на ступінь суспільної небезпеки наклепу щодо працівника правоохоронного органу. За умови криміналізації цього діяння певні способи наклепу можуть визнаватись кваліфікуючими ознаками останнього. Зазначимо, що способи поширення наклепницьких відомостей щодо працівників правоохоронних органів практично збігаються зі способами вчинення образи (словесно, письмово, дією (зокрема, конклюдентною), у публічному виступі, у творах, що публічно демонструються, у засобах масової інформації, у мережі Інтернет тощо), за винятком того, що вчинити наклеп дією, яка посягає на

тілесну недоторканість, неможливо. На відміну від образи, наклеп найчастіше вчиняється у письмовій формі.

Виникає питання, що слід розуміти під поширенням вигадок як ознакою наклепу. Чи є це поняття тотожним поняттю публічності, тобто доведення інформації до відома хоча б однієї сторонньої особи.

Вбачається, що такий підхід до поняття поширення вигадок є цілком логічним. Разом з тим, на наш погляд, має значення до відома якої саме однієї чи кількох осіб доводиться інформація при такому поширенні. Якщо завідомо неправдиві вигадки доводяться до сторонньої особи, яка з тих чи інших причин не здатна усвідомити правдивість чи неправдивість інформації (наприклад, малолітня чи психічнохвора особа), то таке діяння не можна визнавати наклепом, принаймні, закінченим.

Важливим моментом відмежування образи як форми посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу від наклепу є предмет цих посягань. При наклепі – це завідомо неправдиві вигадки. Проте, якщо вони повідомляються у непристойній формі, то у цьому випадку слід з'ясовувати спрямованість умислу винного, щоб розмежувати образу та наклеп.

Вигадки, які розповсюджуються щодо працівника правоохоронного органу при наклепі, повинні бути завідомо неправдивими, тобто винний усвідомлює їх невідповідність дійсності. Ці вигадки можуть стосуватись будь-якої сфери життя й діяльності працівника правоохоронного органу: професійної, громадської, особистої тощо, головне, щоб такі відомості поширювалися у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого. Але до якої б сфери не належали неправдиві вигадки, вони повинні стосуватись фактів або подій: 1) визначених, 2) можливих, 3) відбулися у минулому або відбуваються зараз.

Визначеність, як ознака предмета наклепу, повинна полягати у вказівці на конкретні факти, які ганьблять працівника правоохоронного органу, а не являти собою оціночні судження. Тому, у випадку повідомлення про працівника правоохоронного органу на кшталт того, що «він корупціонер», «він

колаборант», «він нікчемний працівник», «він зрадник» тощо не можуть розцінюватись як неправдиві вигадки.

З іншого боку, повідомлення на кшталт «він чинить фізичне насильство щодо затриманих», «він незаконно закриває кримінальні провадження» тощо слід вважати наклепницькими, оскільки вони передбачають за своїм змістом ряд кримінально-протиправних діянь, що ганьблять потерпілого.

На наш погляд, наклепом слід визнавати поширення певних фактів і обставин хоча б у загальній формі. Подібне рішення розглянутого питання дозволить провести чітке відмежування наклепу й образи, а тому буде сприяти однаковому застосуванню законодавства, спрямованого на захист честі і гідності працівників правоохоронних органів.

Що стосується часової визначеності відомостей, що поширюються при наклепі, то, на наш погляд, не має принципового значення чи стосуються ці відомості певних минулих подій, чи сучасних подій, чи подій, що можуть статись у майбутньому.

Яке, наприклад, значення для працівника правоохоронного органу має час вчинення приписуваних йому вчинків, якщо метою таких вигадок є приниження його честі і гідності перед іншими людьми та підрив репутації цього працівника та авторитету відповідного правоохоронного органу. Саме тому при оцінці діяння доцільно виходити не з часового критерію поширюваних неправдивих відомостей, а з їхньої спрямованості на приниження честі і гідності зазначених осіб.

Наклеп щодо працівника правоохоронного органу можливий у разі поширення тільки таких відомостей, що ганьблять їхню честь і гідність або підривають репутацію.

Пленум Верховного Суду України в постанові від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» вказав, що праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань

відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію [168].

Як вже зазначалось, згідно ст. 30 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень [158].

Як зазначає В. Підгородинський, дослідження кримінально-правового впливу за наклеп та образу із інтеракціоністського підходу свідчить, що криміналізація наклепу може забезпечити істотний превентивний вплив та попередження побутових злочинів проти життя та здоров'я. Дослідження кримінально-правового впливу за наклеп та образу в контексті антропологічного підходу свідчить, що такі правові цінності юридичних осіб (ділова репутація), держави (авторитет), суспільства (моральність), які є аналогічними правовим цінностям фізичних осіб, охороняються окремими кримінально-правовими нормами КК України, що свідчить про диспропорцію у кримінально-правовому регулюванні [133].

У чинному КК України, фактично, встановлено відповідальність за наклеп у ст. 383 «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення», частина 2 якої передбачає відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому, дізнавачу або органу досудового розслідування про вчинення кримінального правопорушення, поєднане з обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або із штучним створенням доказів обвинувачення.

Завершуючи розгляд видів посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів, зазначимо, що наведена система посягань на сьогоднішній день носить виключно теоретичний характер, оскільки не відображена у чинному законодавстві, а тому не дозволяє охопити весь комплекс можливих протиправних посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів.

1.3. Заходи запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу за сучасних умов в Україні

Запобігання злочинності – це соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [38, с. 16].

До основних заходів запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу за сучасних умов в Україні належать, у першу чергу, цивільно-правові засоби – п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України [234] передбачає захист честі, гідності, а також ділової репутації шляхом звертання в суд, а також відшкодування завданої моральної шкоди. Проте це не є перешкодою для їх захисту іншими засобами, зокрема, кримінально-правовими. Честь, гідність, ділова репутація людини повинні охоронятись нормами як цивільного, так і кримінального права. І вибір способу захисту повинен залежати від самого потерпілого. Дійсно, захист порушеного права одночасно і в цивільноправовому і в кримінально-правовому порядку недопустимий. Але це не повинно виключати можливості використовувати ці способи почергово, якщо попереднє рішення суду не задовольняє потерпілого [230, с. 72].

Особа, щодо якої поширено недостовірну інформацію, може захистити свої права, використовуючи такі способи їх цивільно-правового захисту: 1) спростування недостовірної інформації (ч. 6 ст. 277 ЦК України); 2) заборона поширення інформації, яка порушує особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України) (спеціальні способи захисту); 3) відшкодування майнової шкоди (п. 8 ч. 2 ст. 16, ст. 22 ЦК України); компенсація немайнової шкоди (п. 9 ч. 2 ст. 16, ст. 23 ЦК України) (загальні способи захисту). Разом з тим, кожен з матеріально-правових засобів захисту честі та гідності повинен мати належні заходи операційної дії або іншими словами цивільно-процесуальні можливості

втілити в життя цивільно-правові способи захисту честі та гідності [135, с. 218].

Осадчий В.І. зазначає, що у разі насильницького впливу на працівника правоохоронного органу результат заподіяння шкоди правоохоронній діяльності очевидний: потерпілий або ж неспроможний виконувати свої службові обов'язки (наприклад, через заподіяння йому тілесних ушкоджень), або ж (внаслідок хвилювання за своє життя і близьких йому людей, фізичну недоторканність, безпеку, власність тощо) може видозмінити правоохоронну діяльність, у тому числі і на користь винного. Відповідно до цього, у зв'язку із завданою йому кривдою працівник правоохоронного органу під впливом моральних страждань, негативних емоцій може, наприклад, певний час працювати неритмічно чи й зовсім припинити свою діяльність. Очевидно, що у цьому випадку шкода може бути заподіяна не лише окремому працівникові, а й діяльності правоохоронних органів загалом [108, с. 26].

Відсутність у кримінальному законодавстві України норми, яка б передбачала відповідальність за неповагу до працівника правоохоронного органу, обумовлює застосування інших видів юридичної відповідальності за вказане діяння за сучасних умов в Україні.

До таких видів юридичної відповідальності, у першу чергу, відноситься цивільно-правова. Цивільно-правову відповідальність за шкоду, що заподіяна працівникам правоохоронних органів порушенням їхніх майнових та немайнових прав нападом, непокорою, іншими протиправними діями, потрібно розуміти як обов'язок компенсувати таку шкоду в повному обсязі, якщо порушник не доведе, що шкода сталася не з його вини. Такий підхід відповідає положенням теорії деліктів, сприяє забезпеченню правопорядку, захисту прав та інтересів потерпілих, а також посиленню правового впливу на боржників [248, с. 236].

Цивільне законодавство України визначає правове значення честі та гідності (ст. ст. 201, 270, 297 ЦК України), а також способи їх захисту (ст. ст. 23, ч. 3 ст. 297 ЦК України) без конкретизації самих способів захисту честі та гідності особи. В науці цивільного права виділяють найбільш застосовувані

(загальні) способи захисту честі та гідності: 1) відшкодування майнової шкоди; 2) компенсація моральної шкоди; а також спеціальні: 1) спростування; 2) право на відповідь; 3) судова заборона подальшого порушення честі, гідності та репутації; 4) визнання інформації такою, що не відповідає дійсності у порядку окремого провадження. Розглядаючи питання захисту честі та гідності особи Р.А. Стефанчук вказує на те, що реалізація такого способу захисту як відшкодування майнової шкоди проходить у межах деліктних правовідносин, а також має досить низьку питому вагу застосування даного способу на практиці, що пов'язано зі сплатою значної суми судового збору [133, с. 262-263].

Яскравим прикладом спроби поліцейського скористатися своїм правом на захист честі, гідності та ділової репутації є перший в Україні судовий прецедент стосовно захисту честі, гідності та ділової репутації патрульного поліцейського, який відбувся у 2016 у місті Харкові. Патрульний поліцейський звернувся до районного суду у м. Харків щодо інциденту, який трапився 31 грудня 2016 року між патрульним поліцейським та громадянином Б. Спілкуючись із поліцейським, громадянин Б. ображав його, принижував його честь, гідність, погрожував йому фізичною розправою, принижував його репутацію перед підлеглими. При цьому він здійснював відеозапис «спілкування» на відеозаписуючий пристрій. Згодом відео вищеописаного випадку з'явилося в мережі Інтернет. Після даного інциденту патрульний поліцейський вирішив подати до суду позовну заяву проти громадянина Б. про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди, оскільки інспектор вважає, що оприлюднення в Інтернеті вищевказаного відео негативно позначилося на його кар'єрному рості та службі. Здавалося б, усі докази публічної образи громадянином поліцейського наявні – вони доступні абсолютно кожному користувачу Інтернету, але суд вирішив інакше: в задоволенні позову відмовити. В апеляційній інстанції, де була розглянута апеляційна скарга на рішення районного суду, адвокат поліцейського посилався на ст. 3, 28, 55 Конституції України, ст. 16, 23, 270, 1167 ЦК України, приписи постанов Пленуму Верховного Суду від 31.03.1995 р. № 7 «Про судову

практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», а також від 26.06.1992 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів». Усі ці законодавчі інструменти захисту були розглянуті вище як ті, котрими може безпосередньо скористатися поліцейський. Але й на цей раз патрульний програв справу. Колегія суддів вирішила залишити без змін рішення районного суду м. Харкова [108, с. 28].

Наведений приклад свідчить про відсутність у законодавстві України дієвого та ефективного способу захисту працівника правоохоронного органу від проявів неповаги щодо нього.

Інший приклад. У січні 2015 р. ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом, який уточнив у процесі розгляду справи, до ОСОБА_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, спростування недостовірної інформації та відшкодування моральної шкоди, посилаючись на те, що з липня 2010 р. він перебував з відповідачем у зареєстрованому шлюбі, який розірвано рішенням Суворовського районного суду м. Херсона від 15 липня 2014 р. Під час шлюбу в них ІНФОРМАЦІЯ_1 народилася дочка ОСОБА_4. Намагаючись вплинути на вирішення питання щодо його побачень з їх спільною дитиною, 16 вересня 2014 р. ОСОБА_2 звернулася до прокуратури Херсонської області зі скаргою, в якій вказувала на те, що він, займаючи відповідальну посаду в прокуратурі, вчиняє дії, які свідчать про його аморальний спосіб життя, а також додала фотографії з принизливими, неправдивими коментарями. Аналогічні скарги з особистими фотографіями, на оприлюднення яких він не давав згоди, відповідач направила 29 вересня 2014 р. до Генеральної прокуратури України та Управління Служби безпеки України в Херсонській області. Вважає надану ОСОБА_2 до правоохоронних органів інформацію неправдивою і такою, що паплюжить його честь, гідність та ділову репутацію. Через неодноразові скарги він був вимушений звільнитися з посади начальника відділу представництва інтересів держави і громадян у суді прокуратури м. Херсона. При цьому метою

подання таких скарг було відсторонення його від дочки, оскільки відповідач неодноразово висловлювала своє бажання «викреслити його з життя дитини» шляхом позбавлення батьківських прав, зверталася до компетентних органів з вимогами звільнити його з роботи. У зв'язку з цим він вимушений був відповідати на безліч питань про обставини, які описуються в зазначених скаргах, що є для нього принизливим, потребує вжиття додаткових зусиль для організації свого життя та завдає моральних страждань. Враховуючи викладене, ОСОБА_1 просив: визнати поширену відповідачем у зверненнях до правоохоронних органів інформацію такою, що не відповідає дійсності, принижує його честь, гідність і ділову репутацію, та спростувати її у такий же спосіб (шляхом направлення не пізніше п'ятнадцяти днів з дня набрання рішенням суду законної сили до вказаних державних органів відповідних повідомлень про те, що поширена ОСОБА_2 інформація є недостовірною, такою, що не відповідає дійсності, із доказами направлення відповідних відомостей адресатам); визнати дії ОСОБА_2 зі збирання, використання та поширення конфіденційної інформації про нього без згоди такими, що порушують особисті його немайнові права та принижують честь та гідність; заборонити відповідачу в подальшому розповсюджувати щодо нього конфіденційну інформацію; вилучити у ОСОБА_2 фотознімки, які надавалися нею у вигляді додатка до звернень, адресованих правоохоронним органам, з метою їх подальшого знищення; стягнути з відповідача на свою користь 15000 грн на відшкодування моральної шкоди [233].

Рішенням Херсонського міського суду Херсонської області від 13 жовтня 2017 р. наведений позов задоволено частково. Визнано недостовірними та такими, що не відповідають дійсності, порушують права, свободи, ганьблять честь, гідність, ділову репутацію ОСОБА_1, окремі фактичні твердження, Зобов`язано ОСОБА_2 протягом десяти днів з дня набрання законної сили рішенням суду, спростувати недостовірні фактичні твердження, поширені нею. Стягнуто з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 500 грн. на відшкодування моральної шкоди. В задоволенні решти позовних вимог відмовлено [233].

Діяльність правоохоронних органів та їх працівників відноситься до діяльності публічних осіб, оскільки до них відносяться особи, які обіймають державні посади та/або користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті. Такі особи досить часто є предметом обговорень у суспільстві, а тому і інформація, поширена щодо цих осіб, може бути доволі різноманітною. Нерідко у публічних виступах, в засобах масової інформації або під час інтерв'ю можна почути висловлювання образливого характеру в бік конкретного держслужбовця, політика чи іншої публічної особи. Іноді такі висловлювання стають підставою для судових позовів [170].

Якщо позивач – публічна особа, він має бути готовим до підвищеного рівня критики порівняно з приватною собою, зокрема до критики у грубій формі. Це означає, що у більшості випадків позови таких осіб залишаються без задоволення. Це правило вироблено практикою ЄСПЛ (наприклад, відомі справи Lingens v. Austria, заява №9815/82, рішення від 08.07.1986 р., Thorgeir Thorgeirson v. Iceland, заява №13778/88, рішення від 25.06.1992 р., Dyuldin and Kislov v. Russia, заява №25968/02, рішення 31.07.2007 р.) [238].

У справі «Дюльдін і Кіслов проти Росії» ЄСПЛ зазначив: «37. Суд знову повторює, що свобода вираження являє собою одну з найважливіших основ демократичного суспільства та одну з базових умов його прогресу. Відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вона стосується не лише «інформації» або «ідей», які сприймаються схвально або вважаються необразливими, або не викликають інтересу, але й тих, що ображають, шокують або непокоять. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та свободи поглядів, без яких не існує «демократичного суспільства» [238].

Українські суди підтримують практики, закладені ЄСПЛ. Наприклад, в Ухвалі від 25.12.2013 р. у справі №6-37401св13 Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ підкреслив: «Межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи, ким є

позивач, значно ширша, ніж окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їхніх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати» [238].

При цивільно-правовому способі захисту працівником правоохоронного органу своїх честі і гідності останнім висувається вимога відшкодування так званої моральної шкоди за посягання на його честь і гідність.

Як зазначив Пленум ВСУ у своїй постанові № 1 від 27.02.2009 р., «вибір способу захисту особистого немайнового права, зокрема права на повагу до гідності та честі, права на недоторканість ділової репутації, належить позивачеві. Разом із тим особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини» [170].

Часто позивачі для захисту своїх порушених прав внаслідок поширення про них інформації образливого характеру заявляють позовні вимоги про зобов'язання відповідача вибачитись за відповідні висловлювання. Напевно, такий спосіб захисту порушених немайнових прав, як вибачення, найбільше б морально задовольнив позивача. Однак аналіз судової практики свідчить про те, що суди в більшості випадків відмовляють у задоволенні вимог, пов'язаних із вибаченням (хоча в реєстрі судових рішень можна побачити судові рішення, які прийняті за останні роки, про задоволення цих вимог), посилаючись на те, що такий спосіб судового захисту не передбачений законодавством. Така позиція судів базується на аналогічних роз'ясненнях, викладених у п. 26 постанови Пленуму ВСУ № 1 від 27.02.2009 р. [170].

Питання про інститут моральної шкоди тривалий час був предметом наукових дискусій, які в основному зводилися до питання припустимості або неприпустимості відшкодування моральної шкоди у грошовій формі. При цьому за радянських часів пануюча на той час кримінально-правова теорія й практика майже одностайно заперечували можливість застосування інституту відшкодування моральної шкоди, оскільки цей інститут, з одного боку, не відповідав соціалістичній правосвідомості, а з іншого – визначалось, що

особистість людини та її гідність не можуть мати грошового еквіваленту. Тогочасна судова практика відповідно до пануючої доктрини відрізнялася стабільністю у цьому питанні, і в задоволенні позовів про відшкодування моральної шкоди у грошовій формі суди відмовляли.

У двадцяті роки минулого століття у судовій практиці іноді зустрічалися позови з вимогою відшкодування моральної шкоди, які не задовольнялися з вищезгаданих причин. За тих часів думка про можливість виміру гідності громадянина СРСР у грошах вважалась неприйнятною.

Разом з тим, на нашу думку, відшкодування моральної шкоди у буквальному значенні ніколи не мало нічого спільного з економікою, але у той же час таке відшкодування виконує моральну соціальну функцію – охорону недоторканості особи, тобто функцію соціального захисту.

Моральна шкода здебільшого чутніше сприймається потерпілим, ніж шкода матеріальна, і сама по собі не може бути відшкодованою, а спричинені страждання не можуть бути ні за які гроші відновлені. Проте гроші певною мірою здатні заспокоїти потерпілого, сприяти стиранню з пам’яті потерпілого негативних спогадів.

Починаючи з шістдесятих років минулого століття у вирішенні проблеми відшкодування моральної шкоди почалися зрушення в іншу сторону й багато авторів визнали необхідність введення інституту матеріальної компенсації немайнової шкоди, оскільки область цивільно-правового регулювання охоплювала й особисті немайнові відносини.

З іншого боку, законодавче вирішення цього питання впиралося у неможливість об’єктивної оцінки реального розміру спричиненої моральної шкоди, що перешкоджало здійсненню правового захисту порушених прав шляхом компенсації цієї шкоди.

Проте, до початку дев’яностих років XX століття право на компенсацію моральної шкоди не було легалізованим у законодавстві України.

У зв’язку з зазначеним, безперечним плюсом чинного цивільного законодавства є закріплення загальної норми про компенсацію моральної

шкоди у ЦК України. Так, ч. 3 ст. 23 ЦК України передбачає можливість грошового відшкодування зазначеної шкоди. При цьому розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Введення в дію ЦК України, ст. 23 якого дає оновлене визначення моральної шкоди, яка підлягає відшкодуванню грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб, сприяло виникненню досить серйозної проблеми, пов'язаної з необхідністю чіткого визначення поняття моральної шкоди у кримінальному судочинстві.

Моральна шкода юридичної особи суттєво відрізняється від моральної шкоди, що завдається фізичній особі, тим, що формою її вираження є втрати майнового характеру, а не переживання як у фізичної особи. Під час поширення недостовірної інформації про юридичну особу використовуються відомості, що ідентифікують юридичну особу: найменування, торговельна марка, виробнича марка тощо. Порівняння цивільно-правових способів захисту юридичної особи від завдання їй «моральної шкоди» із кримінально-правовими свідчить, що у КК України передбачено відповідальність за «Незаконне використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару» (ст. 229 КК України), тобто ділова репутація юридичної особи охороняється положеннями КК України [135, с. 221].

Інститут відшкодування моральної шкоди має цивільно-правову природу, однак, відшкодування моральної шкоди характерно не тільки для цивільно-правових відносин, тому норми, що регулюють відшкодування моральної шкоди, містяться в багатьох нормативно-правових актах, що свідчить про його міжгалузевий характер [130, с. 60].

Зазначимо, що порядок відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні досить врегульований: нормативно закріплена й діє спеціальна процедура, яка передбачає можливість пред'явлення відповідного цивільного позову й компенсації завданої майнової та/або моральної шкоди в межах кримінального провадження (глава 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов, виплата винагороди викривачу» КПК України [99]).

Безумовним позитивним моментом чинного ЦК України є встановлення можливості у різний спосіб відшкодовувати моральну шкоду (грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб). Також позитивним є факт формального визначення поняття цієї шкоди. До одного з її видів, згідно п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України, відноситься приниження честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

У сучасних умовах, коли кількість розглянутих судами цивільних справ про відшкодування моральної шкоди значно збільшується, навряд чи знайдуться супротивники її компенсації у межах кримінального провадження. Це дозволяє, по-перше, підвищити ефективність кримінально-правового захисту законних прав і інтересів особи, рівень ефективності загальної та спеціальної превенції кримінальних правопорушень, а, по-друге, більш повною мірою відповідає інтересам судової практики.

Чинний КПК України хоч і передбачає можливість відшкодування моральної шкоди потерпілому, проте не містить обов'язку осіб, які здійснюють досудове розслідування, роз'яснення потерпілому підстав та порядку такого відшкодування. Серед прав потерпілого, визначених ст. 56 КПК України, зазначене його право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом.

У зв'язку з наведеним, зазвичай потерпілий виявляється необізнаним зі своїм правом на відшкодування моральної шкоди у кримінальному провадженні, спричинену, зокрема, посяганням на його честь і гідність.

Все вищенаведене стосується і працівників правоохоронних органів,

щодо яких вчинене посягання на честь і гідність. Кожне з таких посягань спричиняє потерпілому моральної шкоди.

Необізнаність про підстави та порядок відшкодування такої шкоди як на загальних підставах у межах цивільного судочинства, так і в кримінальному провадженні, відкритому за статтями КК України, які передбачають відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів, не сприяє підвищенню ефективності правового захисту працівників правоохоронних органів від проявів неповаги щодо них.

Згідно п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 позови про захист гідності, честі чи ділової репутації вправі пред'явити фізична особа у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисті немайнові права, а також інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права. Відповідно до положень ст. 39 ЦПК України при поширенні такої недостовірної інформації стосовно малолітніх, неповнолітніх чи недієздатних осіб з відповідним позовом до суду вправі звернутися їх законні представники. Якщо поширено недостовірну інформацію про особу, яка померла, з відповідним позовом вправі звернутися члени її сім'ї, близькі родичі та інші заінтересовані особи, навівши у заяві такі обставини: характер свого зв'язку з особою, щодо якої поширено недостовірну інформацію; у який спосіб це порушило особисті немайнові права особи, яка звертається до суду. У разі поширення недостовірної інформації, що порушує особисті немайнові права юридичної особи або її структурного підрозділу, позов вправі пред'явити орган цієї юридичної особи. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (частина 2 ст. 3, ст. 45 ЦПК) [168].

На необхідності забезпечення захисту гідності працівників правоохоронних органів акцентує увагу і Постанова Пленуму Верховного Суду

України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26.06.92 р. № 8, у якій, зокрема, зазначено, що зміцнення законності та правопорядку значною мірою залежить від діяльності судів, органів прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки та інших правоохоронних органів по захисту життя, здоров'я, гідності, прав і свобод громадян, державного суверенітету та конституційного ладу України від протиправних посягань [155].

На наш погляд, у випадку посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів рішення питань їх обізнаності про підстави та порядок відшкодування моральної шкоди від цих посягань набуває особливого значення у зв'язку з підвищеною суспільною небезпекою цих посягань, здатних заподіювати шкоди не тільки самому потерпілому, але й авторитетові органів державної влади.

В умовах поширення кримінально протиправних діянь, що посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканність, честь і гідність працівників правоохоронних органів, встановлення однакових підходів при вирішенні питання щодо компенсації моральної шкоди у кримінальному провадженні стає не стільки важливою, скільки необхідною умовою вдосконалення кримінально-правового захисту досліджуваної категорії осіб.

На наш погляд, у зв'язку з вищенаведеним доцільним буде внесення змін та доповнень до КПК України в частині роз'яснення підстав та порядку відшкодування моральної шкоди у кримінальному провадженні.

Так, пропонуємо викласти п. 10 ч. 1 ст. 56 «Права потерпілого» КПК України у такій редакції: «10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням матеріальної та/або моральної шкоди в порядку, передбаченому главою 9 цього Кодексу та іншим законодавством» [99].

Одночасно у кримінально-процесуальному законодавстві доцільним було б визначення поняття моральної шкоди, яке має певну специфіку у разі вчинення кримінального правопорушення.

При формулюванні цього визначення звернемось до теорії цивільного права та цивільного законодавства.

Загалом під шкодою у цивільному праві розуміють будь-яке знецінення блага, що охороняється правом. Її поділяють на майнову і немайнову.

Перш ніж перейти до аналізу поняття моральної шкоди необхідно зазначити, що деякі автори не згодні з такою термінологією й пропонують використовувати у законодавстві замість поняття «моральна шкода» інші.

На думку одних, краще оперувати поняттям «психічна шкода», оскільки моральна шкода знаходить вираження у негативних психічних реакціях потерпілого.

Інші стверджують, що саме поняття «моральна шкода» є неточним: під ним розуміють як власне моральну шкоду, заподіяну у сфері моральних почуттів та відносин, так і будь-яку іншу шкоду (психічні травми, каліцтво тощо), яка хоч і не є моральною, проте також не є майновою.

На нашу думку, поняття моральної шкоди не відповідає тому змісту, який у нього закладається, і включає у себе інші види немайнової шкоди. Поняття «немайнова шкода» є більш широким за змістом порівняно з поняттям «моральна шкода», яке у буквальному розумінні означає лише применшення моральних благ. Проте, з точки зору практичної доцільності у правоохоронній та судовій діяльності краще використовувати усталені терміни, які вже «прижилися» у цих видах діяльності і заміна яких може негативно на них вплинути.

У законодавстві України у цьому контексті більш сталим є поняття моральної шкоди, яке закріплене у ст. 23 ЦК України, згідно якої моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім’ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації

фізичної або юридичної особи [234].

Відповідно до законодавства Великобританії й США, аналогом моральної шкоди є «психологічна шкода» (psychological damage), що визначається як «фізичні й психічні страждання» (psysical and mental sufferings). При цьому під психічними стражданнями англо-американська судова практика вважає негативні емоційні реакції (emotional reactions) [101].

Взагалі слід зазначити, що законодавство зарубіжних країн розуміє під моральною шкодою, насамперед, шкоду психічний діяльності людини, і при її відшкодуванні у матеріальному вираженні нерідко мова йде про компенсацію витрат на лікування від психічного розладу.

У зв'язку із цим цікавим є дослідження французьких вчених, які виявили у потерпілих «синдром жертв нападу». У результаті вчинення кримінального правопорушення у цих осіб, по-перше, виникає комплекс порушень всіх функцій організму, включаючи безпосередньо психічні страхи, занепокоєння, тобто безпосередню шкоду особі. По-друге, дослідники відзначають зміни у поведінці особи, пов'язані з переоцінкою себе як елемента тих відносин у суспільстві, суб'єктом яких вона є.

У США, де встановлений порядок матеріального відшкодування моральної шкоди, у переважній кількості випадків мова йде про відшкодування витрат на так звану реадаптацію, що включає лікування після заподіяння шкоди психіці [101].

Відповідно п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.95 р. № 4 під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих

споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків. Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності [167].

Наведене визначення заслуговує докладного аналізу. Зазначена Постанова Пленуму Верховного Суду України, як і ЦК України, не дає загального визначення фізичних або моральних страждань, хоча намагається розкрити зміст одного з видів моральної шкоди – моральних страждань, розуміючи під ними переживання. Вживання терміну «моральні переживання» при характеристиці фізичних і моральних страждань є, на наш погляд, невдалим, оскільки за своїм змістом є тавтологічним словосполученням. Більш вдалим за змістом у цьому випадку вбачається словосполучення «негативні психічні реакції людини, що виражаються у її відчуттях та уявленнях».

Загалом, термін «страждання» означає, що дії, які заподіяли шкоду, обов'язково повинні відобразитися у свідомості потерпілої особи й викликати в неї певну психічну реакцію. Страждання важко оцінити за допомогою будь-якої методики, оскільки вони взагалі не піддаються оцінці, а втрати немайнового характеру можна визначити. Страждання викликають певні зміни в житті особи: неможливість реалізації своїх звичок і бажань, збентеженість, страх, переживання, хвилювання, емоційну нестабільність, прояви депресії, зміни артеріального тиску й виникнення інших хвороб, погіршення стосунків у колективі, у сім'ї, втрату роботи, неможливість зробити кар'єру, втрату довіри близьких людей тощо, іншими словами, зменшення, знищення певного особистого немайнового блага [30, с. 12]. Шимон С.І. вказує, що для визначення глибини фізичних та душевних страждань мають значення такі

критерії: – характер страждання (прості переживання; душевні страждання, страждання, пов'язані з фізичним болем); – тяжкість ушкодження здоров'я (легке, середньої тяжкості, тяжке); – вид душевних страждань (занепокоєння, нервозність, сором, приниження, страх, відчай); – глибина страждань (незначний фізичний або душевний біль, значний біль, сильний біль, нестерпний біль, біль руйнівної для здоров'я сили) [235, с. 55] [74, с. 31].

Моральна шкода, спричинена вчиненням кримінального правопорушення, як зазначалось вище, має свої особливості.

На наш погляд, будь-яке саме повне й точне визначення моральної шкоди з позицій цивілістики не може бути беззастережно сприйняте теорією кримінального права.

За нашими підрахунками кількість кримінальних правопорушень, що спричиняють нематеріальну шкоду, становить понад 70 % серед всіх діянь, передбачених кримінальним законодавством України. Оскільки кримінальне правопорушення є, перш за все, кримінально-правовим питанням, то і всі види нематеріальної шкоди, яка спричиняється кримінально-протиправними діяннями, повинна досліджуватись відповідною галуззю права.

Моральна шкода також може полягати в приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я; у порушенні права власності (серед іншого інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом; у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [46, с. 262].

Оскільки будь-яке кримінальне правопорушення заподіює певну шкоду, зокрема, й моральну, негативно впливає на психіку потерпілого, викликаючи негативні моральні переживання, принижує його гідність, зневажає особистість, вбачається доцільним передбачити у кримінальному законодавстві загальну норму, яка надасть можливості потерпілому вимагати відшкодування

спричиненої кримінальним правопорушенням моральної шкоди. Одночасно у кримінальному законодавстві доцільно було б надати поняття моральної шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням.

Пропонуємо наступне визначення моральної шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням: «Моральною шкодою, спричиненою кримінальним правопорушенням, яка підлягає матеріальній компенсації, визнаються душевні страждання, які фізична особа зазнала у зв'язку із вчиненням щодо неї кримінального правопорушення».

Така моральна шкода буде підлягати компенсації як у межах кримінального провадження, так і в цивільно-процесуальному порядку.

Існування в кримінально-процесуальному законодавстві норми про відшкодування моральної шкоди дозволить потерпілому обрати найбільш зручний для нього порядок компенсації душевних страждань, спричинених кримінальним правопорушенням, зокрема й посяганням на його честь і гідність.

Наступна проблема, що стосується відшкодування моральної шкоди, пов'язана зі складністю підрахунку розмірів її компенсації. Від регулювання розміру відшкодування моральної шкоди законодавець по суті відмовився, залишивши це питання на розсуд суду, що викликає певні труднощі у практичній діяльності судів. Згідно ч. 2 ст. 127 КПК України шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

Якщо при заподіянні майнової шкоди розмір грошової компенсації буде еквівалентним розміру спричиненої шкоди, то у випадку заподіяння моральної шкоди принцип еквівалентності не спрацьовує, що й визначає особливий спосіб підрахунку її грошового вираження. Відповідальність за заподіяння моральної шкоди має переважно компенсаційний характер, тому що поряд з компенсацією моральної шкоди важливу роль відіграє превенція правопорушень, здатних заподіяти моральну шкоду.

Зрозуміло, практично неможливо дати більш-менш точну оцінку

фізичних і моральних страждань, але, здається, такої еквівалентності (рівноцінності) і не потрібно. Така компенсація завжди буде досить умовною: суд, ґрунтуючись на специфічних особливостях кожної справи, на ступені й характері моральної шкоди, на майновому положенні відповідача й потерпілого лише приблизно може встановити форму й відносно справедливі розміри відшкодування.

У випадках відшкодування моральної шкоди мова повинна йти не про її вимірювання у грошах (що, зазвичай, неможливо), а про «згладжування» емоційного стану потерпілого, тобто зняття хоча б певною мірою його хвилювань та страждань, надання йому допомоги, відновлення його морального стану, забезпечення можливості встановлення контакту з оточуючими, втраченого внаслідок, наприклад, тяжкого каліцтва, з урахуванням конкретних обставин у кожному випадку.

Проте, на нашу думку, метою запобігання необ'єктивності судових рішень при розгляді питань розмірів компенсації моральної шкоди судді не повинні керуватися лише особистим розсудом. Рішення, що виносяться ними, безумовно повинні спиратися на певну нормативну базу, яка закріплює єдині критерії, що повинні враховуватися судом при визначенні розміру грошової компенсації моральної шкоди, а також правила застосування цих критеріїв для визначення розміру компенсації.

Що стосується самих критеріїв, то на сьогодні вони визначені у абз. 1 ч. 3 ст. 23 ЦК України – це характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також інші обставини, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Вбачається, що таке розпливчасте й невизначене формулювання не містить конкретних рекомендацій з визначення розміру грошової компенсації моральної шкоди, оскільки не викликає сумнівів той факт, що подібними

вимогами суд повинен керуватися й при вирішенні інших категорій справ.

З огляду на це корисним буде дослідження досвіду зарубіжних країн у наведеному питанні.

Найбільш радикально проблема відшкодування немайнової шкоди вирішена у Великобританії та США. Характерною рисою інституту відшкодування моральної шкоди у цих країнах є те, що законодавством визнається й компенсується будь-яка моральна шкода [94].

В англо-американській системі права при визначенні розміру грошової компенсації моральної шкоди застосовуються три підходи: концептуальний, особистісний та функціональний.

При концептуальному підході при підрахунку розміру моральної шкоди проводиться аналогія з майновою шкодою, тобто вважається, що більша майнова шкода спричиняє більш серйозні душевні страждання, а, отже, і більшу грошову суму при відшкодуванні моральної шкоди.

Особистісний підхід полягає в тому, що глибина страждань залежить від особливостей особистості потерпілого. Слід зазначити, що відповідно до законодавства Великобританії, як правило, неможливо зажадати відшкодування моральної шкоди за відсутності страждань або матеріальної шкоди.

Право США виділяє певну групу можливих деліктів, за наявності яких душевні страждання відшкодовуються у чистому виді, тобто без поєднання у позовній заяві з фізичними стражданнями або матеріальною шкодою (на відміну від англійської правової доктрини) [104].

Функціональний підхід полягає в тому, щоб встановити так звану цінність щастя. У цьому випадку суд повинен призначати позивачеві суму, достатню для його «розумного заспокоєння».

Таким чином, можна сказати, що у зарубіжному законодавстві також як і в українському відсутні чіткі критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди, що призводить до необхідності судам при визначенні розміру моральної шкоди по конкретній справі керуватись лише своїм розсудом. Подібна ситуація призводить до встановлення зовсім різних розмірів

компенсації у подібних за обставинами справах, що суперечить цілям правового регулювання. На нашу думку, цю проблему може вирішити наступним чином.

Доцільно було б залишити прерогативу ухвалення остаточного рішення щодо розмірів відшкодування моральної шкоди за судом, що розглядає справу, але при цьому принципи визначення такого розміру повинні бути встановлені у роз'ясненнях Верховного Суду України.

При цьому у цих роз'ясненнях, на наш погляд, слід визначити мінімальні та максимальні межі розмірів відшкодування моральної шкоди залежно від характеру заподіяної шкоди (матеріальна чи нематеріальна), виду та розміру покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК України. За основу такого співвідношення покарань та розмірів моральної шкоди можна узяти положення ст. 72 КК України, яка визначає правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

Пропонуємо на законодавчому рівні закріпити положення, що у разі спричинення кримінальним правопорушенням майнової шкоди шкода моральна за його вчинення не повинна перевищувати розмірів майнової. У разі ж вчинення кримінального правопорушення, яке не спричинило майнової шкоди, розміри моральної шкоди слід визначати з урахуванням санкції статті Особливої частини КК України. При цьому доцільним, на наш погляд, буде встановити межі розмірів відшкодування моральної шкоди «прив'язавши» їх до одного з видів покарань.

Так, наприклад, за один день позбавлення волі, яке призначене винній особі, пропонуємо передбачити відшкодування моральної шкоди потерпілому у розмірі до 0,1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

На підставі ст. 72 КК України достатньо легко можна перевести строки одного виду покарання у строки іншого. Аналогічним чином можна визначити максимальні розміри відшкодування моральної шкоди у разі призначення винному покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

Зокрема, за один день тримання в дисциплінарному батальйоні

військовослужбовців або арешту максимальні розміри моральної шкоди становитимуть 0,1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за один день обмеження волі – 0,05 мінімуму, за один день службового обмеження для військовослужбовців або виправних робіт – 0,033.

Таке вирішення питання визначення розмірів моральної шкоди забезпечить формування єдиних підходів при вчиненні схожих за об'єктивними та суб'єктивними ознаками кримінальних правопорушень, а також забезпечить дотримання положень абзацу 2 ч. 3 ст. 23 ЦК України, згідно якої, як зазначалось, при визначенні розміру грошового відшкодування моральної шкоди судом повинні враховуватись характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також інші обставини, які мають істотне значення.

Для розгляду питання про розміри відшкодування моральної шкоди, спричиненої працівникам правоохоронних органів посяганнями на їхню честь і гідність, за відсутності кримінально-правового чи кримінально-процесуального регулювання цього питання, також використовуються наведені вище критерії, передбачені ч. 3 ст. 23 ЦК України.

Окремо зупинимось на такому критерії як глибина фізичних та душевних страждань. На наш погляд, цей критерій при визначенні розміру компенсації заподіяної працівнику правоохоронного органу моральної шкоди не повинен мати такого значення, як у випадку заподіяння подібної шкоди пересічній особі.

При визначенні розміру компенсації доцільно брати до уваги, поряд з глибиною страждань самого потерпілого працівника (оскільки відшкодування провадиться саме йому), також ступінь обмеження авторитету правоохоронного органу, де цей працівник працює.

При характеристиці останньої обставини, на наш погляд, судом повинні враховуватись такі критерії: публічність образи працівника правоохоронного

органу або, навпаки, образа його «віч-на-віч»; кількість потерпілих, честь і гідність яких були або могли бути порушені посяганням; заподіяння як моральних, так і фізичних страждань внаслідок образи або наклепу щодо працівника правоохоронного органу; характер наслідків, які настали для потерпілого через посягання на його честь і гідність.

Закон не розкриває, які саме обставини можуть бути враховані судом як зазначені у абз. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України. Перелік обставин, що мають значення для обґрунтування розміру компенсації моральної шкоди, не може мати вичерпного характеру й залежить від особливостей справи. Проте, на наш погляд, можна виділити обставини, які заслуговують на увагу при розгляді будь-яких кримінальних справ, пов'язаних із посяганнями на честь і гідність працівників правоохоронних органів і, отже, відшкодуванням моральної шкоди.

До таких обставин, на нашу думку, доцільно віднести характер і ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, особу винного, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, ступінь вини потерпілого. Так, наприклад, суд може залишити без задоволення позов про відшкодування моральної шкоди або істотно знизити розмір її компенсації у випадку, якщо потерпілий працівник сам надав привід вчинити посягання на його честь і гідність, або якщо правопорушник був спровокований поводженням працівника, або його спонукали до дії незаслужена образа чи образа з боку працівника правоохоронного органу.

Отже, зазначимо, що на сьогоднішній день проблема відшкодування моральної шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням, залишається досить актуальною.

Наведені нами обґрунтування підтверджують важливість продовження роботи з вироблення загальних критеріїв визначення розмірів компенсації моральної шкоди й закріплення їх у роз'ясненнях Верховного Суду України. У зв'язку з цим, на наш погляд, законодавцеві доцільно вирішити питання про визначення як мінімальних, так і максимальних меж відшкодування моральної шкоди по кожному конкретному кримінальному правопорушенню залежно від

його суспільної небезпеки. У визначених межах суд буде здатним варіювати розмір компенсації моральної шкоди з огляду на обставини конкретної розглянутої справи. Це дозволить більш точно визначати її адекватність ступеню фізичних і моральних страждань потерпілого, а також сприятиме об'єктивній перевірці законності й обґрунтованості судового вироку або рішення в частині визначення розміру відшкодування моральної шкоди.

Таким чином, розробка правової концепції щодо моральної шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням, є важливим питанням кримінально-правової політики України. Законодавче вирішення цієї проблеми виключить різні підходи до тлумачення законодавства, що регулює порядок і розміри відшкодування моральної шкоди у кримінальному та цивільному провадженнях.

Особливістю кримінально-правового захисту честі і гідності працівників правоохоронних органів й те, що до відповідальності за такі діяння, у разі їх криміналізації, може бути притягнуто лише фізичну особу, у той час як у цивільному судочинстві відповідачами за позовами про захист честі і гідності можуть бути і юридичні особи (засоби масової інформації тощо). Такий стан справ призводить до того, що цивільно-правовий захист честі і гідності особи, зокрема й працівника правоохоронного органу, замінює собою кримінально-правовий захист, чому сприяють і деякі особливості компенсації моральної шкоди цієї категорії справ.

Не заперечуючи ролі цивільно-правових заходів запобігання посяганням на честь і гідність працівників правоохоронних органів, зазначимо, що дослідження генезису кримінальної відповідальності за ці посягання на території України переконливо свідчить про недостатність для цих цілей лише цивільно-правових заходів, заходів кримінальної та адміністративної відповідальності. Важливим напрямком роботи державних органів повинна стати соціальна профілактика посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів, як система заходів, що дозволяють усунути негативні соціальні явища, які породжують такі посягання.

До заходів соціальної профілактики слід відносити стабілізацію політичної й економічної ситуації в країні, підняття життєвого рівня населення, виховання підростаючого покоління, формування норм і правил належної поведінки.

Істотний вплив у цьому напрямку покликані зробити засоби масової інформації, завданням яких стає ліквідація правової безграмотності населення, усунення дефектів правосвідомості окремих членів суспільства, формування поважного ставлення до правоохоронних органів. Своєчасна правова пропаганда закону у багатьох випадках сприяла б помірності потенційних правопорушників від вчинення різних кримінальних правопорушень і, зокрема, посягань на працівників правоохоронних органів.

Сьогодні правоохоронні органи переживають не кращі часи. У суспільній свідомості все більше зростають сумніви в їхній здатності забезпечити безпеку населення, захистити особу і майно від кримінально протиправних посягань.

На жаль, ці державні інститути самі вносять певний вклад у зростання правового нігілізму населення. Нерідко працівники правоохоронних органів ставлять під сумнів можливість забезпечення високого рівня виявлення кримінальних правопорушень і реалізації кримінальної відповідальності за протиправні діяння, що проявляється у незадовільній роботі з прийому заяв, непритягненні до відповідальності винних у вчиненні кримінальних та інших правопорушень.

У зв’язку з цим, одним із засобів зміцнення авторитету правоохоронних органів у суспільстві слід визнати підвищення результативності їхньої роботи, дотримання законності у своїй діяльності, чого неможливо домогтися без організованості, чіткості та злагодженості дій колективів всіх правоохоронних органів та їх підрозділів.

Поряд із цим, доцільним є впровадження у діяльність цих органів заходів з популяризації культури поведінки самих правоохоронців як під час виконання службових обов’язків, так і у позаробочий час. Такі заходи необхідні з метою уникнення можливості своєю поведінкою спровокувати посягання на авторитет

правоохоронних органів, поставити під сумнів честь і гідність всіх працівників цих органів.

Так, на сьогоднішній день твердження, що у правоохоронних органах неправомірну вигоду отримують більшість працівників, є досить поширеним. Такий стан справ є складною соціальною проблемою професійної етики працівника правоохоронного органу. Вирішити її може лише цілий комплекс заходів, спрямованих на викорінювання корупції, кримінально протиправного зрадництва інтересам служби.

З метою вдосконалення виховної роботи з персоналом правоохоронних органів доцільно рекомендувати фахівцям розробити для керівників різних служб та підрозділів цих органів відповідні організаційно-методичні матеріали з допомоги у роботі з особовим складом. Це дозволить ефективно використовувати їх в управлінській діяльності, виховній роботі, організації взаємодії й правильних взаємин працівників різних служб.

На наш погляд, вся організаційна та виховна робота у правоохоронних органах повинна носити конкретний професійний характер, орієнтований на підвищення ефективності службової діяльності особового складу за умови суворого дотримання законності й прав громадян.

Юридичним службам правоохоронних органів доцільно роз’ясняти працівникам їхнє право на захист честі і гідності не тільки в межах цивільного судочинства, а й в межах кримінального провадження шляхом подання цивільних позовів про захист зазначених цінностей.

Крім того, було б доцільним проводити заняття зі службової підготовки особового складу, спрямовані на формування правильного ставлення працівників правоохоронних органів до можливих посягань на честь і гідність. На нашу думку, таке ставлення повинно полягати в обов’язковому реагуванні самого працівника на кожний факт приниження його честі і гідності, тобто відкриття за наявності до того підстав кримінальних проваджень за посягання на працівника правоохоронного органу та подання у межах цих проваджень цивільних позовів про відшкодування збитків внаслідок посягань на честь і

гідність цих працівників, притягнення до відповідальності винних осіб.

У цілому, на наш погляд, удосконалення правового захисту честі і гідності працівників правоохоронних органів повинно здійснюватися у декількох напрямках: 1) удосконалення законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів; 2) удосконалення практики застосування правових норм у цій сфері (як самими правоохоронними органами, так і судами); 3) удосконалення організаційно-правових заходів, спрямованих на запобігання досліджуваних посягань.

1.4. Підстави криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу

Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів є передумовою захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина. На жаль, у нашому суспільстві превалює твердження, що правоохоронець безправний та беззахисний, а громадян треба захищати у будь-яких умовах. «У першу чергу, мова повинна йти про права та безпеку громадян, а вже потім про безпеку поліцейського. Тому і поліція, і інші правоохоронці повинні працювати над зростанням безпеки громадян» [64, с. 130].

Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів повністю ґрунтується на конституційних принципах (поділу державної влади; верховенства права; справедливості; рівності перед законом; законності; забезпечення честі та гідності особи; гуманізму та поваги до особи) та принципах кримінального права (нормативного визначення кола діянь, які належать до кримінальних правопорушень; відповідальності за власні діяння; відповідальності при наявності вини; сукупності відповідальності; сукупності відповідальності; принцип відповідності покарання тяжкості кримінального правопорушення; економії кримінальної репресії, індивідуалізації покарання та невідворотності кримінальної відповідальності) [64, с. 173-174].

Дослідження підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь є одним з першочергових завдань кримінального права в умовах сьогодення. Вірно встановлені та визначені підстави криміналізації дозволяють сконструювати кримінально-правові норми, які відповідатимуть ступеню суспільної небезпеки діянь, забезпечуватимуть ефективність кримінального законодавства в частині охорони відповідних суспільних відносин, загальної та спеціальної превенції, виконання цілей покарання. При цьому необхідною умовою є побудова конструктивно виважених кримінально-правових норм, беззаперечних з точки

зору виявлення передбачених ними діянь та подальшої їх кваліфікації. Такий підхід дозволяє уникати появи у КК України норм, які взагалі або зрідка застосовуються попри реальну наявність відповідного виду злочинності.

Як зазначалось, чинний КК не містить норм, які б передбачали відповідальність за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу. Соціальна обумовленість цього виду суспільно небезпечної діяльності, як і злочинності у цілому, залежить від стану політичного, соціального та духовно-морального життя суспільства на певному етапі його розвитку.

У Модельному кримінальному кодексі держав – учасниць СНД передбачені окремі підстави кримінальної відповідальності за наклеп та образу у ст.ст. 142, 143. Крім цього, у Модельному кримінальному кодексі передбачені такі спеціальні склади злочинів, як: «образа представника влади» (ст. 312), «неповага до суду», яка включає «образу учасників судового процесу» (ч. 1 ст. 333) та «образу судді» (ч. 2 ст. 333). Так, у такому складі злочину як «доведення до самогубства» згідно ч. 1 ст. 117 Модельного кримінального кодексу державучасниць СНД, честь та гідність є альтернативними факультативними об’єктами злочину. Зазначений спосіб доведення до самогубства передбачено у кримінальному законодавстві більшості інших держав, що належать до СНД [135, с. 120-121]. Україна є однією з держав – засновниць Співдружності Незалежних Держав, але не є державою – членом СНД, як така, що не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД [60]. Через це Модельний кримінальний кодекс держав – учасниць СНД має для українського законодавця лише теоретичний інтерес.

З кожним роком рівень кримінальних правопорушень, пов’язаних з перешкоджанням службовій діяльності працівників правоохоронних органів, поступово збільшується. Динаміка цього виду злочинності характеризується зростанням. У структурі перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів переважають, зокрема, кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю,

члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб», 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», 369-2 «Зловживання впливом» КК України. Протягом останнього часу зберігається тенденція до переважання цих кримінальних правопорушень у структурі перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів [53, с. 2].

Яскравим прикладом приниження честі та гідності працівників правоохоронних органів в Україні є поведінка окремих так званих «блогерів». Так, блогер Vitos Dnepr опублікував відео на якому видно, як він зухвало поводиться у присутності працівника патрульної поліції, який зупинив його автомобіль, світить ліхтарем йому в обличчя, говорить на підвищених тонах, грубо і агресивно, а потім плює в обличчя поліцейського [184].

Проте притягти до адміністративної або кримінальної відповідальності за такі дії наразі неможливо. Винних осіб притягують до адміністративної чи кримінальної відповідальності лише у разі, якщо приниження честі та гідності працівників правоохоронних органів супроводжується злісною непокорою законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків (ст. 185 КУпАП) або ж посяганням на їх здоров'я чи життя (ст.ст. 345, 348 КК України) чи опір (ст. 342 КК України).

На сьогоднішній день в Україні не існує єдиного підходу щодо встановлення юридичної відповідальності за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу.

Криміналізація посягань на честь і гідність особи в Україні неодноразово критикувалась теоретиками та практиками. При цьому, зокрема, посилались на практику Європейського суду з прав людини, рішення якого є джерелом права в Україні, яка суперечить доцільності встановлення кримінальної відповідальності за наклеп.

Так, у рішенні від 28.09.1999 р. у справі «Далбан проти Румунії» (Dalban v. Romania) – журналіста, засудженого у Румунії за наклеп на чиновника, який

полягав в оприлюдненні інформації щодо неправомірних дій останнього, без належних на те доказів, Європейський Суд зазначив, що публікації журналіста стосувалися справи загального інтересу: управління державними активами і того, як політики виконують вимоги свого мандата. Суд визначив, що інтереси демократичного суспільства полягають у тому, щоб преса мала можливість надавати інформацію, яка становить значний громадський інтерес. Неприпустимо позбавляти журналіста можливості висловлювати критичні судження, якщо він не може довести їх правдивість. Суд вказав, що обвинувачення Далбана у вчиненні кримінального правопорушення та засудження його до позбавлення волі було непропорційним втручанням у його свободу вираження поглядів як журналіста, тобто допущено порушення статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [83].

Схожі обґрунтування висловлюються і щодо недоцільності криміналізації дифамації.

На підтвердження наводяться наступні доводи. Європейський суд з прав людини ніколи не виносив рішення безпосередньо про правомірність кримінальної відповідальності за наклеп, оскільки характер його юрисдикції зазвичай обмежується фактами щодо конкретної приватної справи. Разом з тим, в справах про поширення інформації, він жодного разу не виносив рішення, де б підтримав вирок національного суду, який встановлює кримінальну відповідальність за такі дії. У всіх рішеннях Євросуду, кримінальне переслідування за дифамацію визнається як надмірне, тобто таке, що непропорційне поставленій цілі. В серії міжнародних стандартів експертів Артикль 19 «Про дифамацію» (Лондон, 2000 р.) встановлено, що всі закони, які стосуються кримінальної відповідальності за наклеп, необхідно скасувати або замінити цивільно-правовими нормами. Такі міжнародні органи як ООН і ОБСЄ вже давно визнали небезпеку застосування кримінальної відповідальності в справах про наклеп. Наприклад, Парламентська Асамблея ОБСЄ закликала країни відмінити всі закони, які передбачають кримінальну відповідальність за дифамацію публічних осіб, держави і державних

службовців. А в спеціальній декларації представників ООН, ОБСЄ та Організації Американських Держав від 10 січня 2002 р. було заявлено, що кримінальна відповідальність за дифамацію – невиправдане обмеження права на свободу вираження; всі закони, що передбачають кримінальну відповідальність за дифамацію, повинні бути відмінені, і де необхідно, замінені належними цивільно-правовими нормами про дифамацію. Комітет ООН з прав людини також неодноразово заявляв свою стурбованість з приводу застосування кримінальної відповідальності за дифамацію і рекомендував всім країнам проводити відповідні широкомасштабні реформи. Що стосується безпосередньо України, Парламентська Асамблея Ради Європи спочатку в своїй Резолюції № 1239, а згодом в Рекомендації № 1513 від 2001 р. поклала на Україну низку обов'язків щодо дотримання стандартів свободи слова. У своїх документах Асамблея закликає українські органи влади, особливо президента, покінчити з практикою залякування і репресій опозиційних політиків і незалежної преси та прийняти усі необхідні заходи з метою припинення нападів і погроз на адресу журналістів та інших представників ЗМІ. ПАРЄ закликала відповідні органи української влади удосконалити загальні умови роботи ЗМІ, зокрема щодо ухвалення без будь-яких подальших зволікань поправок до законодавства щодо штрафів чи збитків, заподіяних наклепом, та декриміналізації наклепів. Саме на виконання зазначених вимог ПАРЄ в 2001 р. Україна декриміналізувала наклеп і вилучила цю статтю з нового КК [240].

Як зазначалось, у Верховній Раді України зареєстровані проекти Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08.02.2021 р. № 5050 (далі – Проект № 1) та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1 (далі – Проект № 2), метою яких, зокрема, є захист честі й гідності працівників Національної

поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків шляхом запровадження адміністративної відповідальності за правопорушення зазначеної категорії (Проект № 1) [150] та запровадження адміністративної відповідальності за образу поліцейських, працівників Державної прикордонної служби України при виконанні ними своїх службових обов'язків, а так само членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону під час залучення їх до охорони громадського порядку (Проект № 2) [151].

В обґрунтуванні Проекту № 2 зазначається, що образа поліцейського, працівника Державної прикордонної служби при виконанні ними службових обов'язків, військовослужбовця або члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону, у випадку залучення їх до охорони громадського порядку повинно розглядатись як юридично-каране діяння та законодавство повинно передбачати адекватний механізм реагування на зазначені випадки. До 1996 р. положення КУпАП містили окрему норму (ч. 1 ст. 185 КУпАП), яка й передбачала адміністративну відповідальність за зазначені дії. З 1996 р. КК України 1960 р. був доповнений нормою (ст. 189-1), відповідно якої ці дії були криміналізовані, але під час прийняття КК України 2001 р. ці положення були «втрачені» та кримінальна/адміністративна відповідальність за образу правоохоронців фактично була скасована [96].

При вирішенні питання законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за певне діяння, визначення доцільності встановлення адміністративної чи кримінальної відповідальності у разі його вчинення, одним з основних завдань є встановлення наявності або відсутності достатніх принципів криміналізації. До таких принципів, зокрема, відносяться соціальні (соціально-психологічні), тобто принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку,

відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки [142, с. 210].

Для вирішення питання криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу необхідно визначити фактори, що обумовлюють обсяг, характер та способи цієї криміналізації. На наш погляд, до них слід віднести наступні: 1) значна поширеність діяння; 2) неефективність інших правових механізмів захисту відповідних суспільних відносин; 3) відсутність тенденцій до зниження проявів неповаги до працівника правоохоронного органу, про що свідчать несприятливі стан та динаміка цього виду злочинності; 4) високий ступінь суспільної небезпечності досліджуваного діяння здатний заподіювати суттєву шкоду авторитетові правоохоронних органів; 5) типовість проявів неповаги до працівника правоохоронного органу та здатність кримінально-правових засобів впливати на них; 6) наявність системи соціального контролю, яка дозволяє виявляти факти порушень таких правил, і системи кримінальної юстиції, спроможної реагувати на них.

Ознаки поширеності неповаги до працівника правоохоронного органу, несприятливі стан та динаміка цього діяння можуть бути виявлені шляхом вивчення статистичних даних щодо правопорушень, передбачених розділом XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об’єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України, зокрема, статтями 342 та 345.

Наведене підтверджується вироками судів. Так, наприклад, 04.09.2021 р., приблизно о 02-00 екіпаж у складі інспектора взводу № 1 роти № 4 БПП в м. Бориспіль УПП в Київській області ДПП В. та інспектора взводу № 1 роти № 4 БПП в м. Бориспіль УПП в Київській області ДПП К. прибув на виклик за повідомленням про порушення тиші. В. та К. почали з’ясовувати обставини події, назвали свої прізвища, посади, спеціальні звання та розпочали словесну бесіду з М. та її співмешканцем щодо припинення порушення громадського порядку на вулиці. Останні, не бажаючи виконувати законні вимоги, не реагували на вказівки працівників патрульної поліції, намагаючись покинути

місце події, прикриваючись при цьому собакою породи «стафордшир-тер'єр». Під час з'ясування обставин М., яка перебувала у стані алкогольного сп'яніння, почала поводити себе зухвало та в грубій формі голосно висловлювалася нецензурною лайкою на адресу працівників патрульної поліції, відмовлялася виконувати їх законні вимоги, а саме припинити порушення громадського порядку, тобто вчиняла правопорушення, передбачені ст. 173, ч. 1 ст. 178 КУпАП. Суд визнав М. винною у вчинені кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 342 КК України [86].

Інший приклад судової практики. Працівники патрульної поліції Р. та Л. підійшли до громадянина Д. та повідомили йому, що на лінію «102» надійшла скарга щодо його поведінки у громадському місці, однак останній, висловлюючись нецензурною лайкою в бік працівників правоохоронного органу, здійснив намір завдати удар правою рукою в область голови Л., однак останній ухилився від удару. Після цього, відповідно до вимог ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію», Р. застосував до Д. спеціальний засіб, споряджений речовинами сльозогінної та дратівливої дії, – газовий балончик. Д. визнали винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 343, ч. 2 ст. 345 КК України [84].

Якщо проаналізувати статистичні дані за останні п'ять років щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 342 та 345 КК України, то можна побачити відносно сталі тенденції щодо стану та динаміки цих суспільно небезпечних діянь. Так, 2017 року зареєстровано 362 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 342 КК України (за 220 з них особам повідомлено про підозру). Цього ж року зареєстровано 1115 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 345 КК України (за 527 з них особам повідомлено про підозру). У наступні роки показники по названих правопорушеннях розподілились наступним чином: 2018 р. – ст. 342 КК – 417 (240), ст. 345 КК – 817 (515); 2019 р. – ст. 342 КК – 367 (210), ст. 345 КК – 821 (561); 2020 р. – ст. 342 КК – 320 (199), ст. 345 КК – 893 (700); 2021 р. – ст. 342 КК – 199 (121), ст. 345 КК – 803 (647); за шість місяців 2022 р. – ст. 342 КК – 73

(34), ст. 345 КК – 248 (185).

Проте показники 2022 р. суперечать правилам побудови динамічних рядів, оскільки ці статистичні дані не враховують кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованих територіях України і, відповідно, не облікованих правоохоронними органами.

Разом з тим, наведені показники не відображають дійсного стану та динаміки посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів, оскільки значна кількість не тільки цих посягань, а й правопорушень, передбачених ст. 185 КУпАП та ст. 342 КК України залишаються латентними, тобто з тих чи інших причин не облікованими.

З метою вивчення суспільної думки щодо наявності в Україні соціальних (соціально-психологічних) принципів криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу нами використаний метод анкетного опитування поєднаний із серійним методом відбору респондентів з урахуванням професійного принципу (працівники правоохоронних органів України та судових органів Дніпропетровської, Запорізької та Харківської областей). При цьому вибірка населення цієї категорії склала 150 респондентів віком від 18 років (69,3% респондентів – представники правоохоронних органів України (104), 30,6% респондентів – представники судових органів (46)).

У процесі анкетного опитування нами поставлені, зокрема, наступні питання: у чому саме полягають прояви неповаги до працівників правоохоронних органів (на прикладі Національної поліції України) під час виконання ними своїх професійних обов’язків; які причини поширення проявів такої неповаги; чи є ефективним чинне законодавство щодо запобігання проявам неповаги до працівників правоохоронних органів; чи є реформи правоохоронних органів дієвими у контексті запобігання проявам неповаги; які є можливі шляхи запобігання проявам неповаги до працівників правоохоронних органів.

Можна констатувати, що наразі стан поваги до правоохоронної та судової системи України у цілому є негативним. Громадяни вільно можуть дозволити

собі порушення порядку ведення судового засідання, нецензурного висловлювання у бік суддів та працівників правоохоронних органів, прояви агресивної поведінки, навіть шарпання за одяг тощо [122].

Більшість опитаних респондентів під час своєї професійної діяльності так чи інакше стикалися з проявами неповаги до працівників правоохоронних органів – про це свідчать 76,0 % опитаних, що складає три чверті від загальної кількості респондентів, які взяли участь у дослідженні. З боку пересічних громадян прояви неповаги виникають набагато частіше, ніж з боку інших груп населення (мова йде про професійну приналежність). Про випадки проявів неповаги до працівників поліції з боку владних структур згадують 19,3% респондентів, що у 3,5 рази менше, ніж при спілкуванні з громадянами.

Проведене нами анкетування показало, що найчастіше посягання на честь і гідність у зв'язку з виконанням службових обов'язків чиняться щодо працівників Національної поліції України, а саме: щодо працівників патрульної поліції – 55 %, щодо працівників карного розшуку – 20 %, щодо дільничних інспекторів поліції – 15 %, щодо працівників чергових частин підрозділів поліції – 6 %, щодо працівників органів досудового розслідування – 4 %.

Наведені результати анкетування працівників правоохоронних органів дозволили виділити ряд найбільш «криміногенних» професійних обов'язків, при виконанні яких ці особи найчастіше піддаються образам: виконання різного роду оперативно-розшукових дій та провадження дізнання й досудового розслідування – 35 %; охорона громадського порядку – 30 %; припинення кримінальних та адміністративних правопорушень (здебільшого, хуліганства) – 21 %.

У ході дослідження встановлено, що серед проявів неповаги до працівників правоохоронних органів домінують образи та нецензурні висловлювання – на це звертають увагу 78,7 % респондентів. Ці дії, як правило, супроводжуються відмовою виконувати їх законні вимоги – 62,7 %, погрозою фізичної розправи – 34,0 %, намаганням вплинути на результати професійної діяльності працівників правоохоронних органів – 30,7 %, пошкодженням їх

майна – 24,7 %. Порівняно рідко зустрічається поширення неправдивої інформації, яка ображає честь та гідність працівника правоохоронного органу – 1,3 %.

Близько 30 % всіх посягань на працівників правоохоронних органів, зокрема й на честь і гідність, відбуваються групою осіб, які, як правило, складаються з 2-3 осіб і не мають стійкості, оскільки виникають стихійно у процесі спільного вживання алкогольних напоїв.

Так, наприклад, 10.01.2013 р., приблизно о 21.30 год. , в Калуському районі, с. Кадобна в мисливських угіддях ДП «Калуський лісгосп» Брошнівського лісництва урочище «Калинів», ОСОБА_4 та ОСОБА_5 безпричинно виражалися нецензурною лайкою в сторону працівників міліції ОСОБА_6, ОСОБА_7 та мисливствознавця працівника державної лісової охорони ДП «Калуське лісове господарство» ОСОБА_2 під час планового рейду по боротьбі з браконьєрством. На неодноразові, наполегливі зауваження працівників правоохоронного органу під час виконання ними службових обов'язків, не реагували, відмовилися виконувати їх законні вимоги. Шарпали працівників правоохоронних органів за формений одяг, а також не виконавши законної вимоги працівників правоохоронних органів припинити протиправні дії, діючи умисно, з метою спричинення тілесних ушкоджень нанесли ОСОБА_2 удари руками та ногами по обличчю, голові та тілі, чим спричинили тілесні ушкодження у вигляді вдавленого уламкового перелому передньої стінки лівої гайморової пазухи, закритої черепно-мозкової травми зі струсом головного мозку, закритого перелому кісток носа зі зміщенням уламків та без порушення функції носового дихання, синці та садна в ділянках голови, підкон'юктивальні крововиливи в ділянках обох очей, що відносяться до тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості [85].

Посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів характеризуються не тільки сукупністю кримінально-протиправних діянь, що порушують нормальну діяльність таких органів, але й особами, які чинять такі діяння. Узагальнення даних про осіб, що посягають на авторитет

правоохоронних органів та їх працівників, типізація цих осіб дозволять, на наш погляд, більш точно прогнозувати динаміку подібних посягань, її вплив на інші соціальні явища. Для розуміння причин кримінально-протиправної поведінки корисним є дослідження ознак особи, винної у такій поведінці, зовнішніх соціальних явищ і процесів, які сформували криміногенні риси цієї особи.

З вищенаведених статистичних даних щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 342, 345 КК України, можна зробити висновок, що кількість осіб, яким повідомлено про підозру за вчинення цих правопорушень, зростає одночасно з кількістю облікованих таких правопорушень. Отже, доволі значна кількість осіб, що вчинили зазначені посягання, які, як правило, супроводжуються й посяганнями на честь і гідність працівників правоохоронних органів, не може бути притягнутою до кримінальної відповідальності через їх невстановлення.

Зазначимо, що у випадку образи працівника правоохоронного органу, вчиненої у неочевидних умовах, заходи з встановлення особи, яка здійснила посягання на честь і гідність правоохоронця, зазвичай не проводяться взагалі, що пов’язано як з відсутністю кримінальної відповідальності за це діяння, так і з недооцінкою суспільної небезпеки подібних посягань.

Наслідком безкарності вчинення посягань проти честі й гідності працівників правоохоронних органів є формування неповажного ставлення до правоохоронних органів, що базується на їхній нездатності запобігти можливим посяганням на честь і гідність своїх працівників, а також вчасно реагувати на факти їхньої образи.

Для успішного запобігання посяганням на честь і гідність працівників правоохоронних органів доцільним є встановлення причини та умов, що сприяють їхньому існуванню. Правильне рішення цього питання дозволить знайти найбільш правильні й ефективні форми й методи впливу на цей досить розповсюджений вид протиправної діяльності, що зіграє позитивну роль в управлінській діяльності правоохоронних органів і держави у цілому.

Проведене соціологічне дослідження дозволяє назвати окремі причини

досліджуваного діяння. Переважна кількість опитаних – 82,7% серед таких причин, насамперед, бачать кризу довіри до правоохоронних та судових органів; на другому місті за кількісним показником – 75,3% – низький рівень правової культури громадян; третє місце, з точки зору експертів, належить упередженому ставленню населення по відношенню до правоохоронних та судових органів – на цей аспект проблеми звертають увагу 68,0% опитаних; про падіння авторитету закону згадують 63,3%, саме вони і обрали цей варіант відповіді; п'яте місце займає, так званий, «чорний піар», який формує негативну громадську думку по відношенню до правоохоронних та судових органів – майже половина респондентів – 47,3% звертають свою увагу на цю проблемну ситуацію; 44,0% також акцентують свою увагу на низькому рівні репутації правоохоронних та судових органів; на сьомому місці серед інших причин розповсюдження неповаги фігурує та, що пов'язана із законодавчою базою, а саме – мова йде про прогалини у чинному законодавстві, м'якість санкцій – 28,6%; останнє місце займає недовіра щодо прозорості системи – так вважає лише незначна частка опитаних – 5,3%; ускладнилися з відповіддю на запитання 8,0% експертів.

Що стосується ефективності чинного законодавства та правозастосовної практики щодо запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу, то 67,3% респондентів стверджують, що чинне законодавство є неефективним у цьому напрямку. На думку 20,7% опитаних, у сьогоднішніх умовах законодавство є дійсно ефективним щодо запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу. Не змогли надати відповіді на поставлене запитання 12,0% експертів.

Результати опитування респондентів з приводу реформування правоохоронних органів наведені у таблиці.

Таблиця 1

Ефективність реформ у запобіганні проявів неповаги до працівника правоохоронного органу порівняно з судовою реформою (у %)

	Безумовно, ефективна	**Скоріше ефективна**	**Скоріше не ефективна**	**Безумовно, не ефективна**
Судова реформа	0	5,3	66,0	28,7
Реформа правоохоронних органів	4,0	21,3	48,6	26,0

Отже, дані наведеної таблиці свідчать, що ефективність судової реформи у напрямку вирішення проблеми неповаги, респонденти оцінюють низько: 94,7% (сумарний показник відповідей за індикаторами шкали «скоріше не ефективна» та «безумовно, не ефективна») вважають, що ця реформа не привнесла нічого позитивного щодо вирішення питання з неповагою до працівника суду, поліції з точки зору як запобігання, так і санкцій. Лише 5,3% опитаних зазначили, що, на їхню думку, реформа виявилась скоріше ефективною.

Щодо ефективності реформи правоохоронних органів, то з нею, на думку експертів, справи трохи краще – 25,3% (сумарний показник відповідей за індикаторами шкали «безумовно, ефективна» та «скоріше ефективна») стверджують, що вказана реформа змогла вирішити цей проблемний напрям. 74,6% (сумарний показник відповідей за індикаторами шкали «скоріше не ефективна» та «безумовно, не ефективна»), навпаки, говорять, що реформа у напрямку покращення ситуації, є недієвою.

Результати опитування респондентів з приводу ефективності законодавства у досліджуваній сфері також наведені у таблиці.

Таблиця 2

Ефективність законодавства у запобіганні проявів неповаги до працівника правоохоронного органу (у %)

	Безумовно, ефективна	**Скоріше ефективна**	**Скоріше не ефективна**	**Безумовно, не ефективна**
Кримінальна відповідальні	1,3	12,7	56,7	29,3

сть				
Адміністративна відповідальність	4,7	17,3	40,7	37,3
Цивільно-правова відповідальність	2,0	13,3	43,3	41,3
Матеріальна відповідальність	0	0	62,0	38,0

Так, наведені табличні дані свідчать, що з точки зору експертів у питанні запобігання проявам неповаги до працівника суду, поліції, більш-менш ефективною є адміністративна відповідальність – 4,7%, значно менша кількість опитаних також згадує цивільно-правову та кримінальну відповідальність – відповідно 2,0% та 1,3%. Взагалі, якщо оперувати сумарними показниками («безумовно, ефективно» та «скоріше ефективно»), то 22,0% пріоритет усе-таки віддають адміністративному напрямку впливу, запобігання та санкцій. На другому місці із показником у 15,3% – цивільно-правова відповідальність, третє місце – кримінальна відповідальність – 14,0%. Щодо матеріальної відповідальності, то усі без виключення 100,0% (сумарний показник індикаторів шкали «скоріше не ефективно» – 62,0% та «безумовно, не ефективно» – 38,0%) вважають її не дієвою.

До шляхів вирішення питань, пов’язаних з запобіганням проявам неповаги до працівника правоохоронного органу, опитані респонденти відповіли наступним чином: 63,3% вихід з ситуації бачать у змінах у законодавстві з метою впровадження більш жорстких санкцій по відношенню до громадян, які дозволяють прояви неповаги; друга кількісна група із показником у 56,0% наголошує на необхідності використання зарубіжного досвіду щодо кримінально-правової протидії неповаги до працівника правоохоронного або судового органу; на третьому місці альтернатива щодо необхідності якнайшвидше внести відповідні зміни до КУпАП з метою

приведення порядку накладення адмінстягнень за прояв неповаги до правоохоронних органів у відповідності до положень Конвенції про захист прав людини – 52,0%; 49,3% експертів серед можливих шляхів пріоритет віддають відновленню довіри до судових та правоохоронних органів; 44,7% респондентів приділяють свою увагу необхідності запровадження адекватних санкцій (кримінальна відповідальність); вдвічі менша частка опитаних також свідчить про реформу судових та правоохоронних органів (її відновлення або подовження); на сьомому місці альтернатива щодо ефективного використання засобів масової інформації у питанні популяризації роботи правоохоронних органів, суду – 17,3%; 14,0% респондентів не змогли обрати жодну відповідь з запропонованих та зупинилися на варіанті «усі перераховані аспекти»; взагалі ускладнилися з відповіддю на запитання 4,7% експертів.

Щодо доцільності можливих заходів запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу респондентами висловлені наступні відповіді, наведені у таблиці.

Таблиця 3

Доцільність заходів у запобіганні проявів неповаги до працівника правоохоронного органу (у %)

	Безумовно, доцільно	**Скоріше доцільно**	**Скоріше не доцільно**	**Безумовно, не доцільно**
Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії неповаги до працівника правоохоронного органу	21,3	32,7	37,3	8,7
Кримінально-правові норми зарубіжних країн	16,0	38,0	32,0	14,0
Правозастосовна практика судів	28,0	35,3	26,0	10,7

зарубіжних країн				
Правозастосовна практика Європейського суду з прав людини	24,0	44,7	23,3	8,0

Отже, доцільність експерти, насамперед, бачать у правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини – 68,7% (сумарна кількість відповідей за індикаторами шкали «безумовно доцільно» – 24,0% та «скоріше доцільно» – 44,7%) та правозастосовній практиці судів зарубіжних країн – 63,3% (сумарна кількість відповідей за індикаторами шкали «безумовно доцільно» – 28,0% та «скоріше доцільно» – 35,3%). Далі по 54,0% згадують про необхідність використання зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії неповазі до працівника правоохоронного органу (сумарна кількість відповідей за індикаторами шкали «безумовно доцільно» – 21,3% та «скоріше доцільно» – 32,7%) та застосування на вітчизняному ґрунті кримінально-правових норм зарубіжних країн (сумарна кількість відповідей за індикаторами шкали «безумовно доцільно» – 16,0% та «скоріше доцільно» – 38,0%).

При цьому, на думку опитаних респондентів (74,6 %), реформи правоохоронних органів, які відбувалися протягом останніх декількох років, не є дієвими у контексті вирішення питань, пов’язаних із запобіганням проявам неповаги до працівників правоохоронних органів.

Чинне законодавство України також не можна, на думку респондентів, вважати ефективним у питанні запобігання проявам досліджуваного діяння. Найбільш неефективною вважається матеріальна відповідальність винних у його вчинені – 100,0 % опитаних звернули на це увагу. Кримінальна відповідальність ефективна лише певною мірою (85,9 % визнали її неефективність), але потрібно корегувати кримінальне законодавство в частині криміналізації цього діяння. Цивільно-правова відповідальність також суттєво не відрізняється від кримінальної за своєю ефективністю у досліджуваному напрямку (84,6 % зазначили її недієвість). Порівняно ефективною опитані респонденти визнали адміністративну відповідальність, хоча також зазначили,

шо цей вид відповідальності застосовується за діяння, пов’язані з неповагою до працівників правоохоронних органів, а не за самі прояви такої неповаги (21,9 %).

Однією з основних причин загальнокримінальної злочинності є антигромадські погляди й звички особи, а тому основною причиною посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів слід вважати такі з них, які проявляються у неповажному ставленні до правоохоронних органів і їхніх представників, хамстві, брутальності, зайвій самовпевненості, що виражається у небажанні зважати на права й інтереси інших людей.

На формування таких якостей у осіб, що вчиняють протиправні посягання на працівників правоохоронних органів, впливає багато об’єктивних і суб’єктивних факторів. Сюди можна віднести й недоліки виховання, і відсутність або слабкість громадського впливу, і низький культурно-освітній рівень, і правовий нігілізм населення. Недостатньо культурні люди не завжди у стані сприйняти ті виховні засоби, які могли б бути до них застосовані, що найчастіше знижує превентивний вплив таких засобів.

Крім того, малоосвічена людина скоріше піддається негативному впливові, їй легше вселити кримінально-протиправні погляди й установки, що тягне за собою вчинення кримінально- та адміністративно-караних діянь.

До безпосередніх умов кримінальних правопорушень проти життя, здоров’я, честі і гідності працівників правоохоронних органів відноситься алкоголізм, який сприяє проявам паразитизму, зухвалого ставлення до інших людей, антигромадським поглядам і звичкам тощо.

Пияцтво й алкоголізм відносяться до основних «фонових» явищ злочинності, є поширеними детермінантами формування кримінально-протиправної мотивації, як і ситуацій, що безпосередньо провокують соціально нестійких осіб до вчинення кримінальних правопорушень.

У цьому зв’язку уявляється обґрунтованою позиція вчених, підтверджена численними дослідженнями, що вказують на високу криміногенну роль алкоголізму в етіології злочинності. Відповідно цієї позиції з усіх соціальних

умов, що впливають на злочинність, найбільш міцний кореляційний зв'язок існує між рівнями злочинності й споживанням спиртних напоїв. Так, якщо звернутися до статистичних даних, то можна побачити, що у середньому 30 % осіб, що вчинили кримінальні правопорушення у 2019-2021 рр., перебували у цей момент у стані алкогольного сп'яніння, 0,2-0,7 % – у стані наркотичного чи токсичного сп'яніння.

Очевидним є безпосередній зв'язок між посяганнями на честь і гідність працівників правоохоронних органів і алкоголізмом. Так, за даними Міністерства юстиції України серед засуджених за опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб частка осіб, що вчинили це кримінальне правопорушення у стані алкогольного сп'яніння, склала у 2017 році – 74 %, у 2018 – 75 %, у 2019 – 72 %, у 2020 – 75 %, у 2021 – 73 %.

Таким чином, можна зробити висновок, що при вчиненні протиправних посягань на працівників правоохоронних органів, зокрема, й на їхні честь і гідність, прослідковується безпосередній зв'язок між вживанням спиртних напоїв і кримінально-протиправною поведінкою винних осіб.

Отже, алкоголізм у цьому випадку займає провідне місце серед умов і обставин, що сприяють вчиненню подібних кримінальних правопорушень. Це насамперед пояснюється тим, що, будучи сильнодіючою наркотичною речовиною, алкоголь порушує діяльність тих клітин головного мозку, які визначають поведінку людини. Ослаблення психічних процесів призводить до розладу свідомості й волі, до втрати адекватної реакції на зовнішні подразники, ослабленню соціального контролю над своїми вчинками. Людина стає запальною, грубою, зухвалою, перестає стримувати себе, починає зневажливо ставитись до навколишніх. Такий стан сприяє прояву її антигромадських поглядів і звичок, які й спричиняють вчинення посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів. У деяких випадках, коли потенційні

антигромадські погляди й установки суб'єкта у тверезому стані виражені менш чітко, вживання алкоголю може сприяти за певних умов їхньому прояву щодо працівників правоохоронних органів.

Практика показує, що переважна кількість порушень громадського порядку відбувається на ґрунті випадкового, а не хронічного сп'яніння. Отже, для успішної боротьби з пияцтвом і алкоголізмом вбачається можливим зробити акцент не на медичні, а на виховні заходи.

До обставин, що обумовлюють існування посягань на працівників правоохоронних органів, зокрема, й на їхню честь і гідність, не останнє місце займає неправильна реакція правоохоронних органів і самих працівників на факти образи. У багатьох випадках кримінальні провадження за посягання на працівників правоохоронних органів, поєднані з образами цих працівників, взагалі не відкриваються, незважаючи на наявність у діях винних осіб складу кримінального правопорушення.

При проведенні ж анкетування працівників поліції та інших правоохоронних органів нами встановлено, що переважна більшість опитаних піддавались посяганням на їх честь і гідність у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків (98,8 % респондентів). При цьому кримінальні провадження щодо винних осіб відкривались лише за наявності складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 342, 345 КК України. Заходи, пов'язані з притягненням винних осіб до будь-якого виду юридичної відповідальності за посягання на честь і гідність правоохоронців, взагалі не застосовувались.

Таким чином, є очевидним факт, що кількість зафіксованих у ході кримінальних проваджень, пов'язаних з посяганням на працівників правоохоронних органів, фактів проявів неповаги до цих працівників лише малою мірою відображає реальну картину подібної протиправної поведінки, а її латентність досить висока.

Існуванню цієї ситуації сприяє й та обставина, що нерідко самі потерпілі працівники правоохоронних органів не звертають належної уваги на факти

посягань на їхню честь і гідність. Відбувається це, на наш погляд, головним чином через небажання витрачати час на відвідування прокуратури й суду, «звикання» до образ як необхідного атрибуту професії, а також нерозуміння важливості виявлення цих правопорушень і притягнення порушників до відповідальності. Як результат, закономірно страждає не тільки честь і гідність працівника, але й авторитет правоохоронних органів у цілому, що серйозно впливає на їхню успішну діяльність.

Розглядаючи умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень щодо працівників правоохоронних органів, не можна не звернути уваги на наявні факти неправомірних дій окремих працівників. Наприклад, доволі часто підставою для відмови у відкритті кримінального провадження за ст. 342 КК України, що супроводжувалось образою правоохоронця, виступає така обставина як відсутність законної вимоги з боку цього правоохоронця. В інших випадках працівниками правоохоронних органів застосовуються спеціальні засоби, фізична сила, оголення зброї у тих випадках, де можна було обійтися ненасильницькими методами, що провокує обурення, лють і агресію громадян, породжує недовіру до правоохоронних органів і іноді призводить до суспільної ізоляції діяльності окремих працівників правоохоронних органів.

Недостатній культурний рівень деяких працівників правоохоронних органів дозволяє їм при здійсненні покладених на них функцій застосовувати звернення, що принижують гідність людини, тим самим порушуючи не тільки посадові інструкції, а й ст. 3 Конституції України. Це й брутальність, і жаргонна лайка, і безпідставні звинувачення у вживанні алкогольних напоїв, наркотиків, образи й погрози громадянам. У таких випадках протидію громадян у виді образ і надання опору можна зовсім справедливо розцінити як спровоковану неправомірною поведінкою працівника правоохоронного органу, що пояснюється низькою емоційно-вольовою стабільністю, яка знижує у стресовій ситуації й так недостатній культурно-етичний самоконтроль такого працівника. Образа громадянами працівника поліції або іншого

правоохоронного органу у таких випадках є цілком зрозумілою реакцією на незаконні дії потерпілих, які явно виходять за межі службових повноважень, а тому не може визнаватись протиправною.

Слід зазначити, що на стан посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів впливають і деякі інші обставини. Наприклад, несення служби працівником правоохоронного органу з порушенням правил носіння однострою, недбалість, неохайність не дозволяють іноді громадянам розглянути зовнішні атрибути влади, якою наділений конкретний працівник.

Нажаль, через ряд причин в останні роки у багатьох правоохоронних органах до проблем поведінки працівників і їхніх взаємин із громадянами, до дотримання ними правил носіння однострою спостерігається помітне девальвоване ставлення. Внаслідок цього серед особового складу одержали широке поширення факти порушень елементарних правил носіння однострою. Все це у сукупності з різким загостренням криміногенної обстановки ще більш негативно відображається на й так невисокому авторитеті правоохоронних органів у суспільстві.

Вважаємо, що доцільним буде рекомендувати керівництву правоохоронних органів невідкладно й детально розбиратися по кожному випадку посягання на честь і гідність їх працівників, вирішувати питання притягнення винного до юридичної відповідальності, зокрема, цивільно-правової; керівникам служб і підрозділів правоохоронних органів проводити заняття з культури поведінки й здійснювати заходи щодо зміцнення дисципліни серед особового складу; кадровим апаратам і службам по роботі з персоналом надавати працівникам консультативну допомогу з правових питань, зосередити основну увагу на формуванні у працівників моральних установок, особистої переконаності, орієнтованих на вірність присязі, Конституції й законам України; вжити практичних заходів з активізації діяльності таких громадських формувань як професійні спілки та ветеранські організації.

Не останнє значення у детермінації посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів мають недоліки у правовому вихованні

населення. Такі посягання нерідко є наслідком низької правової культури, низького правового виховання й правосвідомості окремих громадян. Відповідно проведеного нами соціологічного дослідження 37,8 % працівників правоохоронних органів вбачають джерелами посягань на їхню честь і гідність саме зазначені.

У сучасних умовах правова освіта населення й виховання поваги до права стає одним з пріоритетних завдань державних органів, громадськості, засобів масової інформації, установ освіти й культури.

Не є секретом, що сьогодні склалась традиція неповажного ставлення до правоохоронних органів у цілому, викликана як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. У публіцистиці, художній літературі й мистецтві затвердилася відповідна лексика, що формує правосвідомість суспільства. Багато засобів масової інформації трохи односторонньо підходять до висвітлення діяльності правоохоронних органів, роздмухуючи окремі негативні факти й видаючи їх за нормальний стан справ у сфері запобігання злочинності.

Подібні перекручування дійсності, трактування порушень законності, що припускають окремі працівники правоохоронних органів, які тлумачяться як властиві всім правоохоронним органам, сприяють формуванню негативного ставлення до них з боку більшості населення, і особливо тих громадян, які зіштовхнулися з фактами неправомірних дій представників цих органів.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчать про те, що недоліки в інформуванні населення про стан запобігання злочинності знижують результативність правоохоронної діяльності, а в ряді випадків породжують у суспільстві атмосферу страху й невпевненості, підривають довіру населення не тільки до правоохоронних органів, але й до органів державної влади у цілому.

На наш погляд, доцільним є здійснення ряду заходів, спрямованих на підвищення авторитету правоохоронних органів. До них, зокрема, можна віднести організацію зустрічей зацікавлених осіб і представників засобів масової інформації з керівниками правоохоронних органів та їхніх підрозділів, створення теле- та радіопрограм про роботу правоохоронних органів, що

висвітлюють різні аспекти їхньої діяльності (наприклад, діяльність поліцейських офіцерів громади) тощо.

Проте першочерговим завданням у досліджуваній сфері є вирішення питання встановлення юридичної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу.

Аналіз генезису юридичної відповідальності за посягання на честь та гідність працівників правоохоронних органів, судової практики у цій сфері, застосування методу експертних оцінок дозволяє стверджувати, що встановлення адміністративної або кримінальної відповідальності за це діяння займає одне з перших місць у його запобіганні.

Проект № 1 пропонує встановити адміністративну відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню, вимозі працівника Національної поліції України при виконанні ним службових обов'язків, а також умисні, публічні дії, які ображають честь та гідність працівника Національної поліції України під час виконання ним службових обов'язків виражені в непристойній формі, осквернення поліцейського одностроюю (ч. 1 ст. 185 КУпАП), а також за вчинення таких саме дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 2 ст. 185 КУпАП) [150].

Проект № 2 також передбачає можливість встановлення відповідальності за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків, а також вчинення таких же дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця або їх образа у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 1 ст. 185 КУпАП), а також за публічну образу поліцейського при виконанні ним службових обов'язків або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 3 ст. 185 КУпАП) [151].

На наш погляд, ступінь суспільної небезпеки проявів неповаги до працівників правоохоронних органів залежить, зокрема, й від обстановки, у якій це діяння вчиняється. Під обстановкою, зокрема, маються на увазі кримінальні правопорушення, за сукупності з якими посягають на честь та гідність працівника правоохоронного органу. Як вже зазначалось, здебільшого посягання на честь та гідність працівників правоохоронних органів поєднуються із вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» та 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» КК України.

Вважаємо, що кримінально караним слід визнавати посягання на честь та гідність працівника правоохоронного органу у випадку поєднання цього діяння із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень, тобто визнати таке посягання обтяжуючою ці правопорушення обставиною.

Таким чином, прояви неповаги до працівника правоохоронного органу є поширеним негативним суспільним явищем, якому законодавець не надав належної правової оцінки. З огляду на простежені нами тенденції цього діяння і фактор інерційності, властивий загалом злочинності, можна, на наш погляд, припустити, що кримінологічна ситуація у цій області протягом тривалого часу істотно не покращиться. На динаміку цих посягань продовжать впливати такі негативні фактори, як спад виробництва, наростання офіційного й схованого безробіття, передбачуване скорочення видатків на соціальну сферу і, безумовно, ліквідація наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України. Крім того, як було розглянуто вище, подібні посягання мають глибоке соціальне коріння й низку сприятливих їхньому збереженню умов. Через це особлива роль в усуненні причин існування посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів повинна приділятися державі та її

органам.

Конкретно мова йде про стабілізацію соціально-економічного й політичного стану в країні, матеріальному, правовому й кадровому зміцненні правоохоронних органів, підвищенні їхнього авторитету в очах населення. Вирішення цих завдань, на нашу думку, багато у чому буде сприяти зниженню темпів росту не тільки проявів неповаги до працівників правоохоронних органів, але й загалом злочинності.

Публічні дії, які ображають честь і гідність працівника правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків і не супроводжуються вчиненням інших кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є цей працівник, потребують встановлення за їх вчинення адміністративної відповідальності.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що честь і гідність – морально-етичні категорії, які виникли з початком усвідомлення людиною своєї особистості та історично еволюціонували самостійно як окремі поняття. При цьому категорія честі почала свій розвиток значно раніше, ніж категорія гідності.

На сьогоднішній день у законодавстві України відсутні визначення понять честі та гідності особи, що не сприяє правильному застосуванню положень нормативно-правових актів, які передбачають відповідальність за посягання на ці об'єкти, зокрема, і за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу.

Інститут правового захисту честі і гідності людини й, зокрема, осіб, що охороняють публічний порядок та безпеку, існував у законодавстві, яке було чинним на території України, протягом тривалого часу і пройшов свій шлях становлення та розвитку. Нормативно-правові акти, які передбачали відповідальність за посягання на честь і гідність особи, були чинними на території України з часів Київської Русі. Давньоруські правові пам'ятки, такі як «Руська правда», Статут Ярослава, Статут Володимира, Статут Всеволода, встановлюючи покарання за образу честі і гідності, під честю розуміли винятково благо, наявне в особи лише у зв'язку із приналежністю до почесного стану або займаної посади.

Чинний КК України 2001 р. не містить окремої норми, яка б передбачала відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Попри наявність у чинному КК окремого розділу III Особливої частини, який називається «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи», у ньому відсутня загальна норма, яка б встановлювала відповідальність за посягання на честь і гідність особи.

Результати дослідження дозволяють запропонувати наступні визначення честі і гідності особи. Під честю, на наш погляд, слід розуміти позитивне

сприйняття конкретної фізичної особи сторонніми особами, яке базується на дотриманні такою особою загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві. Гідність визначається як внутрішнє сприйняття фізичною особою себе як унікальної особистості, яка дотримується загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві.

Виходячи з наведених загальних визначень честі і гідності особи вважаємо, що під честю працівника правоохоронного органу як об'єкту кримінально-правової охорони, слід розуміти позитивне сприйняття конкретного працівника правоохоронного органу сторонніми особами, яке базується на дотриманні таким працівником як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов'язків, а під гідністю працівника правоохоронного органу як об'єкту кримінально-правової охорони, слід розуміти внутрішнє сприйняття працівником правоохоронного органу себе як унікальної особистості, яка дотримується як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов'язків.

Дослідження генезису кримінально-правової охорони честі і гідності працівника правоохоронного органу дозволяє виділити види неповаги до працівника правоохоронного органу, відповідальність за які передбачалась кримінальним законодавством, чинним на території України у різні часи. До загальних видів посягань на честь і гідність будь-якої особи (зокрема і працівника правоохоронного органу) слід віднести образу та наклеп, до спеціальних – образу працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Однією з принципово відмінних ознак образи пересічної людини та образи працівника правоохоронного органу повинний виступати факт їх особистого сприйняття непристойної форми такої образи. Так, для образи пересічної людини обов'язковим є сприйняття саме цією людиною вчинених щодо неї дій як образи. При вирішенні питання образи працівника

правоохоронного органу достатньо самого факту непристойної поведінки з боку винного незалежно від сприйняття цієї поведінки самим правоохоронцем.

За характером свого прояву непристойна форма при образі може бути безпосередньою та заочною. Наведені види образ різняться і за способом їх вчинення: словесна, письмова, дією (зокрема, конклюдентною), у публічному виступі, у творах, що публічно демонструються, у засобах масової інформації, у мережі Інтернет тощо.

Ще одним видом посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу є наклеп. Історично наклепом визнавалось поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу.

Вигадки, які поширюються щодо працівника правоохоронного органу при наклепі, повинні бути завідомо неправдивими, тобто винний усвідомлює їх невідповідність дійсності. Ці вигадки можуть стосуватись будь-якої сфери життя й діяльності працівника правоохоронного органу: професійної, громадської, особистої тощо, головне, щоб такі відомості поширювалися у зв’язку зі службовою діяльністю потерпілого. Але до якої б сфери не належали неправдиві вигадки, вони повинні стосуватись фактів або подій: 1) визначених, 2) можливих, 3) відбулися у минулому або відбуваються зараз.

Наведена система видів неповаги до працівника правоохоронного органу на сьогоднішній день носить виключно теоретичний характер, оскільки не відображена у чинному законодавстві.

До основних заходів запобігання проявам неповаги до працівника правоохоронного органу за сучасних умов в Україні належать, у першу чергу, цивільно-правові засоби – п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України передбачає захист честі, гідності, а також ділової репутації шляхом звертання в суд, а також відшкодування завданої моральної шкоди. При цивільно-правовому способі захисту працівником правоохоронного органу своїх честі і гідності останнім висувається вимога відшкодування так званої моральної шкоди за посягання на його честь і гідність.

Порядок відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному

провадженні досить врегульований: нормативно закріплена й діє спеціальна процедура, яка передбачає можливість пред'явлення відповідного цивільного позову й компенсації завданої майнової та/або моральної шкоди в межах кримінального провадження (глава 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов, виплата винагороди викривачу» КПК України).

Разом з тим, хоч КПК України і передбачає можливість відшкодування моральної шкоди потерпілому, проте він не містить обов'язку осіб, які здійснюють досудове розслідування, роз'яснення потерпілому підстав та порядку такого відшкодування, через що потерпілий, зазвичай, виявляється необізнаним зі своїм правом на відшкодування моральної шкоди у кримінальному провадженні, спричинену, зокрема, посяганням на його честь і гідність.

Наведене стосується і працівників правоохоронних органів, щодо яких вчинене посягання на честь і гідність. Кожне з таких посягань спричиняє потерпілому моральної шкоди.

У зв'язку з вищенаведеним доцільним буде внесення змін та доповнень до КПК України в частині роз'яснення підстав та порядку відшкодування моральної шкоди у кримінальному провадженні.

Одночасно у кримінально-процесуальному законодавстві доцільним було б визначення поняття моральної шкоди, яке має певну специфіку у разі вчинення кримінального правопорушення. Така моральна шкода буде підлягати компенсації як у межах кримінального провадження, так і в цивільно-процесуальному порядку.

Наступна проблема, що стосується відшкодування моральної шкоди, пов'язана зі складністю підрахунку розмірів її компенсації. Пропонуємо на законодавчому рівні закріпити положення, що у разі спричинення кримінальним правопорушенням майнової шкоди шкода моральна за його вчинення не повинна перевищувати розмірів майнової. У разі ж вчинення кримінального правопорушення, яке не спричинило майнової шкоди, розміри

моральної шкоди слід визначати з урахуванням санкції статті Особливої частини КК України. При цьому доцільним, на наш погляд, буде встановити межі розмірів відшкодування моральної шкоди «прив'язавши» їх до одного з видів покарань.

Не заперечуючи ролі цивільно-правових заходів запобігання посяганням на честь і гідність працівників правоохоронних органів, зазначимо, що дослідження генезису кримінальної відповідальності за ці посягання на території України переконливо свідчить про недостатність для цих цілей лише цивільно-правових заходів, заходів кримінальної та адміністративної відповідальності. Важливим напрямком роботи державних органів повинна стати соціальна профілактика посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів, як система заходів, що дозволяють усунути негативні соціальні явища, які породжують такі посягання.

Юридичним службам правоохоронних органів доцільно роз'ясняти працівникам їхнє право на захист честі і гідності не тільки в межах цивільного судочинства, а й в межах кримінального провадження шляхом подання цивільних позовів про захист зазначених цінностей.

Крім того, було б доцільним проводити заняття зі службової підготовки особового складу, спрямовані на формування правильного ставлення працівників правоохоронних органів до можливих посягань на честь і гідність.

На сьогоднішній день в Україні не існує єдиного підходу щодо встановлення юридичної відповідальності за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Криміналізація посягань на честь і гідність особи в Україні неодноразово критикувалась теоретиками та практиками. Проте проведеним нами дослідженням обґрунтовані достатні, на наш погляд, фактори, що обумовлюють обсяг, характер та способи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу, до яких слід віднести наступні: 1) значна поширеність діяння; 2) неефективність інших правових механізмів захисту відповідних суспільних відносин; 3) відсутність тенденцій до зниження проявів неповаги до працівника правоохоронного органу, про що свідчать несприятливі

стан та динаміка цього виду злочинності; 4) високий ступінь суспільної небезпечності досліджуваного діяння здатний заподіювати суттєву шкоду авторитетові правоохоронних органів; 5) типовість проявів неповаги до працівника правоохоронного органу та здатність кримінально-правових засобів впливати на них; 6) наявність системи соціального контролю, яка дозволяє виявляти факти порушень таких правил, і системи кримінальної юстиції, спроможної реагувати на них.

При цьому ступінь суспільної небезпеки проявів неповаги до працівників правоохоронних органів залежить й від обстановки, у якій це діяння вчиняється. Під обстановкою, зокрема, маються на увазі кримінальні правопорушення, за сукупності з якими посягають на честь і гідність працівника правоохоронного органу. Здебільшого посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів поєднуються із вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» та 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» КК України.

Вважаємо, що кримінально караним слід визнавати посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу у випадку поєднання цього діяння із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень, тобто визнати таке посягання обтяжуючою ці правопорушення обставиною.

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИЧНО-ДОГМАТИЧНІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕНАЛІЗАЦІЇ НЕПОВАГИ ДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: ДОСВІД ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ САНКЦІЇ ЗА ЙОГО ВЧИНЕННЯ

2.1. Наукове обґрунтування модельних об'єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу

Чинний КК України 2001 р., як і кримінально-правова література, не містить поняття кримінальних правопорушень проти честі і гідності працівників правоохоронних органів. Відсутність такого визначення викликає, на наш погляд, досить значні труднощі у з'ясуванні поняття й сутності, ступеня суспільної небезпеки цієї категорії кримінально-протиправних діянь, підстав їх криміналізації та відмежування від суміжних складів кримінальних та адміністративних правопорушень. У зв'язку з цим виникає необхідність встановлення та розкриття сутності найбільш істотних об'єктивних і суб'єктивних ознак властивих тільки цим діянням.

Кримінально-правову характеристику посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів, на нашу думку, варто почати з виявлення особливостей властивих родовому (видовому) й безпосередньому об'єктам цієї категорії правопорушень.

Оскільки чинний КК не містить окремих норм щодо проявів неповаги до працівника правоохоронного органу, за основу характеристики об'єктивних ознак цих діянь нами узяті об'єктивні ознаки посягань на честь і гідність досліджуваної категорії осіб, які визнавались суспільно небезпечними діяннями законодавством, чинним в Україні до набрання чинності КК 2001 р., та ознаки посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу які за сучасних умов кваліфікуються в межах кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 342, 345 КК України.

Родовий (видовий) об’єкт досліджуваних посягань неоднорідний: у випадку образи працівника правоохоронного органу, який виконує загальні обов’язки правоохоронця, за чинним КК України ним слід визнавати авторитет органів державної влади (за КК 1960 р. таким об’єктом визнавались суспільні відносини у сфері порядку управління), а у випадку наклепу щодо слідчого або дізнавача – інтереси правосуддя.

Правосуддя як родовий об’єкт кримінальних правопорушень має широкий зміст. Під ним мається на увазі не тільки діяльність суду з розгляду й вирішення цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення у формі, регламентованій законом, але й діяльність органів, які сприяють йому у цьому: прокуратури, досудового розслідування, органів і установ, що виконують покарання.

Слід зазначити, що кримінальний закон охороняє не всі види діяльності органів правосуддя, а лише ті з них, які безпосередньо спрямовані на реалізацію завдань і цілей правосуддя. Таким чином, родовим об’єктом наклепу щодо слідчого або дізнавача слід вважати сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальну діяльність органів досудового розслідування з реалізації завдань і цілей правосуддя.

Проте у контексті досліджуваної теми постає питання доцільності окремої криміналізації у різних розділах Особливої частини КК України посягань на працівників правоохоронних органів залежно від функціональних обов’язків, які вони виконують у зв’язку з обійманою посадою.

На наш погляд, у разі посягання особою на честь і гідність слідчого чи дізнавача відповідного правоохоронного органу, винний усвідомлює приналежність цих осіб до конкретного правоохоронного органу і, відповідно, найпершою метою образ та наклепів виступає авторитет цих органів, а вже потім та сфера діяльності, яку виконує працівник (правосуддя, дозвільна система, громадський порядок тощо). Саме тому авторитет правоохоронних органів виступає у таких випадках основним об’єктом посягання, а сфери професійної діяльності правоохоронця – додатковими.

Висновок про те, що видовим об'єктом неповаги до працівника правоохоронного органу є авторитет органів державної влади витікає зі змісту розділу XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України, який містить традиційні склади кримінальних правопорушень, пов'язаних з посяганнями на правоохоронців: ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, ст. 343 «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця», ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», ст. 347 «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця», ст. 348 «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця», ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника».

Виникає питання, що ж варто розуміти під авторитетом органів державної влади?

Слово «авторитет» в українській мові розуміється як: 1) загальновизнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії тощо); 2) про особу, що користується впливом, повагою, заслуговує повного довір'я [105]. На цій підставі, а також враховуючи назву розділу XV Особливої частини КК України, родовий об'єкт наведених кримінальних правопорушень повинен визначатися не як порядок здійснення публічного управління чи публічного інформування, а як загальновизнане значення, вплив, поважність такого управління або інформування. Пояснюється це тим, що назва розділу XV

Особливої частини КК України сформульована саме як «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». Тому дослівне розуміння назви розділу та визначення на цій основі родового об'єкта кримінальних правопорушень обов'язково приводить до висновку, що таким об'єктом є не порядок здійснення відповідної діяльності, а саме авторитет перелічених органів [103, с. 186-187].

Проте, на наш погляд, дослівне тлумачення положень законодавства не завжди є тотожним його змісту. Фактично, під цим авторитетом маються на увазі ті суспільні відносини, які охоплювались поняттям «порядок управління» за КК України 1960 р., під яким розумілась сукупність правил, що закріплюють устрій і компетенцію державних органів влади або управління, а також їхні відносини з громадянами.

Авторитет правоохоронних органів як груповий об'єкт аналізованих нами кримінально-протиправних посягань, будучи різновидом авторитету органів державної влади взагалі, має певну своєрідність, що дозволяє відмежувати посягання на нього від інших кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади.

Одним із суб'єктів цих відносин є працівник правоохоронного органу, що діє від імені відповідних органів і в межах наданих йому повноважень та має право очікувати від інших суб'єктів поведінки, яка відповідає правовим нормам. З одного боку, працівник правоохоронного органу у системі цього органу влади виступає як державний службовець з моменту прийняття на роботу і є носієм певних прав та обов'язків. З іншого боку, працівники правоохоронних органів виступають як повноважні суб'єкти щодо порушників громадського порядку та інших правових приписів, охорона яких становить основу діяльності зазначених осіб.

Для виконання покладених на нього завдань працівник правоохоронного органу наділяється певними повноваженнями щодо інших членів суспільства, зобов'язаних підкорятися його законним вимогам.

Ефективна охорона нормальної діяльності правоохоронних органів та їхніх представників вимагає встановлення кримінальної відповідальності не тільки за посягання на їхнє життя, здоров'я та власність, але й за діяння проти їх честі і гідності.

У кримінально-правовій науці немає єдиної думки щодо того, що ж визнавати безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти честі і гідності працівників правоохоронних органів. Найпоширенішою точкою зору є визнання наявності двох безпосередніх об'єктів цих діянь – основного і додаткового. Основним визнається нормальна діяльність відповідного правоохоронного органу або їхніх представників, що охоплюється поняттям авторитету цих органів, а додатковим – честь і гідність самих представників органу [111].

Інший підхід визнає єдиним об'єктом кримінально-правової охорони при посяганнях на честь і гідність представників правоохоронних органів або авторитет органів державної влади, або особистості самих працівників правоохоронних органів. При цьому автори обґрунтовують свою точку зору тим, що кримінально-правова охорона управлінських відносин у сфері авторитету органів державної влади або діяльності зі здійснення правосуддя прямо припускає всебічний захист від кримінально-протиправних посягань їхніх суб'єктів – носіїв державної влади. І, навпаки, охорона цих осіб у зв'язку з виконанням ними обов'язків з охорони громадського порядку або будь-яких інших обов'язків, покладених на них законом, є ні що інше, як захист авторитету органів державної влади або інтересів правосуддя від заподіяння їм шкоди у випадку здійснення на них кримінально-протиправних посягань [111].

Іншими словами, охорона одного об'єкта, у такому випадку, автоматично передбачає й охорону іншого, у результаті чого стираються межі безпосередніх об'єктів посягання – нормальної діяльності правоохоронних органів та честі і гідності їхніх представників.

Крім того, погодившись з такою концепцією, ми будемо змушені визнати, що при єдиному безпосередньому об'єкті кримінальних правопорушень,

спрямованих проти нормальної діяльності правоохоронних органів, стираються межі між їхніми окремими складами: посяганням на життя, застосуванням насильства, опором представникам цих органів, що спричиняє певні труднощі при їх кваліфікації.

З аналогічних позицій, на наш погляд, може бути піддано критиці й визнання основним безпосереднім об'єктом тільки особи представника правоохоронного органу, зокрема, його честі або гідності.

У зв'язку з цим викликає питання розмежування протиправних посягань на особу і на представників різних органів влади. Не викликає сумнівів те, що такі посягання відбуваються шляхом негативного впливу на особу працівників правоохоронних органів і ця обставина зближає їх з кримінальними правопорушеннями проти особи.

Але в той же час не слід забувати про більш високий ступінь суспільної небезпеки посягань на працівників правоохоронних органів, що виражається у заподіянні шкоди не тільки особі самого працівника, але й авторитету правоохоронних органів у цілому, що безпосередньо впливає на їхню діяльність.

Концепція авторів, що відстоюють наявність двох об'єктів досліджуваних посягань, дозволяє виявити їхню специфіку й відмежувати як від інших кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади й інтересів правосуддя, так і від кримінальних правопорушень проти особи.

Специфічна особливість посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу полягає у тому, що такі посягання відносяться до посягань на авторитет органів державної влади, а не на особу. Тому основний безпосередній об'єкт повинен виражати характер і сутність родового об'єкта – авторитету органів державної влади.

Хоча при такому спеціальному виді посягання на честь і гідність особи як неповага до працівника правоохоронного органу шкода заподіюється честі і гідності певної категорії людей, їх не можна визнати головною, визначальною метою цього посягання.

Життя, здоров'я, честь і гідність працівників правоохоронних органів виступають як блага, що належать кожній особі й тому охороняються кримінальним законодавством на загальних підставах, але разом з тим вони є передумовою нормальної діяльності цих осіб під час виконання покладених на них обов'язків. Саме тому особисті інтереси працівників правоохоронних органів виступають як додатковий безпосередній об'єкт.

Не викликає заперечень та обставина, що об'єкт кримінальних правопорушень проти честі і гідності працівників правоохоронних органів треба розглядати як складний, що торкається різних суспільних відносин.

Разом з тим, уявляється не зовсім вдалим поділ цього об'єкту на основний і додатковий з наступних причин.

За своїм змістом неповага до працівника правоохоронного органу, у разі криміналізації цього діяння, стане спеціальною нормою по відношенню до кримінальних правопорушень проти честі і гідності особи. При цьому особливістю посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів є те, що при такій неповазі відбувається не тільки приниження особистої гідності працівників, але підривається авторитет самих цих органів.

Авторитет будь-якого органу влади визначається як його соціальною природою, так і створюється у результаті оцінки загальнокорисної діяльності окремих представників цього органу. Тому, якщо винний ображає або повідомляє неправдиву інформацію щодо цих осіб через те, що вони є представниками правоохоронних органів, він своїми діями одночасно виражає свою неповагу до авторитету цих органів і здійснюваної ними діяльності, підриває їхнє суспільне значення та вплив.

На наш погляд, шкода авторитету або нормальній діяльності правоохоронних органів може бути заподіяна тільки опосередковано – шляхом негативного впливу на життя, здоров'я, честь і гідність їхніх працівників у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків. Отже, насамперед шкода заподіюється особистим інтересам працівника як представника органів влади, а вже у другу чергу – правильній діяльності самих органів. Тому у подібних

випадках варто визнавати життя, здоров'я, честь і гідність працівників правоохоронних органів безпосередніми додатковими обов'язковими об'єктами кримінально-правової охорони.

Отже, посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів, будучи різновидом посягань на авторитет органів державної влади, мають своїм основним безпосереднім об'єктом нормальну діяльність правоохоронних органів при виконанні покладених на них законом функцій, а також честь і гідність працівників цих органів у разі протиправного впливу на які заподіюється шкода авторитету правоохоронних органів у цілому як різновиду органів державної влади.

Специфіка побудови складів кримінальних правопорушень, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів, передбачених XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України, передбачає як обов'язкову ознаку спеціального потерпілого від кримінального правопорушення.

Згідно із традиційною концепцією бачення об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин (яка, вважаємо, продовжує бути найбільш обґрунтованою в кримінально-правовій доктрині), потерпілий представляє певну групу таких відносин. Оскільки ж у складі кримінального правопорушення потерпілий «поглинається» елементом складу «об'єкт кримінального правопорушення», то потерпілий-правоохоронець як самостійна фігура постає за умови, що кримінальним правопорушенням пошкоджено відносини, до яких він інтегрований [114, с. 117].

Ми погоджуємось з теорією, що ідея обов'язкового й різкого посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, у складі яких потерпілим виступає працівник правоохоронного органу (представник державної влади), відповідає моделі суспільних відносин, за яких пріоритетом правової охорони були державні інтереси. Розуміння особливостей службових і

професійних завдань, що їх виконують правоохоронці, дозволяють наголосити на тому, що кожен з них апріорі працює (у будь-який час може почати працювати) в полі соціальної напруги і з різноманітними соціальними конфліктами стикається в сотні разів частіше, аніж «пересічні» громадяни. Підвищений ризик для життя, здоров'я, майна та інших особистих благ – природна складова його професійної діяльності. Вступаючи на службу, ця особа усвідомлює зазначені обставини, і держава як роботодавець компенсує (намагається компенсувати) ці неординарні умови виконання професійних обов'язків низкою соціальних гарантій [114, с. 105, 107].

Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» у ч. 1 ст. 2 визначає, що до правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [152].

До органів прокуратури відносяться органи, що становлять систему прокуратури України, а саме: 1) Генеральна прокуратура України; 2) регіональні прокуратури; 3) місцеві прокуратури; 4) військові прокуратури; 5) Спеціалізована антикорупційна прокуратура (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру») [165].

Стаття 1 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. У складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення (ч. 3 ст. 13 цього Закону), а поліцейським може

бути громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції (ст. 17 цього Закону) [160].

Законом України «Про Службу безпеки України» передбачено, що Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України (ст. 1). Систему Служби безпеки України складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України (ст. 9) [166].

Згідно ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – це спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров’я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов’язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об’єктах [147].

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначає, що Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним

правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці (ч. 1 ст. 1) [159].

Згідно ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення і має таку загальну структуру: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону; територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону; Морська охорона, яка складається із загонів морської охорони; органи охорони державного кордону – прикордонні загони, окремі контрольно-пропускні пункти, авіаційні частини; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону. У системі Державної прикордонної служби України є також навчальні заклади, науково-дослідні установи, підрозділи спеціального призначення та органи забезпечення [153].

Законом України «Про Бюро економічної безпеки України» визначено, що Бюро економічної безпеки України – це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Відповідно до покладених завдань Бюро економічної безпеки України виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції (ч. 1 ст. 1) [146].

До органів і установ виконання покарань Кримінально-виконавчий кодекс України відносить центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації. Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи, слідчі ізолятори у випадках, передбачених цим Кодексом (ст. 11) [100].

Законом України «Про попереднє ув'язнення» слідчі ізолятори віднесені до установ для попереднього ув'язнення, тобто установ для тримання осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт (ч. 1 ст. 4) [162].

Положення про Державну фінансову інспекцію України визначає, що Державна фінансова інспекція України (Держфінінспекція) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю (п. 1) [141].

Згідно п. 1 Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України ним визнається центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем [139].

Положенням про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів визначено, що вона діє у складі Держлісагентства, Республіканського комітету Автономної Республіки Крим з питань лісового і мисливського господарства, обласних управлінь лісового та мисливського господарства і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держлісагентства. Держлісоохорона має статус правоохоронного органу (п. 1) [140].

Окремого вирішення потребує питання, чи є працівник Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) працівником правоохоронного органу і, відповідно, потерпілим від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади.

Як зазначалось, законодавством України повний перелік правоохоронних органів не визначений. У ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» зазначено, що до правоохоронних органів також належать інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [152].

НАЗК у переліку правоохоронних органів, визначених у вищенаведеному нормативному акті, не вказане. Тому необхідно визначити, чи відноситься цей орган до інших, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Правовий статус НАЗК визначений Законом України «Про запобігання корупції» (далі – Закон). Відповідно ч. 1 ст. 4 цього Закону НАЗК є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [154]. Поняття антикорупційної політики Законом не надається. Тому належність виконуваних НАЗК функцій до правозастосовних або правоохоронних слід визначати, виходячи з встановленого Законом переліку повноважень цього органу.

У визначенні понять правозастосовних та правоохоронних функцій ані в законодавстві України, ані у теорії права єдності немає. Розбіжності виявляються у поглядах на зміст вказаних функцій, а відтак і на склад правоохоронних органів. Наприклад, у Юридичній енциклопедії під редакцією Шемшученко Ю.С. правоохоронна діяльність визначена у широкому смислі, як система заходів, спрямованих на забезпечення виконання конституції, законів та інших нормативно-правових актів держави [251]. Однак, на досягнення цієї ж мети спрямована діяльність будь-якого органу влади, оскільки реалізація владних повноважень (адміністрування) полягає у встановленні певного порядку дій для інших суб’єктів права і примушуванні до виконання цього порядку, а, відповідно до ст. 19 Конституції України, «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Далі у цій же статті енциклопедії зазначено, що

здійснюють цю діяльність правоохоронні та інші державні органи, а також громадські організації [50].

Стаття 11 Закону визначає повноваження НАЗК, основні з яких спрямовані саме на забезпечення виконання Конституції, законів та інших нормативно-правових актів України. До них, в першу чергу, слід віднести такі, як: здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб (п. 6 ст. 11 Закону); здійснення в порядку, визначеному цим Законом, контролю та перевірки декларацій суб'єктів декларування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя суб'єктів декларування (п. 8 ст. 11 Закону); здійснення у порядку та в межах, визначених законом, державного контролю за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей (п. 8-1 ст. 11 Закону); отримання та розгляд повідомлень, здійснення співпраці з викривачами, забезпечення їх правового та іншого захисту, перевірка дотримання законодавства з питань захисту викривачів, внесення приписів з вимогою про усунення порушень трудових (звільнення, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова у призначенні на вищу посаду, зменшення заробітної плати тощо) та інших прав викривачів і притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні їхніх прав, у зв'язку з такими повідомленнями (п. 13 ст. 11 Закону) [154].

Проте, Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 р. № 13-р/2020 [173] наведені вищі пп. 6, 8 Закону визнані неконституційними.

Однак, незважаючи на таке Рішення Конституційного Суду України, сукупність інших повноважень НАЗК, передбачених ст. 11 Закону, дозволяє стверджувати про приналежність їх до таких, що забезпечують виконання НАЗК правоохоронних функцій.

Отже, НАЗК відноситься до правоохоронних органів, а його працівники, відповідно, можуть виступати спеціальними потерпілими від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, передбачених розділом XV Особливої частини КК України.

У нормах, що передбачають відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів (ст.ст. 345, 348 КК), окремим спеціальним потерпілим виступають близькі родичі правоохоронців. Характеристика поняття близьких родичів та членів сім'ї надається в кількох законах. Так, відповідно до п. 2 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р. близькими родичами працівника правоохоронного органу є : батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [246].

Дослідження генезису кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу свідчить, що близькі родичі працівників

правоохоронних органів не визнавались потерпілими у складах злочинів проти честі і гідності цих працівників. На наш погляд, такий підхід відповідає ступеню суспільної небезпеки посягань на честь і гідність близьких родичів правоохоронців, оскільки у цьому випадку негативний вплив на авторитет правоохоронних органів є мінімальним, оскільки носить опосередкований характер. Посягання на честь і гідність близьких родичів працівників правоохоронних органів повинно тягти юридичну відповідальність на загальних підставах.

Як вже зазначалось, чинний КК України не містить норми, яка б встановлювала відповідальність за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу. Проте особу, яка вчинила таке посягання, можна притягти до адміністративної чи кримінальної відповідальності у разі, якщо приниження честі і гідності працівників правоохоронних органів супроводжувалось злісною непокорою законному розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків (ст. 185 КУпАП), або ж посяганням на їх здоров'я чи життя, або при опорі (розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України).

При вирішенні питання, чи всі працівники правоохоронних органів є представниками влади, слід враховувати наявність у них наступних ознак: 1) наділення їх владними повноваженнями; 2) незв'язаність їхніх дій виключно межами певного відомства; 3) право приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними та фізичними особами незалежно від їх підпорядкування. Треба також зазначити, що для забезпечення виконання обов'язкових вимог представників влади, що випливають зі здійснюваних ними функцій, останні наділені правом застосовувати необхідних примусові заходи.

Законодавчі акти, що регламентують діяльність різних правоохоронних органів, вказують на необхідність виконання всіма юридичними та фізичними особами законних вимог працівників цих органів незалежно від обійманої ними

посади. У зв'язку із цим, ми вважаємо за можливе зробити висновок, що всі працівники правоохоронних органів повинні визнаватися представниками влади, а їх права та обов'язки, пов'язані з виконанням службових обов'язків, захищатись нормами, передбаченими розділом XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України.

При дослідженні посягань на честь й гідність працівників правоохоронних органів необхідно розглянути й особливості їхньої об'єктивної сторони – зовнішньої сторони кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також знаряддями та засобами вчинення кримінального правопорушення [89, с. 116].

Специфіка посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів полягає, на наш погляд, у тому, що таке діяння майже завжди має форму дії, тобто активної поведінки. Принизити честь і гідність працівника правоохоронного органу шляхом бездіяльності, як правило, неможливо, яким би чином бездіяльність не сприймалась самим працівником. Бездіяльність у формі відмови виконати законне розпорядження працівника правоохоронного органу може бути ознакою іншого адміністративного або кримінального правопорушення, але не формою посягання на честь чи гідність такого працівника.

На дію, як єдину можливу форму діяння при проявах неповаги до працівника правоохоронного органу, опосередковано вказує і п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26.06.92 р. № 8, згідно якого під образою слід розуміти такі нецензурні чи брутальні

висловлювання, непристойні жести та інші аналогічні дії, вчинені щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку чи військовослужбовця – у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку, які принижують честь і гідність зазначених осіб. Образою слід визнавати і непристойну оцінку особистих якостей або поведінки цих осіб [155].

Проте, не дивлячись на очевидність такого висновку, проти нього можуть виникнути певні заперечення. Так, пересічна людина не може вимагати вираження до себе поваги з боку інших осіб, але чи відсутнє таке право у працівника правоохоронного органу як представника влади? Чи не зобов'язані громадяни й посадові особи проявляти зовнішню повагу до них?

У цьому випадку слід звернутись до законодавства, яке передбачає обов'язки певних категорій осіб і встановлює правила звернення до представників влади.

Так, наприклад, згідно розділу IV «Взаємовідносини персоналу установ виконання покарань із засудженими та іншими особами» Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 р. № 2823/5, засуджені повинні бути ввічливими з персоналом установи виконання покарань та іншими особами, які відвідують установу. При зустрічі з персоналом установ виконання покарань та іншими особами, які відвідують установи, засуджені повинні вставати і вітатися. Засуджені звертаються до персоналу установ виконання покарань на «ви», називають їх по імені та по батькові або «громадянин», «громадянка», далі – за званням чи займаною посадою [144].

Майже аналогічні вимоги передбачені й для ув'язнених та засуджених, які перебувають у слідчих ізоляторах. Правилами внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 14 червня 2019 р. № 1769/5, передбачено, що ув'язнені чи засуджені звертаються до персоналу СІЗО

на «ви», називають їх по імені та по батькові або «громадянин», «громадянка» і далі по імені або прізвищу чи за званням або займаною посадою (глава 2 розділу І) [144].

Таким чином, у разі, якщо ув'язнений чи засуджений не будуть виконувати свій нормативно закріплений обов'язок і звертатись до працівників Державної кримінально-виконавчої служби України на «ви», а засуджені – вставати і вітатися, то такі діяння можна розглядати як прояви неповаги до працівника правоохоронного органу, вчинені шляхом бездіяльності. Проте на сьогодні такі посягання на честь і гідність не визнаються такими, що мають достатній ступінь суспільної небезпеки для їх криміналізації. За їх вчинення до ув'язненого або засудженого можуть застосовуватись заходи стягнення, передбачені Законом України «Про попереднє ув'язнення» та КВК України.

Разом з тим, для більшості осіб законодавство України не передбачає обов'язкових вимог до поведінки при спілкуванні з представниками влади.

Тому, наприклад, умисне залишення без уваги пересічною особою вітання з боку працівника правоохоронного органу при виконанні ним своїх обов'язків або ж небажання зняти у кабінеті головний убір не можна розглядати як прояв неповаги, а лише як недоліки виховання або, за певних умов, як злісну непокору законним вимогам працівника правоохоронного органу, що тягне адміністративну відповідальність.

Дослідження генезису на території України кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу дозволяє стверджувати той факт, що суспільно-небезпечні наслідки не визнавались обов'язковою ознакою відповідних складів кримінальних правопорушень. Достатньо було вчинити діяння, тобто принизити правоохоронця, щоб правопорушення було закінченим.

Формальна конструкція складів кримінальних правопорушень проти честі і гідності працівників правоохоронних органів, дозволяла законодавцю акцентувати увагу на нематеріальності цих посягань, тобто здатності заподіювати таку шкоду, якій неможливо надати матеріальної оцінки.

Разом з тим, суспільна небезпека досліджуваної категорії кримінально-протиправних посягань не стає від цього меншою: у результаті дій винного створюється реальна небезпека невиконання або неналежного виконання потерпілими своїх службових обов'язків. При цьому страждає авторитет працівників правоохоронних органів в очах населення, що шкідливо впливає на їхню рішучість у майбутньому належним чином виконувати свої обов'язки тощо.

Слід зазначити, що посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу вчиняються у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків. Виконання таких обов'язків можливе як під час прояву неповаги до працівника правоохоронного органу, так і до початку їх виконання, так і після виконання таких обов'язків (останні два випадки можливі, наприклад, у позаробочий час правоохоронця, або ж взагалі після звільнення з правоохоронного органу).

З цього приводу надавались роз'яснення Верховним Судом України у Практиці застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві від 24.11.1999 р.

При кваліфікації дій винних за ст. 189-1 КК України 1960 р. суди враховували, що відповідальність за цією нормою наставала лише у випадку, коли образу працівникові правоохоронного органу завдано у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Під образою суди обґрунтовано розуміли нецензурні чи брутальні висловлювання, непристойні жести, інші аналогічні дії та непристойну оцінку особистих якостей або поведінки працівника правоохоронного органу [145].

Так, під час судового слідства П. неодноразово, із застосуванням принижуючих за змістом слів, нецензурно висловлювався на адресу прокурора, який брав участь у справі, давав непристойну оцінку його особистим якостям і поведінці у зв'язку з підтриманням державного обвинувачення. Гадяцький районний суд Полтавської області дав правильну оцінку діям П. і обґрунтовано

визнав його винним у злочині, передбаченому ст. 189-1 КК України 1960 р. [145].

Разом з тим, відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, що містились у п. 9 постанови № 8, не визнавалось образою в розумінні ст. 189-1 КК України 1960 р. безадресна нецензурна лайка в присутності працівника правоохоронного органу. Такі дії, за наявності відповідних підстав, кваліфікувались як хуліганство [145].

Об'єктивну сторону посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів характеризують й ряд інших зовнішніх ознак: спосіб, час, обстановка. У теорії кримінального права ці ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення відносять до факультативних. Проте у разі використання їх при описі діяння у диспозиціях статей Особливої частини КК вони набувають статусу обов'язкових для кваліфікації діяння ознак.

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Російської Федерації на територію України Верховною Радою внесені ряд змін та доповнень до КК України, зокрема, у деяких нормах передбачені такі особливо обтяжуючі обставини як вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст.ст. 185, 186, 187 КК та ін.).

У зв'язку з цим виникає питання, до якої ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення слід віднести воєнний та надзвичайний стан – до часу чи обстановки.

В теорії кримінального права час як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення визначають як передбачену диспозицією кримінально-правової норми рису кримінального правопорушення, яка характеризує тривалість його вчинення [32, с. 261].

Що стосується обстановки вчинення кримінального правопорушення, то законодавець, виділяючи значущий кримінально-правовий аспект цієї ознаки, використовує різні способи її формалізації та, безумовно, з використанням таких категорій, як місце і час. Це положення наглядно може бути продемонстроване в розумінні «воєнного часу», для якого притаманні глибокі

зміни в усіх сферах суспільного життя. Використання в такому разі часового критерію дозволяє розмежувати обстановку, притаманну суспільству для періоду, коли воно перебуває в стані війни, від мирної обстановки [110, с. 162].

Виходячи з наведеного розуміння часу та обстановки вчинення кримінального правопорушення ми вважаємо, що воєнний та надзвичайний стани являють собою особливі обстановки здатні підвищувати ступінь суспільної небезпеки багатьох кримінальних правопорушень.

Згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [163].

Згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р. надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального

функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [164].

Підвищену суспільну небезпечність воєнного стану та її вплив на посягання на честь і гідність військовослужбовця визнав і законодавець, встановивши кримінальну відповідальність у ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» КК України за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Разом з тим, забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації здійснюються не лише військовослужбовцями. Це визначається нормативно-правовими актами України.

Стаття 17 Конституції України визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Інші нормативно-правові акти також визначають основи спільної діяльності військовослужбовців та працівників правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки і оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації.

Так, наприклад, п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово

окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 р. визначає, що для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях Генеральним штабом Збройних Сил України за погодженням з відповідними керівниками залучаються та використовуються сили і засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Державної спеціальної служби транспорту), правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а також працівники закладів охорони здоров'я [161].

На спільність дій військовослужбовців та працівників правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки і оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації вказує і Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, згідно якого доручено військовому командуванню (Генеральному штабу Збройних Сил України, Командуванню об'єднаних сил Збройних Сил України, командуванням видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, управлінням оперативних командувань, командирам військових з'єднань, частин Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України) разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими

органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

На підставі наведеного вважаємо, що суспільна небезпечність посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і гідність військовослужбовців.

2.2. Наукове обґрунтування модельних суб'єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу

Проаналізувавши загалом об'єктивні ознаки неповаги до працівника правоохоронного органу, перейдемо до розгляду їхніх суб'єктивних ознак.

Кримінальному праву притаманний принцип суб'єктивного ставлення у вину. Тому одного факту вчинення діяння об'єктивно здатного заподіяти шкоду нормальній діяльності працівників правоохоронних органів і їх особистим інтересам ще недостатньо для настання кримінальної відповідальності.

До суб'єктивних ознак кримінально-протиправного посягання належать суб'єктивна сторона та суб'єкт. Оскільки чинний КК України не передбачає на сьогоднішній день відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу, при розкритті цих ознак ми будемо спиратись на теоретичні основи кримінального права та історичний досвід кримінальної відповідальності за образу та наклеп щодо досліджуваної категорії осіб.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Більшість помилок у кваліфікації кримінального правопорушення має місце через неправильне розуміння суб'єктивних ознак або з причин неглибокого їх з'ясування на досудовому слідстві чи в суді. Реалізація закріпленого у ст. 62 Конституції України принципу суб'єктивного ставлення і повне встановлення ознак вини при відправленні правосуддя має першорядне значення [17, с. 120].

До суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення належать: вина у формі умислу чи необережності, мотив, мета, а також емоційний стан суб'єкта у момент вчинення діяння.

Основний зміст суб'єктивної сторони будь-якого суспільно небезпечного діяння становить вина. У кримінальному праві діє принцип: без вини немає відповідальності. У КК України зазначено, що кримінальній відповідальності та

покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення.

Законодавчо виділяється дві форми вини: умисел та необережність. Своєю чергою умисел поділяється на прямий та непрямий, а необережність – на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість.

Такі історично визнані кримінальним законодавством України форми неповаги до працівника правоохоронного органу як образа та наклеп є умисними суспільно небезпечними діяннями.

Такий висновок випливає зі змісту чинних раніше на території України статей КК, що встановлювали відповідальність за ці діяння.

У теорії кримінального права має місце єдність думок щодо питання про характер вини у кримінальних правопорушеннях проти нормальної діяльності працівників правоохоронних органів, зокрема, спрямованих на приниження їх честі і гідності. Стверджується, що ці діяння можуть вчинятись тільки з прямим умислом.

Проте, окремі автори не заперечують можливості вчинення подібних діянь з непрямим умислом, стверджуючи, що умисел при наклепі й образі буде мати місце не тільки у випадку, коли винний свідомо поширює неправдиву, ганебну для іншої особи інформацію або свідомо принижує її честь і гідність, але й тоді, коли він усвідомлює, що у результаті його дій потерпілий може бути ображеним.

Так, А.А. Піонтковський зазначає, що умисел при образі зазвичай є прямим, проте може бути й непрямим у випадку так званої заочної образи, коли у винної особи не завжди є мета образити іншого своїми діями [131].

Подібні твердження, на наш погляд, не відповідають дійсному змісту суб’єктивної сторони таких традиційних форм неповаги до працівника правоохоронного органу як образа та наклеп. Характер цих діянь визначається наявністю у винного мети приниження честі і гідності, що є характерною ознакою лише прямого умислу. Що стосується заочної образи, то й у цьому

випадку головною метою є бажання правопорушника домогтися приниження честі й гідності особи в очах присутніх. У випадках посягань на честь і гідність відсутність мети приниження потерпілого робить питання про кримінальну відповідальність вчиненого безпредметним, оскільки безцільна образа не становить ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення.

Не називала вид умислу при образі працівника правоохоронного органу і вже згадувана Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26.06.92 р. № 8, пункт 9 якої визначав образу як такі нецензурні чи брутальні висловлювання, непристойні жести та інші аналогічні дії, вчинені щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку чи військовослужбовця – у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку, які принижують честь і гідність зазначених осіб [155].

Разом з тим, науково-практичні коментарі зазначали, що кримінально-карані за КК України 1960 р. образа та наклеп, а також образа працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця вчиняються з прямим умислом, тобто визначали інтелектуальний момент умислу усвідомленням суспільно небезпечного характеру діяння, а вольовий момент – бажанням вчинити посягання на честь і гідність відповідної особи [76].

Таким чином, можна сказати, що при посяганнях на честь і гідність працівників правоохоронних органів у зв'язку з виконанням останніми службових обов'язків винний усвідомлює, що він порушує їхню нормальну діяльність шляхом приниження честі і гідності, або заподіює шкоду авторитету правоохоронних органів і бажає цього.

У зв'язку з наведеним у кожному випадку необхідно встановлювати, чи було відомо винному, що відбувається приниження честі і гідності саме

працівника правоохоронного органу і що діяльність, яку цей працівник виконує, носить законний характер і пов'язана з виконанням ним службових обов'язків.

Під виконанням службових обов'язків доречно розуміти діяльність таких осіб, пов'язану з безпосереднім виконанням функцій, у межах повноважень, покладених на них законами й іншими нормативними актами, а під виконанням обов'язків щодо охорони громадського порядку – несення служби працівниками патрульної поліції, підтримання порядку під час демонстрацій, мітингів, інших масових заходів, ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха, дії із припинення порушень громадського порядку або запобігання таким порушенням, щодо затримання порушника тощо [67, с. 77].

Змістом прямого умислу охоплюється не тільки усвідомлення неминучості, але й усвідомлення реальної можливості наявності тих або інших обставин і фактів, що є необхідними елементами відповідних кримінально-протиправних посягань. Традиційно до складу образи (на відміну від наклепу) не включалась ознака завідомості, а тому можна припустити, що винний може усвідомлювати як неминучість, так і реальну можливість того, що він ображає працівника правоохоронного органу у зв'язку з його службовою діяльністю.

В науці кримінального права існує думка, що доречно тлумачити термін «завідомість» не як знання або припущення, а виключно як достовірну обізнаність. Крім того, завідомість прийнято розглядати не в якості самостійної ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а в якості ознаки, яка характеризує інтелектуальний момент відповідної форми вини (як правило, умислу (хоча в науковому середовищі відсутня єдність в цьому питанні) [180, с. 188].

Інтелектуальний момент прямого умислу при посяганні на честь і гідність працівника правоохоронного органу повинен включати й усвідомлення винним факту прояву неповаги саме у зв'язку з виконанням таким працівником службових обов'язків. Ознака «виконання службових обов'язків» має тлумачитися поширювально – фактично кримінальний закон встановлює захист

не лише виконання обов'язків працівником правоохоронного органу, а й реалізації ним в межах своєї компетенції наданих йому прав, тобто здійснення цією особою своїх повноважень. У зв'язку зі сказаним необхідно звернути увагу на відповідні поняття, які використано в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». В його статті 1 проголошено: закон встановлює систему особливих заходів державного захисту працівників суду і правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих працівників. Підкреслимо, що в цьому акті ідеться, по-перше, не лише про покладені обов'язки, а й про здійснення прав як обставину, що зумовлює існування системи особливих заходів державного захисту правоохоронців (та їх близьких), і, по-друге, що закон говорить про службову діяльність працівників суду та правоохоронних органів як передумову до встановлення цих заходів захисту [37, с. 24].

Оскільки у формальних складах наслідки не є обов'язковою ознакою, то здавалося б можна стверджувати, що передбачення суспільно небезпечних наслідків у цих складах не потрібне. Саме так вважає А.А. Піонтковський, стверджуючи, що у формальних кримінальних правопорушеннях змістом умислу охоплюється усвідомлення (передбачення) лише фактичних ознак і соціальних якостей вчиненої дії або бездіяльності [131].

На підставі цього деякі автори доходять висновку, що у формальних складах кримінальних правопорушень розподіл умислу на прямій і непрямий позбавлений сенсу, оскільки відсутня необхідність встановлення вольового моменту суб'єктивної сторони таких правопорушень.

На наш погляд, не можна погодитися з тим, що при вчиненні формальних кримінальних правопорушень винний взагалі не передбачає шкідливих наслідків своїх дій. Інша справа, з огляду на специфіку посягань на честь і гідність, що такі наслідки не передбачаються у конкретній формі, що не виключає їхнього загального передбачення. В іншому випадку було б

неможливим усвідомлювати суспільно небезпечний характер вчинених дій, оскільки їхня небезпека полягає у шкоді, яка спричиняється або може бути спричиненою охоронюваному об’єкту.

Таким чином, якщо в узагальненому виді охарактеризувати прямий умисел при проявах неповаги до працівника правоохоронного органу, то слід зазначити, що при цьому винний усвідомлює, що чинить таке діяння щодо працівника саме правоохоронного органу (ображає цього працівника, поширює щодо нього завідомо неправдиві вигадки, що ганьблять правоохоронця тощо) у зв’язку з виконанням ним у встановлених законом межах своїх обов’язків, передбачає неминучість або реальну можливість спричинення моральної шкоди працівнику правоохоронного органу та підриву авторитету того органу, де цей працівник працює і бажає діяти таким чином.

При встановленні вини оцінці підлягає не тільки інтелектуальна й вольова, але й емоційна сторона діяння. Посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів припускає наявність у винного певного мотиву, під впливом якого у нього виникає рішучість вчинити таке посягання.

Мотиви вчинення посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів можуть бути досить різноманітні – ворожість, злість, помста тощо, але виникнути у винного вони повинні тільки як реакція на службову діяльність потерпілого. Історично склалось, що мотив не виступав обов’язковою ознакою загальних складів образи й наклепу, однак його встановлення у певних випадках може визнаватись обтяжуючою обставиною.

Як ознака суб’єктивної сторони посягання велике значення має й мета, якої прагне досягти винний. Недооцінка обов’язковості її встановлення у кожному конкретному діянні також може сприяти неефективності криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу.

Аналізуючи вину у злочинах проти правоохоронної діяльності В.І. Осадчий доходить висновку, що вчиняючи посягання на потерпілого, винний керується невдоволенням виконання представником влади, працівником правоохоронного органу службових обов’язків, діяльністю члена громадського

формування, військовослужбовця щодо охорони громадського порядку. Керуючись мотивом невдоволення такої діяльності, суб'єкт ставить собі за мету, запобігти виконанню цими особами службових обов'язків чи діяльності щодо охорони громадського порядку. У даному разі і мотив, і мета присутні і є обов'язковими ознаками складу злочину [34].

Мотив і мета відіграють у кримінальному праві таку ж потрійну роль, як і факультативні ознаки об'єктивної сторони: по-перше, вони можуть трансформуватися законодавцем із факультативних в обов'язкові у складах окремих злочинів шляхом їх включення до законодавчого визначення цих злочинів; по-друге, вони можуть визнаватися кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками складу злочину; по-третє, мотив і мета вчинення злочину мають враховуватись судом при призначенні покарання, оскільки вони впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). Останнє має місце лише тоді, коли мотив і мета не виконали однієї з двох попередніх ролей [239, с. 128].

На наш погляд, неповага до працівника правоохоронного органу може вчинятись з будь-яким мотивом незалежно від вдоволення чи невдоволення винним діяльністю цього працівника. Мета також не повинна впливати на правову оцінку посягання на честь і гідність правоохоронця. Такий підхід до визначення обов'язковості чи необов'язковості мотиву і мети у складах кримінальних правопорушень, що передбачали відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу підтверджується дослідженням генезису цієї відповідальності, а також логічно випливає зі змісту тих суспільних відносин, на які чиниться посягання при досліджуваній неповазі.

У переважній більшості випадків посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів чиняться з мотиву помсти за виконання ними своїх службових обов'язків, або ж з метою зашкодити виконанню цих обов'язків. Проте такі посягання можуть чинитись і з інших мотивів (бажання самоствердитись за рахунок інших, заздрощі, ревнощі тощо), і з іншими цілями

(дискредитація правоохоронних органів, ліквідація чи реорганізація певного підрозділу правоохоронного органу, усунення від посади когось з правоохоронців тощо).

Отже, суб'єктивна сторона посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів характеризується виною у формі прямого умислу. При цьому винний усвідомлює, що він своїми діями або принижує гідність представника влади саме при виконанні останнім службових обов'язків або у зв'язку з його службовою діяльністю, і бажає цього, або поширює помилкові, неправдиві відомості і бажає ознайомити з ними третіх осіб. Відсутність у особи усвідомлення, що образливі дії чиняться щодо працівника правоохоронного органу не становить підвищеного ступеня суспільної небезпеки.

На наш погляд, доцільно розглянути питання помилки в об'єкті при вчиненні протиправних посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів.

Помилка в об'єкті при вчиненні досліджуваних посягань може полягати у невірному уявленні винного про індивідуальні властивості потерпілої особи. Це невірне уявлення відображається або повною відсутністю у суб'єкта усвідомлення того, що він робить фізичний або психічний вплив на працівника правоохоронного органу, або у наявності в нього усвідомлення абстрактної, нереальної можливості цього.

В обох випадках умисел на порушення нормальної діяльності цих органів влади виключається і питання про відповідальність повинно вирішуватися за загальними правилами про помилку в об'єкті, тобто відповідальність повинна наставати за вчинення того правопорушення, що охоплювалося умислом винного (у розглянутому випадку кримінального правопорушення проти особи).

Якщо ця ситуація має більш-менш однозначне рішення, то вирішення питання притягнення до юридичної відповідальності у прямо протилежних випадках щодо помилки в об'єкті посягання (коли винний, припускаючи, що

принижує гідність представника працівника правоохоронного органу, у дійсності ображає особу, яка ним не є) має певні складнощі.

Відповідно до загальних правил кваліфікації діяння, що посягає фактично не на той об'єкт (на заподіяння шкоди якому був спрямований умисел винного) кваліфікується як замах на кримінальне правопорушення відповідно до спрямованості умислу.

Однак, з огляду на особливості конструкції формальних складів кримінальних правопорушень, якими були раніше чинні образа та наклеп, замах на них був неможливим, оскільки вони вважаються закінченими з моменту проголошення образливих слів або вчинення образливих дій, або поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь, гідність або підривають репутацію, незалежно від наслідків, що настали для потерпілого, через що загальні правила кваліфікації тут виявляються непридатними.

Оскільки кримінальний закон, у разі криміналізації досліджуваних діянь, повинний буде забезпечувати підвищену охорону честі і гідності працівників правоохоронних органів лише у зв'язку з їх законною діяльністю з виконання службових повноважень, то помилка в об'єкті при вчиненні цих діянь може полягати не тільки у відсутності усвідомлення соціальних якостей потерпілого, але й у неправильній уяві про характер діяльності, здійснюваної особами, яких винний сприймає як працівників правоохоронних органів. Якщо особа впевнена у незаконності відповідних дій працівника за формою, або в у неї є достатні підстави вважати, що ці дії є незаконними, то й такі випадки не повинні розглядатись як прояв неповаги до працівника правоохоронного органу.

За наведених умов кримінальна відповідальність може бути визнаною обґрунтованою лише тоді, коли винний усвідомлював неминучість або реальну можливість того, що діяльність, здійсненню якої він перешкоджає, є законною й пов'язана з виконанням відповідними особами своїх службових обов'язків. Якщо таке усвідомлення відсутнє, то за наявності необхідних умов відповідальність може наставати лише за вчинення кримінальних правопорушень проти особи.

Для правильної правової оцінки посягань на честь й гідність працівників правоохоронних органів необхідно встановлювати мотив та мету цих посягань. Хоча традиційно ці ознаки не були обов'язковими у складах образи та наклепу, чинних раніше в Україні, вони мають істотне значення як критерії відмежування від інших протиправних діянь проти працівників правоохоронних органів. Недооцінка обов'язковості встановлення мотиву й мети при вчиненні посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів може стати причиною невірної правової оцінки таких діянь і, відповідно, викличе питання щодо юридичної відповідальності за їх вчинення.

Спеціальні види образи можуть відбуватися на підставі виключно певного мотиву – невдоволення службовою діяльністю потерпілого, помсти за виконання ним службових обов'язків. Якщо ж мотивом образи або наклепу на працівника правоохоронного органу були ревнощі, користь або інші спонукання особистого характеру, не пов'язані з діяльністю потерпілого, то таке діяння слід розглядати як кримінальне правопорушення проти особи.

У посяганнях на честь і гідність працівників правоохоронних органів значення мотиву й мети є нерівним. У той час як мотив є підставою для індивідуалізації покарання, а також є одним з компонентів соціальної характеристики особи винного, мета дає підстави у ряді випадків розмежовувати розглянуті посягання та кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади або проти особи.

Образливі дії можуть супроводжуватися заподіянням постраждалому фізичного болю. Ця обставина впливає на кваліфікацію вчиненого діяння при вирішенні питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України).

У випадку криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу такі діяння повинні кваліфікуватись за сукупністю кримінальних правопорушень.

Проте, залежно від мети вчиненого діяння щодо працівника правоохоронного органу при погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна, заподіянні йому тілесних ушкоджень прояви неповаги можуть виступати частиною діянь, передбачених ст. 345 КК України, а тому не повинні кваліфікуватись окремо навіть за умови їх криміналізації. При образі зазначених осіб будь-які дії суб'єкта мають метою принизити, скривдити працівника правоохоронного органу. Через це не можна визнавати образою випадки, коли, наприклад, нанесення удару правоохоронцю провадиться лише задля того, щоб протидіяти виконанню ним своїх службових обов'язків.

З мотивом та метою вчинення, як ознаками суб'єктивної сторони, пов'язане і розмежування проявів неповаги до працівника правоохоронного органу та хуліганства, пов'язаного з образою працівників правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків.

У даному випадку, на наш погляд, слід виходити з позицій судової практики, яка стосується питань кваліфікації опору працівникам правоохоронних органів під час хуліганства.

Так, згідно п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22.12.2006 р. № 10 як опір представникові влади, представникові громадськості або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії (ч. 3 ст. 296 КК, слід розуміти активну протидію особи, котра вчиняє хуліганство (відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), з метою позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий чи громадський обов'язок з охорони громадського порядку. Такий опір охоплюється ч. 3 ст. 296 КК як кваліфікуюча ознака передбаченого нею злочину, а тому не потребує додаткової кваліфікації за частинами 2 і 3 ст. 342 цього Кодексу. Якщо ж опір було вчинено після припинення хуліганських дій – як протидію затриманню, він не може бути кваліфікуючою ознакою хуліганства і відповідальність має наставати за

сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 296 і 342 КК [169].

У разі криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу розмежування цього діяння та хуліганства повинно проводитись за вищенаведеним принципом. Якщо ці дії чиняться у процесі хуліганства, то вони є його складовою і не потребують окремої правової оцінки. У випадку ж, якщо вони чиняться після завершення хуліганства як помста правоохоронцям за виконані службові обов'язки, то за них повинна наставати окрема юридична відповідальність.

Отже, для правильної правової оцінки неповаги до працівника правоохоронного органу у процесі вчинення хуліганських дій необхідно з'ясовувати мотиви поведінки винного.

Наступною суб'єктивною ознакою неповаги до працівника правоохоронного органу є суб'єкт цього діяння. Історично склалось, що суб'єкт образи та наклепу був загальним, тобто фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років і більше).

Для вирішення питання, чи потрібна криміналізація дій спеціального суб'єкта у разі проявів неповаги до працівника правоохоронного органу необхідно дослідити ознаки осіб, схильних до вчинення таких діянь, і на підставі цих даних робити висновок про ступінь суспільної небезпеки особи з тими чи іншими ознаками.

Вивчення судової практики по кримінальних правопорушеннях, передбачених ст.ст. 342, 345 КК України, статистичних матеріалів та матеріалів соціологічного опитування дозволяє створити кримінологічний портрет особи, схильної до проявів неповаги щодо працівника правоохоронного органу, зокрема, охарактеризувати її соціально-демографічні, морально-психологічні й деякі інші особливості.

Посягання на працівників правоохоронних органів у виді опору, який супроводжується образами, переважно вчиняються чоловіками. Відсоток жінок,

засуджених за такі кримінальні правопорушення, незначний. Проте в останні роки спостерігається тенденція щодо збільшення кількості осіб жіночої статі, притягнутих до такої відповідальності. Наприклад, жінками було вчинено 3,7 % опорів, що супроводжувались образами працівників поліції, що мали місце у 2020 році, 3,9 % – у 2021 році.

Вивчення кримінальних проваджень про опори, пов'язані з образами працівників поліції, вчинені жінками показує, що у більшості випадків цим посяганням передувало порушення засудженими громадського порядку у стані алкогольного сп'яніння.

Як свідчать статистичні дані й аналіз кримінальних проваджень про опори, пов'язані з образами працівників поліції, ці посягання здебільшого вчиняють особи середнього віку у віці від 30 до 50 років (43,7 % від загальної кількості осіб).

Достатньо велику групу засуджених становлять молоді люди у віці до 25 років – 34,3 %. Відсоток цієї категорії засуджених у загальній кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за опори, пов'язані з образами працівників поліції, протягом кількох років залишається приблизно на одному рівні.

Так, у 2017 році ця вікова група склала 39,4 % засуджених, у 2018 – 36,2 %, у 2019 – 36 %, у 2020 – 34,9 %, у 2021 – 34,2 %. Велика питома вага молоді у загальній кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, дозволяє зробити висновок про необхідність проведення профілактичної роботи у навчальних закладах, за місцем проживання й роботи осіб, що належать до цієї вікової групи.

Рівень освіти осіб, що чинять посягання на працівників правоохоронних органів, поєднаних з образами, за останні роки істотно підвищився. Серед вивчених нами осіб, засуджених за ці посягання, особи з неповною середньою освітою становили 16-18 %, із середньою освітою – 75,6 %, з вищою освітою – 2-3 %. На наш погляд, несприятливі тенденції у соціальному житті (прогресуюче безробіття, вимушена міграція в країні, ослаблення системи

соціального контролю, ролі родини й деяких інших інститутів у вихованні особистості) дають підстави вважати, що у найближчому майбутньому варто очікувати збільшення частки кримінальних правопорушників, що мають низький освітній рівень. Логічним, на нашу думку, є припущення про те, що рівень освіти корелює із соціальним статусом особи, а отже й прагнення до підвищення освіти у більшості випадків свідчить про позитивні соціальні установки особистості.

Що стосується соціального стану осіб, що вчинили посягання на працівників правоохоронних органів, поєднані з образами, то більшість з них становили робітники – у різні роки (2017 – 2021) від 57 % до 75 %. Проте такий стан справ пояснюється не якоюсь особливою криміногенністю цієї соціальної групи населення, а, насамперед, перевагою робітників у структурі працездатного активного населення країни.

Державні службовці чинять посягання на працівників правоохоронних органів достатньо рідко, хоча їхній відсоток від загальної кількості засуджених за досліджувані посягання постійно зростає: якщо у 2017 році він склав 3,3 %, то у 2018 вже 4,6 %, у 2019 – 5 %, у 2020 – 5,7 %, у 2021 – 6,4 %.

Кількість осіб, які на момент вчинення досліджуваних посягань навчались у закладах вищої освіти, також є незначною й залишається відносно стабільною (2017 рік – 2,9 %, 2018 – 2,4 %, 2019 – 2,2 %, 2020 – 2,5 %, 2021 – 2,2 %).

Поряд з наведеними даними зазначимо, що в останні роки збільшується кількість осіб, які на момент вчинення посягання ніде не працювали й не навчалися. Якщо у 2020 році їхня частка від загальної кількості засуджених за опір, поєднаний з образою працівників поліції, становила 13,7 %, то у 2021 році – 23,4 %. Причому кількість таких осіб з урахуванням нинішніх соціальних реалій, ймовірно, буде рости й надалі. На користь такого прогнозу можна навести безліч усіляких доводів.

Так, причинами зростання чисельності цієї соціальної групи у структурі працездатного населення й у кримінальному середовищі є не тільки скорочення

штатної чисельності багатьох підприємств, установ та організацій або їхня повна ліквідація у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, але й загальне падіння престижу багатьох професій і праці взагалі, невідповідність виконуваної роботи її оплаті тощо.

Також слід зазначити, що аналіз даних про минулу судимість осіб, що вчинили посягання на працівників правоохоронних органів, поєднані з образами, вказує на те, що їхня питома вага досягає 45 % (2020 рік), причому з них: 27,5 % раніше засуджувалося за різні посягання на працівників правоохоронних органів, 0,2 % – за умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження й зґвалтування, 5,8 % – за хуліганство. Також зазначимо, що багато хто з цих осіб до вчинення посягань на працівників правоохоронних органів вже притягувались до адміністративної відповідальності за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського, дрібне хуліганство, появу в громадському місці у стані алкогольного сп'яніння тощо.

Вочевидь, у цих випадках кримінально-протиправна установка особи винного припускає її прагнення за певного збігу обставин вчинити суспільно небезпечне діяння, а саме кримінальне правопорушення як закономірний наслідок попередньої протиправної поведінки.

В інших випадках кримінально протиправна установка винного може скластися під впливом негативних властивостей характеру – невитриманості, брутальності, злості, впертості тощо. При виникненні певних конфліктних ситуацій ці риси характеру сприяють вчиненню кримінально-протиправних посягань на працівників правоохоронних органів, що, зокрема, проявляється у їхній образі за наявності раптово виниклого умислу.

До вчинення зазначених кримінально-протиправних посягань винного тягнуть стійкі індивідуалістичні навички й погляди, які під впливом незначних зовнішніх спонукальних причин викликають у нього певні спонукання до дії. До таких навичок та поглядів, зокрема, відноситься зневага до суспільних інтересів, що знаходить своє втілення у протиставленні свого «я» законній діяльності правоохоронних органів та їхніх представників.

Таким чином, можна сказати, що як мінімум кожний третій, хто вчинив посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів, має стійку антисоціальну установку, у зв’язку з чим особливо актуального значення набуває розробка й запровадження профілактичних заходів щодо такої категорії осіб.

2.3. Наукове обґрунтування диференціації відповідальності й пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу

Ефективна криміналізація неповаги до працівника правоохоронного органу неможлива без забезпечення обґрунтованого підходу щодо диференціації відповідальності й пеналізації цього діяння.

Як зазначає А.А. Митрофанов, диференціація кримінальної відповідальності здійснюється законодавцем у кримінальному законі і полягає в градації, розподілі відповідальності, в результаті чого встановлюються різні кримінально-правові наслідки в залежності від типового ступеня суспільної небезпечності злочину та особи винного. Індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання здійснюється на правозастосовному рівні і полягає в тому, що особі, яка вчинила злочин, повинно бути призначене судом покарання, яке буде справедливим, тобто відповідатиме характеру і ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину та особі [118, с. 52-53].

Диференціація відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу неможлива без внесення пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства України у цій сфері. При цьому на ефективність цього законодавства впливатиме чіткість дефініцій, які використовуються при формулюванні диспозицій відповідних кримінально-правових норм, можливість правоохоронних органів виявляти передбачені цими нормами ознаки кримінальних правопорушень та підтверджувати їх належними доказами у ході досудового розслідування та подальшого судового розгляду відповідних кримінальних проваджень.

Як зазначалось, честь і гідність за Конституцією України визнаються найвищою соціальною цінністю. Виходячи з цього доцільним є фіксація у відповідних профільних нормативно-правових актах (Закони України «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про прокуратуру» та ін.) права на охорону та захист честі і гідності працівників відповідних правоохоронних органів.

КК України 2001 р., на відміну від КК України 1960 р., не передбачив норм, які б встановлювали відповідальність за посягання на честь і гідність не тільки працівників правоохоронних органів, а й пересічних громадян.

Проте необхідність введення кримінально-правової відповідальності за неповагу до працівників правоохоронних органів є необхідною умовою забезпечення авторитету цих органів, оскільки дискредитація службової особи не може не відображатися на авторитеті того державного органу, працівником якого вона є.

При вирішенні питання криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу та диференціації відповідальності за це діяння важливим є питання визначення ступеня суспільної небезпеки посягань на представників інших органів державної влади.

На наш погляд, виходячи з позиції принципів соціальної справедливості й рівноправності законодавчої, судової та виконавчої влади логічним буде закріплення у кримінальному законодавстві захисту честі і гідності всіх представників влади, незалежно від їхньої відомчої приналежності. Така загальна норма, на наш погляд, повинна знайти своє відображення у розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України.

При виконанні покладених законом службових обов'язків, пов'язаних із пред'явленням вимог або прийняттям рішень, обов'язкових для виконання громадянами або підприємствами, установами, організаціями, працівники правоохоронних органів здобувають статус представників влади. У зв'язку із цією обставиною у разі криміналізації посягання на честь і гідність представника влади така норма буде охоплювати собою криміналізацію неповаги до працівника правоохоронного органу, а тому останнє діяння вимагатиме диференційованого підходу до його криміналізації як спеціальної норми щодо посягання на честь і гідність представника влади.

Разом з тим, питання криміналізації посягань на честь і гідність будь-

якого представника влади, а не тільки працівника правоохоронного органу, не охоплюється предметом нашого дослідження і потребує окремого вивчення.

Якщо звернутись до досвіду деяких зарубіжних країн, то можна побачити, що кримінальні кодекси найчастіше містять статті, що передбачають кримінальну відповідальність за наклеп щодо службових осіб, представників влади тощо. Так, ст.6 гл. 17 КК Швеції говорить: якщо особа поширює серед населення неправдиві чутки або інші неправдиві відомості, що можуть підірвати повагу до органу влади або до іншого органу, повноважного ухвалювати рішення щодо публічних питань, то така особа вважається винною у наклепі щодо представника влади [217].

Питання доцільності криміналізації наклепу в межах загальної норми у розділі ІІІ «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України викликало значні суперечності у суспільстві.

Прихильники криміналізації наклепу в обґрунтування цієї позиції доводили те, що в Україні свободу слова плутають з «вседозволеністю поширення відверто неперевірених, а то і зовсім помилкових фактів». Також йшлося про те, що в багатьох розвинених демократичних країнах в кримінальному законодавстві впроваджено статтю про наклеп, і вона застосовується на практиці (наводились такі країни, як США, Франція, Німеччина, Швеція, Італія, Польща тощо). Крім того наголошувалось, що механізм цивільно-правової відповідальності в Україні є недієвим в розрізі захисту особистих немайнових прав; внаслідок «вседозволеності» має місце порушення принципу презумпції невинуватості; цивільні позови про захист честі та гідності особи можуть розглядатись в судах роками.

Супротивники криміналізації наклепу вважають такий захід спрямованим проти журналістської спільноти з тих чи інших причин, у зв’язку з чим розцінюють його як прямий напад на свободу слова, обмеження цензури і крок назад України з курсу демократії [9].

Таким чином, станом на сьогоднішній день існують дві протилежні точки зору щодо доцільності криміналізації наклепу – від категоричних прихильників

до категоричних супротивників.

На наш погляд, так звана «правда» перебуває десь посередині, оскільки суспільна небезпечність окремих проявів наклепу заперечень не викликає. Питання полягає лише в унеможливленні зловживання у репресивних цілях кримінально-правовою нормою про наклеп.

При конструюванні статті, що передбачає кримінальну відповідальність за наклеп щодо працівників правоохоронних органів треба, на нашу думку, виходити з того, що формальний характер складу такого кримінального правопорушення не становить підвищеного ступеня суспільної небезпеки, для захисту честі і гідності у таких випадках достатньо заходів цивільно-правового характеру.

Криміналізації, на нашу думку, підлягає наклеп щодо працівника правоохоронного органу, який спричинив суспільно небезпечні наслідки, які свідчать про більш високий ступінь суспільної небезпеки всього діяння.

Такими наслідками можуть визнаватися дискредитація працівника правоохоронного органу в очах його керівництва, яка спричинила звільнення з роботи, притягнення такого працівника до кримінальної відповідальності в результаті звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення тощо.

Диференціація кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу з урахуванням обтяжуючих це діяння обставин здатна істотно підвищити ефективність запобігання таким посяганням, сприятиме індивідуалізації відповідальності винних осіб.

З урахуванням наведених положень пропонуємо як базову модель наступну редакцію диспозиції статті КК України, що передбачає відповідальність за наклеп щодо працівника правоохоронного органу: «Поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять працівника правоохоронного органу у зв’язку з виконанням ним службових обов’язків, поєднане з обвинуваченням цього працівника у вчиненні кримінального правопорушення, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки для потерпілого.

Примітка. Тяжкими наслідками для потерпілого у цій статті вважаються

звільнення із займаної посади або з правоохоронного органу, притягнення працівника правоохоронного органу до кримінальної відповідальності, самогубство тощо».

Проте, навіть введення до КК України норми, що передбачає кримінальну відповідальність за наклеп щодо працівника правоохоронного органу, не дозволить охопити всі випадки посягань на честь і гідність цих працівників межами вказаного складу кримінального правопорушення, оскільки крім наклепу до проявів неповаги відноситься образа, а також ряд інших діянь.

Мова йде про приниження честі і гідності шляхом поширення правдивих відомостей, що ганьблять працівника правоохоронного органу, але здатних заподіяти шкоду авторитетові відповідного правоохоронного органу, за відсутності у особи, яка поширює подібну інформацію, доказів її правдивості.

У таких ситуаціях правопорушник не може бути притягнутий навіть до цивільно-правової відповідальності і, як результат, залишається фактично безкарним.

На наш погляд, подібна прогалина у кримінальному та цивільному законодавстві може бути ліквідована шляхом криміналізації таких діянь із дотриманням ряду умов. Це дозволить підвищити ефективність запобігання посяганням на честь і гідність працівників правоохоронних органів і буде сприяти більш повній реалізації принципу справедливості при вирішенні питання притягнення до кримінальної відповідальності.

З кримінально-процесуальної точки зору доведення умислу на поширення завідомо помилкових відомостей у провадженнях про наклеп може бути достатньо складним, оскільки найменший сумнів поширювача інформації щодо правдивості повідомлюваних ним відомостей виключає відповідальність за таке діяння. Через це цивільно-правовий захист честі і гідності, який не потребує зазначеного доказування, є пріоритетним видом юридичної відповідальності за досліджувані діяння на сьогоднішній день.

Отже, більш суспільно небезпечне, порівняно з образою, діяння – наклеп у більшості випадків має менше вірогідності бути доведеним під час

досудового розслідування та подальшого судового розгляду кримінального провадження.

Уникнути подібної ситуації можна шляхом включення до кримінального законодавства України інституту дифамації, тобто можливості притягнення до кримінальної відповідальності за поширення правдивих відомостей, що ганьблять особу, у випадках, визначених законом.

Генезис кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу свідчить про відсутність у кримінальному законодавстві України норм, які б передбачали відповідальність за вищенаведене діяння.

При дифамації розголошенню можуть піддаватись відомості, що не впливають на суспільну оцінку особи, але викликають у неї психологічні страждання, а іноді й психічні потрясіння (повідомлення про таємницю народження, наявність певного захворювання, небажані для розголосу зв'язки тощо).

Така позиція відповідає міжнародним нормам, зокрема, Загальній декларації прав людини, яка у ст. 12 зазначає: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань» [55].

КК України визнає посягання на честь і гідність особи як обставину, здатну викликати стан сильного душевного хвилювання, який пом'якшує відповідальність за умисне вбивство та умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. ст. 116, 123 КК України).

Тим самим законодавець України опосередковано визнає підвищений ступінь суспільної небезпеки посягань на честь і гідність особи.

Як зазначалось, традиційно склади наклепу та образи конструювались як формальні. На наш погляд, такий підхід не відповідає ступеню суспільної небезпечності цих діянь, оскільки для захисту від їх вчинення достатньо заходів

цивільно-правової відповідальності. Моральна шкода, спричинена розголошенням секретних відомостей, що ганьблять працівника, реальні наслідки поширення фактів, що підривають репутацію, здатні призвести до не менш тяжких суспільно небезпечних наслідків ніж наклеп щодо правоохоронця.

Тим часом, професійна честь кожного працівника – це одночасно й моральний авторитет усього персонального складу правоохоронного органу, а отже залишення без належного реагування посягань на честь і гідність навіть одного працівника стосується честі усіх, хто проходить службу у відповідному правоохоронному органі.

Безумовно, не можна вважати, що будь-яке поширення правдивих відомостей, що ганьблять працівника правоохоронного органу, повинно визнаватись протиправним й тягнути кримінальну відповідальність. На наш погляд, у цьому випадку необхідний диференційований підхід, оскільки поява інформації щодо представника влади може викликатись різними причинами.

Так, у деяких випадках поширення відомостей про можливі аморальні чи незаконні дії працівника можуть спричинятись громадськими потребами чи міркуваннями виховного характеру. Розкриття несприятливих фактів, що реально мають місце та з негативного боку характеризують діяльність конкретного працівника, дозволяє викорінювати певні недоліки у роботі правоохоронних органів, є наочним прикладом неналежного ставлення до службових обов’язків для інших працівників.

На наш погляд, наведені аргументи свідчать про доцільність появи у кримінальному законодавстві України інституту дифамації, що дозволить охопити окремі суспільно небезпечні посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів, які на сьогоднішній день залишаються безкарними.

Дифамація (лат. *Diffamatio* – обмова, ганьблення від лат. *Diffamare* – поширювати плітки) – поширення про особу неправдивої інформації, яка принижує її честь та гідність, завдає шкоди діловій репутації. Дифамація є синонімом до терміну «приниження честі, гідності та ділової репутації».

Загалом, українське законодавство не вживає термін дифамація, однак як лаконічне змістовне слово іншомовного походження він активно використовується на практиці та в законодавствах деяких інших країн [49].

З огляду доцільності існування зазначеного інституту, важливим вбачається вироблення критеріїв правомірності розголошення у певних випадках інформації, здатної заподіяти шкоду репутації іншої особи.

У зв'язку з цим звернемось до досвіду окремих зарубіжних країн, у кримінальному законодавстві яких норми про дифамацію існують протягом тривалого часу.

У ст. 17 КК Швейцарії «Дифамація» зазначається, що підлягає кримінальному покаранню за скаргою потерпілого особа, що обвинуватить кого-небудь або викличе щодо нього підозри у нечесній поведінці або інших фактах, здатних підірвати повагу до потерпілого, а також поширить таке обвинувачення або підозру. Статтею 1 глави 5 «Про дифамацію» КК Швеції передбачена кримінальна відповідальність особи, яка вказує на кого-небудь як на злочинця або на людину, яка веде небездоганний спосіб життя або іншим способом повідомляє про неї відомості, які свідчать про те, що вона, ймовірно, не заслуговує поваги інших. Кримінальним кодексом Австрії (§ 111 гл. 4) встановлена відповідальність за обвинувачення іншої особи у безчесній поведінці або порушенні правил гарного тону, що здатне зіпсувати громадську думку [54].

Згідно кримінального законодавства наведених країн, обвинувачуваний не підлягає покаранню, якщо доведе, що його твердження є правдивими, або він мав вагомі підстави вважати їх правдивими, за винятком наступних випадків: якщо твердження винного не спрямовані на охорону суспільних інтересів, зокрема, торкаються приватного або сімейного життя й висловлені головним чином з наміром погано відгукнутися щодо потерпілого (ч. 2 ст. 173 КК Швейцарії); якщо обвинувачуваний не був зобов'язаний у такий спосіб виражати свою думку або за даних обставин давати відомості з питання, яке є предметом дифамації (ч. 2 ст. 1 гл. 5 КК Швеції); якщо розголошення

компрометуючих відомостей не переслідує виконання обов'язку або права й не пояснюється особливими обставинами (ч. 2 § 112 гл. 4 КК Австрії) [54].

Отже, законодавство наведених країн припускає правомірність поширення відомостей, що ганьблять особу, якщо такі дії спрямовані на охорону суспільних інтересів або виконання службового обов'язку [54].

З урахуванням наведеного вбачається доцільним використання зарубіжного досвіду встановлення кримінальної відповідальності за дифамацію у КК України.

На наш погляд, уявляється доцільним встановити кримінальну відповідальність тільки за умисне поширення відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи (але при цьому не зачіпають її особистого життя), оскільки суспільна небезпека необережного вчинення такого діяння є не настільки високою, щоб розглядати його як кримінальне правопорушення. Подібні правопорушення могли б тягти цивільну відповідальність у випадку спеціальної регламентації цього делікту у ЦК України.

У цьому зв'язку можна запропонувати як базову модель наступну редакцію диспозиції статті КК України, що передбачає відповідальність за дифамацію щодо працівника правоохоронного органу: «Умисне публічне поширення відомостей, що ганьблять честь і гідність працівника правоохоронного органу, за відсутності у винного доказів їхньої правдивості, поєднане з обвинуваченням останнього у вчиненні кримінального правопорушення, оприлюдненням даних про його особисте і сімейне життя, аморальну поведінку, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки для потерпілого.

Примітка. Тяжкими наслідками для потерпілого у цій статті вважаються звільнення із займаної посади або з правоохоронного органу, притягнення працівника правоохоронного органу до кримінальної відповідальності, самогубство тощо».

Дискусійним у кримінально-правовій науці є й питання про те, чи необхідно захищати честь і гідність померлих осіб.

Захист честі й гідності померлих осіб був відомий кримінальному законодавству, чинному на території України. Так, Укладення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановлювало відповідальність не тільки за образу самого скривдженого, але й за посягання на гідність члена його родини, хоча б і померлого.

Такий підхід до захисту честі і гідності вбачається нам достатньо виправданим, оскільки шкода репутації особи може бути заподіяна і у результаті посягання на честь і гідність його померлого родича або близької людини. Моральні страждання, що спричиняються при цьому, найчастіше сприймаються особою більш серйозно, ніж у випадку аналогічної образи або наклепу щодо нього самого.

Захист честі і гідності померлих осіб передбачається кримінальним законодавством багатьох країн, щоправда підходи до криміналізації цього діяння різняться.

Наприклад, німецьке, угорське, нідерландське, шведське законодавство охороняє пам’ять померлих поряд із честю живих осіб і створює особливий делікт, що є скоріше порушенням необхідної поваги померлих, ніж посяганням на їхню честь. З іншого боку, французьке й австрійське право відносять образу пам’яті померлих до образи, аналогічній образі живих осіб.

Кримінальне переслідування у випадках подібних посягань, як правило, відкривається на прохання близьких померлого (член подружжя, інші близькі родичі), зацікавлених осіб, а також органів влади, якщо справа є важливою з публічної точки зору.

На наш погляд, криміналізацію в Україні наклепу й образи щодо померлих працівників правоохоронних органів слід вважати обґрунтованою лише у випадку, якщо смерть правоохоронця знаходиться у необхідному причинно-наслідковому зв’язку із зазначеними діяннями, оскільки не будь-яке посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу, незалежно від того живий він або помер, завжди впливає на авторитет того органу, де він працював. Компрометація правоохоронних органів у наведеному випадку не

менш небезпечна, через що, на нашу думку, буде правильним визнати необхідність правової охорони померлих працівників правоохоронних органів від посягань на їхню честь і гідність, пов'язаних з виконанням ними своїх службових обов'язків, якщо, як зазначалось, їх смерть є наслідком таких посягань.

На наш погляд, у таких випадках реабілітація доброго імені працівника у судовому порядку повинна провадитись за заявою відповідних посадових осіб правоохоронних органів.

Безумовно, щоб уникнути суперечностей у розумінні й застосуванні кримінального закону при посяганнях на честь і гідність померлих працівників правоохоронних органів, такі посягання потребують спеціальної законодавчої регламентації.

Разом з тим, право повинно захищати від неправомірної поведінки всіх громадян, реагувати на будь-яке порушення прав незалежно від того, щодо кого воно застосоване. Такий підхід забезпечить справжню захищеність честі і гідності всіх осіб, створить гарантії захисту прав особи, проголошених Конституцією України.

Як вже зазначалось, відсутність у КК України норм, що передбачають відповідальність за посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів, не дозволяє притягувати до кримінальної відповідальності за такі діяння, а тому викликає необхідність їх криміналізації.

На нашу думку, вирішити це питання можна, доповнивши кримінальне законодавство спеціальними нормами, що передбачають відповідальність за образу, наклеп і дифамацію щодо працівників правоохоронних органів, одночасно поширивши їхню дію і на померлих працівників, якщо їх смерть перебуває у необхідному причинному зв'язку з зазначеними видами неповаги. Ці склади доцільно передбачити у розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України як єдиний блок норм, що охороняють честь і

гідність працівників правоохоронних органів від протиправних посягань залежно від зниження ступеня суспільної небезпеки: дифамація щодо працівника правоохоронного органу, образа працівника правоохоронного органу, наклеп щодо працівника правоохоронного органу.

При обґрунтуванні доцільності криміналізації образи працівника правоохоронного органу виникає питання доцільності встановлення кримінальної відповідальності за непублічну образу.

У теорії кримінального права переважає думка, що авторитет органів влади непублічною образою працівників правоохоронних органів і представників влади взагалі не підривається, а отже, суспільна небезпека таких кримінальних правопорушень є не настільки великою, щоб виділяти їх у окремий склад. Наприклад, А.Н. Трайнін зазначає, що відмежування публічної й непублічної образи представників влади має досить істотне значення для розуміння природи делікту. Воно чітко визначає, що суворо оцінюючи образу представника влади, закон у дійсності захищає не його нібито кваліфіковану честь, а лише авторитет влади: саме тому непублічна образа безпосередньо не посягає на авторитет влади в уявленні третіх осіб, а тому є звичайною образою, що тягне за собою відповідальність на загальних підставах [192].

Погоджуючись із тим, що суспільна небезпека публічної образи є більш високою порівняно з іншими видами образи, не можна не відзначити, що погроза порушення нормальної діяльності правоохоронних органів або спричинення шкоди їхньому авторитету існує й при непублічній образі їхніх представників.

На наш погляд, непублічна образа працівника правоохоронного органу у зв’язку з виконанням ним службових обов’язків спричиняє негативні наслідки, що виражаються у перешкоджанні нормальному виконанню потерпілим своєї законної діяльності. Припустимо, що винний ображає одного або декількох працівників поліції, які затримали його за вчинення будь-якого правопорушення, на вулиці або у черговій частині, де у цей час не перебувало сторонніх осіб. Визнання таких поширених випадків некараними у разі

криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу не тільки не додасть цим органам популярності, але й буде сприяти зростанню посягань на честь і гідність їхніх працівників.

Як результат безкарності вищенаведених посягань страждає авторитет правоохоронних органів, насамперед, в очах самих працівників, відбувається розчарування в обраній професії, що у кінцевому рахунку істотно впливає на виконання покладених функцій. Не секрет, що, принаймні, сьогодні за наявності досить слабкої матеріальної бази робота у правоохоронних органах припускає наявність певного ентузіазму і зацікавленості у її результатах.

Таким чином, можна сказати, що навіть непублічна образа працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням службових обов'язків підриває авторитет правоохоронних органів як в очах тієї особи, що ображає, так і в очах того, кого ображають, тим більше, що такі діяння залишаються без належного правового реагування. Більша ж суспільна небезпека публічного вчинення цих діянь, на наш погляд, повинна враховуватись судом при призначенні покарання за таку образу.

Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08 лютого 2021 р. № 5050 пропонує встановити адміністративну відповідальність у ст. 185 КУпАП за умисні, публічні дії, які ображають честь та гідність працівника Національної поліції України під час виконання ним службових обов'язків виражені в непристойній формі, осквернення поліцейського однострою (ч. 1), а також за вчинення таких саме дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 2).

На наш погляд, встановлення адміністративної відповідальності лише за публічні дії, які ображають честь та гідність працівника Національної поліції

України, не враховує у повному обсязі ступінь суспільної небезпечності (шкідливості) таких дій, оскільки, як зазначено вище, навіть непублічна образа працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням службових обов'язків підриває авторитет правоохоронних органів, а тому повинна бути караною.

Викликає сумніви й обмеження кола потерпілих від посягань на честь і гідність тільки працівниками Національної поліції, членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку. На наш погляд, у пропонованій нормі КУпАП доцільно передбачити відповідальність за такі дії щодо працівника будь-якого правоохоронного органу.

Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1 також пропонує встановити адміністративну відповідальність у ст. 185 КУпАП за публічну образу поліцейського при виконанні ним службових обов'язків або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (ч. 3).

Разом з тим, цей проект Закону України розширює перелік потерпілих від образи, пропонуючи встановити у ст. 185-10 відповідальність за публічну образу військовослужбовця, працівника Державної прикордонної служби України при виконанні ними службових обов'язків, пов'язаних з охороною державного кордону, суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні чи здійсненням прикордонного контролю в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України або контрольних пунктах в'їзду-виїзду, або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, який бере участь в охороні державного кордону України (ч. 3).

Недоліки цього проекту, з нашої точки зору, тотожні попередньо розглянутим: встановлення відповідальності лише за публічні посягання на честь і гідність, вибірковий підхід до визначення потерпілих від цих посягань.

Обидва наведені проекти законів пропонують встановити адміністративну відповідальність за умисні, публічні дії, які ображають честь та гідність працівника Національної поліції України під час виконання ним службових обов'язків.

Ми погоджуємось з підходом авторів проектів законів до визначення ступеня суспільної небезпечності (шкідливості) посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів і вважаємо, що за відсутності певних обтяжуючих обставин такі посягання повинні тягнути адміністративну, а не кримінальну, відповідальність.

Разом з тим посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів можуть супроводжуватись діяннями, які значно посилюють суспільну небезпечність цих посягань і потребують встановлення за їх вчинення кримінальної відповідальності.

Аналіз судових вироків за кримінальні правопорушення проти працівників правоохоронних органів, результати анкетного опитування правоохоронців та суддів, контент-аналіз інтернет-джерел свідчать про те, що образи щодо досліджуваної категорії осіб здебільшого чиняться при опорі працівникові правоохоронного органу або ж при погрозі чи насильстві щодо нього, тобто при вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 342 та 348 КК України.

На наш погляд, як образа працівника правоохоронного органу при зазначених опорі, погрозі або насильстві отримує такий ступінь суспільної небезпечності, який потребує встановлення кримінальної відповідальності, так і опір, погроза або насильство, поєднані з образою правоохоронця, стають значно більш суспільно небезпечними, оскільки така погроза, фактично, подвоює кримінально протиправний вплив кримінальних правопорушень,

передбачених ст.ст. 342 та 348 КК України, на їх основний безпосередній об'єкт, тобто на авторитет правоохоронних органів.

З урахуванням зазначеного пропонуємо відповідальність за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу при опорі цьому працівникові передбачити у ч. 3 ст. 342 КК України, а за таке ж посягання при погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків – у ч. 2 ст. 345 КК України. Нумерацію чинних частин 2, 3, та 4 ст. 345 КК України змінити, відповідно, на 3, 4 та 5.

Крім того, як вже зазначалось, оскільки суспільна небезпечність посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і гідність військовослужбовців, за образу яких законодавцем передбачена кримінальна відповідальність у ст. 435-1 КК України, таку обстановку слід визнавати обтяжуючою образу правоохоронця обставиною, яка суттєво збільшує ступінь небезпеки цього діяння.

Пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 345 КК України такою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони як обстановка вчинення цього кримінального правопорушення – в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Не менш важливим питанням, крім диференціації відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу, є й питання пеналізації цього діяння. Пеналізація кримінальних правопорушень – це складова частина кримінально-правової політики держави, яка становить собою процес і результат діяльності законодавця із визначення у кримінальному законі видів і розмірів покарань за кримінальні правопорушення з метою нормативного забезпечення засобів для протидії злочинності [47, с. 41].

Питання пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу потребує, на наш погляд, вирішення питання можливості досягнення мети покарання, визначеної ч. 2 ст. 50 КК України, згідно якої покарання має на меті

не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

У теорії кримінального права основною метою покарання визнають відновлення соціальної справедливості через покарання засудженого. Як мета покарання в суспільстві справедливість відновлюється в об'єктивно і суб'єктивно можливих межах, коли держава частково відшкодовує спричинену шкоду за рахунок штрафу, конфіскації майна, виправних робіт і, можливо, інших видів покарання, а всіх громадян переконує у тому, що державні органи: а) здатні забезпечити покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; б) карають засудженого згідно із законом, виходячи одночасно з раціональних та соціопсихологічних міркувань, тобто враховуючи основи гуманізму, пропорційність, ефективність. Щодо потерпілого соціальна справедливість відновлюється шляхом захисту законних інтересів і прав, порушених кримінальним правопорушенням. Для здійснення цієї мети покарання повинно забезпечити можливість відшкодування заподіяної шкоди і в реальних межах – пропорційність позбавлення або обмеження прав і свобод засудженого стражданням потерпілого, які йому були спричинені кримінальним правопорушенням [113].

КК України 1960 р. передбачав такі види покарань за наклеп: позбавлення волі на строк до одного року, або виправні роботи на той же строк, або штраф від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, або громадську догану (ч. 1 ст. 125); позбавлення волі на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років, або штраф від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати (за наклеп у друкованому або іншим способом розмноженому творі, в анонімному листі, а так само вчинений особою, раніше судимою за наклеп – ч. 2 ст. 125); позбавленням волі на строк до п'яти років (за наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину – ч. 3 ст. 125).

За образу у КК 1960 р. було передбачене покарання у виді виправних робіт на строк до одного року або штрафу від тридцяти до вісімдесяти

мінімальних розмірів заробітної плати, або громадської догани (ст. 126).

Образа працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця каралась позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами на той же строк, або штрафом у розмірі від п’ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 189-1).

Отже, КК України 1960 р. передбачав найбільш суворе покарання за наклеп з обтяжуючими (позбавлення волі на строк до трьох років) та особливо обтяжуючими (позбавленням волі на строк до п’яти років) обставинами. Санкція за образу взагалі не передбачала такого покарання як позбавлення волі, а санкція образи працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця за максимальне передбачала позбавлення волі на строк до двох років.

Чинний КК України 2001 р. містить ст. 383, яка передбачає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, яке за ступенем суспільної небезпечності є тотожним наклепу і, за своєю суттю, є його різновидом. Санкція цієї норми передбачає виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років (ч. 1); обмеження волі на строк від двох до п’яти років або позбавлення волі на той самий строк (у разі обвинувачення особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або із штучним створенням доказів обвинувачення, а також вчинення діяння з корисливих мотивів – ч. 2).

Отже, чинне кримінальне законодавство також передбачає за один з видів наклепу максимальне покарання – позбавлення волі на п’ять років.

При визначенні видів та розмірів покарання за неповагу до працівника правоохоронного органу дискусійним питанням є доцільність передбачення за вчинення цього діяння такого виду покарання як позбавлення волі на певний строк.

Законодавство багатьох зарубіжних країн передбачає покарання у виді

позбавлення волі за образу, опір або наклеп на посадових осіб поліції з огляду на підвищену суспільну небезпеку цих кримінальних правопорушень.

Так, в Англії особа, що вступила у суперечку з поліцейським, який вказав на порушення порядку, може бути обвинувачена в образі й непокорі поліції та піддана тюремному ув'язненню на строк до 2 місяців. В Італії публічна образа поліцейських службовців карається позбавленням волі на строк до 3 років. У Німеччині за поширення наклепу щодо представників органів влади, зокрема поліції, за напад на їх представників передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до 5 років або штрафу. У Франції за усну образу поліцейських під час виконання службових обов'язків винні караються позбавленням волі на строк від 15 днів до 3 місяців або штрафом. У більшості штатів США напад на поліцейських або заподіяння опору, зокрема у виді образливих дій, тягне накладення штрафу у розмірі від 5 000 до 10 000 доларів і (або) тюремне ув'язнення строком від 3 до 10 років [57].

На нашу думку, подібний підхід зарубіжного кримінального законодавства до вирішення питань відповідальності за посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів може бути сприйнятий і кримінальним правом України.

Реалізація відповідальності за посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів саме у виді призначення правопорушнику такого суворого покарання як позбавлення волі здатне втримати певну частину нестійких осіб від вчинення подібних посягань і попередити повторні посягання серед значної частини осіб, притягнутих до відповідальності.

Проте призначатися таке покарання повинно тільки за найбільш тяжкі прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Санкція при цьому повинна забезпечувати можливість індивідуалізації покарання і бути альтернативною. Вважаємо, що при пеналізації досліджуваного діяння першочерговим завданням є реалізація принципу невідворотності покарання, а не його суворість.

Саме тому при конструюванні санкцій акцент повинен робитись на

покараннях, не пов’язаних з позбавленням волі, користь яких визначається передусім тим, що 1) ці санкції вважають більшою мірою адекватними певним різновидам злочинів (переважно незначним), а також певним категоріям злочинців; 2) вони сприяють реабілітації злочинця та його інтеграції в суспільство; 3) реалізація цих санкцій потребує менших витрат, ніж ув’язнення; 4) вони ведуть до зменшення кількості ув’язнених і таким чином сприяють посиленню виправного впливу на засуджених; 5) є можливість проведення значно більшої кількості реабілітаційних програм, ніж у закритих закладах. У цьому випадку можна говорити про справжню індивідуалізацію покарання [106, с. 33].

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що видовим об'єктом неповаги до працівника правоохоронного органу є авторитет органів державної влади, що випливає зі змісту розділу XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України, який містить традиційні склади кримінальних правопорушень, пов'язаних з посяганнями на правоохоронців.

Посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів, будучи різновидом посягань на авторитет органів державної влади, мають своїм основним безпосереднім об'єктом нормальну діяльність правоохоронних органів при виконанні покладених на них законом функцій, а також честь і гідність працівників цих органів у результаті протиправного впливу на які і спричиняється шкода авторитету правоохоронних органів як різновиду органів державної влади.

Специфіка побудови складів кримінальних правопорушень, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів, передбачених XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України, передбачає як обов'язкову ознаку спеціального потерпілого від кримінального правопорушення.

Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» у ч. 1 ст. 2 визначає, що до правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової

охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Дослідження генезису кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу свідчить, що близькі родичі працівників правоохоронних органів не визнавались потерпілими у складах злочинів проти честі і гідності цих працівників. На наш погляд, такий підхід відповідає ступеню суспільної небезпеки посягань на честь і гідність близьких родичів правоохоронців, оскільки у цьому випадку негативний вплив на авторитет правоохоронних органів є мінімальним, оскільки носить опосередкований характер.

Специфіка посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів полягає у тому, що таке діяння майже завжди має форму дії, тобто активної поведінки. Проте, діяння у формі бездіяльності також можливе при вчиненні досліджуваних посягань, наприклад, при невиконанні засудженим вимог розділу IV «Взаємовідносини персоналу установ виконання покарань із засудженими та іншими особами» Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 р. № 2823/5, згідно якого засуджені повинні бути ввічливими з персоналом установи виконання покарань та іншими особами, які відвідують установу.

Дослідження генезису кримінальної відповідальності на території України за неповагу до працівника правоохоронного органу дозволяє стверджувати той факт, що суспільно-небезпечні наслідки не визнавались обов’язковою ознакою відповідних складів кримінальних правопорушень.

Посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу вчиняється у зв’язку з виконанням цим працівником службових обов’язків як під час їх виконання, так і до початку їх виконання, так і після виконання таких обов’язків. Крім того, об’єктивну сторону посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів характеризують й ряд інших зовнішніх ознак: спосіб, час, обстановка.

Підвищену суспільну небезпечність такої обстановки як воєнний стан та її вплив на посягання на честь і гідність військовослужбовця визнав законодавець, встановивши кримінальну відповідальність у ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» КК України за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Суспільна небезпечність посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і гідність військовослужбовців, а тому ці діяння потребують криміналізації.

Суб'єктивна сторона неповаги до працівника правоохоронного органу характеризується прямим умислом, який в узагальненому виді характеризується тим, що винний усвідомлює, що чинить діяння щодо працівника саме правоохоронного органу (ображає цього працівника, поширює щодо нього завідомо неправдиві вигадки, що ганьблять правоохоронця тощо) у зв'язку з виконанням ним у встановлених законом межах своїх обов'язків, передбачає неминучість або реальну можливість спричинення моральної шкоди працівнику правоохоронного органу та підриву авторитету того органу, де цей працівник працює і бажає діяти таким чином.

Неповага до працівника правоохоронного органу може вчинятись з будь-яким мотивом. Мета також не повинна впливати на правову оцінку посягання на честь і гідність правоохоронця.

Історично склалось, що суб'єкт образи та наклепу був загальним, тобто фізичною осудною особою, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років і більше).

При обґрунтуванні диференціації відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу встановлено, що станом на сьогоднішній день існують дві протилежні точки зору щодо доцільності криміналізації

наклепу – від категоричних прихильників до категоричних супротивників. На наш погляд, так звана «правда» перебуває десь посередині, оскільки суспільна небезпечність окремих проявів наклепу заперечень не викликає. Питання полягає лише в унеможливленні зловживання у репресивних цілях кримінально-правовою нормою про наклеп.

При конструюванні статті, що передбачає кримінальну відповідальність за наклеп щодо працівників правоохоронних органів, криміналізації підлягає наклеп щодо працівника правоохоронного органу, який спричинив суспільно небезпечні наслідки. Такими наслідками можуть визнаватися дискредитація працівника правоохоронного органу перед керівництвом, яка спричинила звільнення з роботи, притягнення такого працівника до кримінальної відповідальності в результаті звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення тощо.

Дослідження генезису кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу свідчить про відсутність у кримінальному законодавстві України норм, які б передбачали відповідальність за дифамацію, тобто притягнення до кримінальної відповідальності за поширення правдивих відомостей, що ганьблять особу.

У роботі обґрунтовано, що криміналізація такого діяння повинна передбачати відповідальність за поширення відомостей про приватне життя особи, що становить його особисту або сімейну таємницю.

Криміналізацію в Україні наклепу й образи щодо померлих працівників правоохоронних органів слід вважати обґрунтованою лише у випадку, якщо смерть правоохоронця знаходиться у необхідному причинно-наслідковому зв’язку із зазначеними діяннями, оскільки не будь-яке посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу, незалежно від того живий він або помер, завжди впливає на авторитет того органу, де він працював.

Компрометація правоохоронних органів у наведеному випадку не менш небезпечна, через що, на нашу думку, буде правильним визнати необхідність правової охорони померлих працівників правоохоронних органів від посягань

на їхню честь і гідність, пов’язаних з виконанням ними своїх службових обов’язків, якщо, як зазначалось, їх смерть є наслідком таких посягань.

При обґрунтуванні доцільності криміналізації образи працівника правоохоронного органу обґрунтовано, що його непублічна образа у зв’язку з виконанням службових обов’язків підриває авторитет правоохоронних органів не менше образи публічної як в очах тієї особи, що ображає, так і в очах того, кого ображають, тим більше, що такі діяння залишаються без належного правового реагування. Більша ж суспільна небезпека публічного вчинення цих діянь повинна враховуватись судом при призначенні покарання за таку образу.

При розгляді питань диференціації відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу обґрунтовано доцільність встановлення адміністративної відповідальності за такі діяння у разі відсутності певних обтяжуючих обставин. Натомість доведено, що у разі наявності таких обставин досліджувані діяння підлягають криміналізації.

При дослідженні питань пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу обґрунтовано, що першочерговим завданням є реалізація принципу невідворотності покарання, а не його суворість. Передбачення покарання у виді позбавлення волі на певний строк за досліджуване діяння є доцільним, оскільки здатне втримати певну частину нестійких осіб від вчинення подібних посягань і попередити повторні посягання серед значної частини осіб, притягнутих до відповідальності. Проте призначатися таке покарання повинно тільки за найбільш тяжкі прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Санкція при цьому повинна забезпечувати можливість індивідуалізації покарання і бути альтернативною.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підстав та принципів криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу дозволяє сформулювати низку висновків науково-теоретичного та прикладного характеру, зокрема:

1. Становлення морально-етичних категорій честі і гідності особи відбувалось від початку усвідомлення людиною своєї особистості починаючи з первісного суспільства. Як явища моралі ці категорії остаточно сформувались з появою класового суспільства. Категорія честі має значно більш тривалі строки розвитку ніж категорія гідності.

2. Перші пам’ятки нормативно-правового захисту честі і гідності на території України сягають часів Київської Русі. До них слід віднести «Руську правду», Статут Ярослава, Статут Володимира, Статут Всеволода. При цьому під честю розумілось винятково благо, наявне у особи лише у зв’язку із приналежністю до почесного стану або займаної посади.

3. КК України не містить норми, яка б передбачала відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу.

4. Законодавство України не містить визначень понять честі і гідності особи, що не сприяє правильному застосуванню положень нормативно-правових актів, які передбачають відповідальність за посягання на ці об’єкти, зокрема і за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу.

5. Під честю працівника правоохоронного органу як об’єкту кримінально-правової охорони, слід розуміти позитивне сприйняття конкретного працівника правоохоронного органу сторонніми особами, яке базується на дотриманні таким працівником як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов’язків.

6. Під гідністю працівника правоохоронного органу як об’єкту кримінально-правової охорони, слід розуміти внутрішнє сприйняття працівником правоохоронного органу себе як унікальної особистості, яка

дотримується як загальноприйнятих правових та моральних норм у колективі/суспільстві, так і норм, що стосуються виконання ним своїх службових обов'язків.

7. До видів неповаги до працівника правоохоронного органу, відповідальність за які передбачалась кримінальним законодавством, чинним на території України у різні часи, слід віднести образу та наклеп.

8. Характер та значення суспільних відносин, що захищаються при образі працівників правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, значно важливіші за характер та значення суспільних відносин, що страждають при образі пересічної особи.

9. Способами образи працівника правоохоронного органу є словесна, письмова, дією (зокрема, конклюдентною), у публічному виступі, у творах, що публічно демонструються, у засобах масової інформації, у мережі Інтернет тощо.

10. Наклепом щодо працівника правоохоронного органу слід визнавати поширення завідомо неправдивих вигадок у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, що ганьблять цього працівника. Ці вигадки можуть стосуватись будь-якої сфери життя й діяльності працівника правоохоронного органу: професійної, громадської, особистої тощо, головне, щоб такі відомості поширювалися у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого. Але до якої б сфери не належали неправдиві вигадки, вони повинні стосуватись фактів або подій: 1) визначених, 2) можливих, 3) відбулися у минулому або відбуваються зараз.

11. Наведена система видів неповаги до працівника правоохоронного органу носить виключно теоретичний характер, оскільки не відображена у чинному законодавстві України, а тому не дозволяє охопити весь комплекс можливих протиправних посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів.

12. В умовах відсутності в Україні адміністративної та кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу основним

заходом запобігання таким посяганням є цивільно-правові засоби, які дозволяють висувати вимогу щодо відшкодування так званої моральної шкоди за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу.

13. Чинний КПК України хоч і передбачає можливість відшкодування моральної шкоди потерпілому, проте не містить обов'язку осіб, які здійснюють досудове розслідування, роз'яснення потерпілому підстав та порядку такого відшкодування. Зазвичай потерпілий виявляється необізнаним зі своїм правом на відшкодування моральної шкоди у кримінальному провадженні, спричинену, зокрема, посяганням на його честь і гідність. Це стосується і працівників правоохоронних органів, щодо яких вчинене посягання на честь і гідність.

14. Пропонуємо викласти п. 10 ч. 1 ст. 56 «Права потерпілого» КПК України у такій редакції: «10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням матеріальної та/або моральної шкоди в порядку, передбаченому главою 9 цього Кодексу та іншим законодавством».

15. Пропонуємо закріпити у КПК України наступне визначення моральної шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням: «Моральною шкодою, спричиненою кримінальним правопорушенням, яка підлягає матеріальній компенсації, визнаються душевні страждання, які фізична особа зазнала у зв'язку із вчиненням щодо неї кримінального правопорушення».

16. У законодавстві України відсутній алгоритм розрахунку відшкодування розмірів компенсації моральної шкоди.

17. У роботі обґрунтовано доцільність залишення прерогативи ухвалення остаточного рішення щодо розмірів відшкодування моральної шкоди за судом, що розглядає справу, але при цьому принципи визначення такого розміру повинні бути встановлені у роз'ясненнях Верховного Суду України. При цьому у цих роз'ясненнях доцільно визначити мінімальні та максимальні межі розмірів відшкодування моральної шкоди залежно від характеру заподіяної шкоди (матеріальна чи нематеріальна), виду та розміру покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК України. За основу такого співвідношення покарань та розмірів моральної шкоди можна узяти

положення ст. 72 КК України, яка визначає правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

18. Пропонуємо на законодавчому рівні закріпити положення, що у разі спричинення кримінальним правопорушенням майнової шкоди шкода моральна за його вчинення не повинна перевищувати розмірів майнової. У разі ж вчинення кримінального правопорушення, яке не спричинило майнової шкоди, розміри моральної шкоди слід визначати з урахуванням санкції статті Особливої частини КК України. При цьому доцільним є встановлення межі розмірів відшкодування моральної шкоди шляхом прив'язки їх до одного з видів покарань. Наприклад, за один день позбавлення волі, яке призначене винній особі, пропонуємо передбачити відшкодування моральної шкоди потерпілому у розмірі до 0,1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

19. В Україні не існує єдиного підходу щодо встановлення юридичної відповідальності за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Встановлення адміністративної та/або кримінальної відповідальності за такі діяння неодноразово піддавалось критиці як таке, що може посягати на свободу висловлювань в країні.

20. Проведеним дослідженням доведена наявність в Україні факторів, що обумовлюють обсяг, характер та способи криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу: 1) значна поширеність діяння; 2) неефективність інших правових механізмів захисту відповідних суспільних відносин; 3) відсутність тенденцій до зниження проявів неповаги до працівника правоохоронного органу, про що свідчать несприятливі стан та динаміка цього виду злочинності; 4) високий ступінь суспільної небезпечності досліджуваного діяння здатний заподіювати суттєву шкоду авторитетові правоохоронних органів; 5) типовість проявів неповаги до працівника правоохоронного органу та здатність кримінально-правових засобів впливати на них; 6) наявність системи соціального контролю, яка дозволяє виявляти факти порушень таких правил, і системи кримінальної юстиції, спроможної реагувати на них.

21. Здебільшого посягання на честь і гідність працівників

правоохоронних органів поєднуються із вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» та 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» КК України.

22. Необхідність введення кримінально-правової відповідальності за неповагу до працівників правоохоронних органів є необхідною умовою забезпечення авторитету цих органів, оскільки дискредитація службової особи не може не відображатися на авторитеті того державного органу, працівником якого вона є.

23. Видовим об’єктом неповаги до працівника правоохоронного органу є авторитет органів державної влади, що витікає зі змісту розділу XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об’єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України, який містить традиційні склади кримінальних правопорушень, пов’язаних з посяганнями на правоохоронців.

24. Неповага до працівника правоохоронного органу, будучи різновидом посягань на авторитет органів державної влади, має своїм основним безпосереднім об’єктом нормальну діяльність правоохоронних органів при виконанні покладених на них законом функцій, а також честь і гідність працівників цих органів у разі протиправного впливу на які заподіюється шкода авторитету правоохоронних органів у цілому як різновиду органів державної влади.

25. Специфіка побудови складів кримінальних правопорушень, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на працівників правоохоронних органів, передбачених XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

об’єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК України, передбачає як обов’язкову ознаку спеціального потерпілого від кримінального правопорушення.

26. Дослідження генезису кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу свідчить, що близькі родичі працівників правоохоронних органів не визнавались потерпілими у складах злочинів проти честі і гідності цих працівників.

27. Прояви неповаги до працівника правоохоронного органу можливі як у формі дії, так і у формі бездіяльності.

28. Посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу вчиняються у зв’язку з виконанням цим працівником службових обов’язків як під час їх виконання, так і до початку їх виконання, так і після виконання таких обов’язків. Крім того, об’єктивну сторону посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів характеризують й ряд інших зовнішніх ознак: спосіб, час, обстановка.

29. Підвищену суспільну небезпечність такої обстановки як воєнний стан та її вплив на посягання на честь і гідність військовослужбовця визнав законодавець, встановивши кримінальну відповідальність у ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» КК України за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

30. У роботі доведено, що суспільна небезпечність посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і гідність військовослужбовців, а тому ці діяння потребують криміналізації.

31. Суб’єктивна сторона неповаги до працівника правоохоронного органу характеризується прямим умислом, який в узагальненому виді характеризується тим, що винний усвідомлює, що чинить діяння щодо

працівника саме правоохоронного органу (ображає цього працівника, поширює щодо нього завідомо неправдиві вигадки, що ганьблять правоохоронця тощо) у зв'язку з виконанням ним у встановлених законом межах своїх обов'язків, передбачає неминучість або реальну можливість спричинення моральної шкоди працівнику правоохоронного органу та підриву авторитету того органу, де цей працівник працює і бажає діяти таким чином.

32. Дослідження генезису кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу дозволяє стверджувати, що суб'єктом таких проявів визнавалась фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років і більше).

33. У роботі обґрунтована доцільність фіксації у відповідних профільних нормативно-правових актах (Закони України «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про прокуратуру» та ін.) права на охорону та захист честі і гідності працівників відповідних правоохоронних органів.

34. Проведеним дослідженням обґрунтована доцільність криміналізації таких видів неповаги до працівника правоохоронного органу як наклеп, дифамація та образа.

35. При конструюванні статті, що передбачає кримінальну відповідальність за наклеп щодо працівників правоохоронних органів необхідно виходити з того, що формальний характер складу такого кримінального правопорушення не становить підвищеного ступеня суспільної небезпеки, для захисту честі і гідності у таких випадках достатньо заходів цивільно-правового характеру.

36. Дослідження генезису кримінальної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу свідчить про відсутність у кримінальному законодавстві України норм, які б передбачали відповідальність за дифамацію, тобто притягнення до кримінальної відповідальності за поширення правдивих відомостей, що ганьблять особу. У роботі обґрунтовано, що криміналізація

такого діяння повинна передбачати відповідальність за поширення відомостей про приватне життя працівника правоохоронного органу, що становить його особисту або сімейну таємницю, у разі спричинення суспільно небезпечних наслідків.

37. При розгляді питань диференціації відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу обґрунтовано доцільність встановлення адміністративної відповідальності за образу працівника правоохоронного органу (як публічну, так і непублічну) у разі відсутності обтяжуючих це діяння обставин.

38. Дослідженням питань пеналізації неповаги до працівника правоохоронного органу обґрунтовано, що першочерговим завданням цього процесу є реалізація принципу невідворотності покарання, а не його суворість. Позбавлення волі на певний строк за досліджуване діяння повинно призначатися тільки за найбільш тяжкі прояви неповаги до працівника правоохоронного органу. Санкція при цьому повинна забезпечувати можливість індивідуалізації покарання і бути альтернативною.

39. Пропонуємо доповнити КК України статтею 342-1 «Неповага до працівника правоохоронного органу» наступного змісту:

«1. Умисне публічне поширення відомостей, що ганьблять честь і гідність працівника правоохоронного органу, за відсутності у винного доказів їхньої правдивості, поєднане з обвинуваченням останнього у вчиненні кримінального правопорушення, оприлюдненням даних про його особисте і сімейне життя, аморальну поведінку, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки для потерпілого, -

карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять працівника правоохоронного органу у зв’язку з виконанням ним службових обов’язків, поєднане з обвинуваченням цього працівника у вчиненні кримінального

правопорушення, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки для потерпілого, -

карається арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до п’яти років.

Примітка. Тяжкими наслідками для потерпілого у цій статті вважаються звільнення із займаної посади або з правоохоронного органу, притягнення працівника правоохоронного органу до кримінальної відповідальності, самогубство тощо».

40. Пропонуємо викласти частину 3 статті 342 КК України у наступній редакції: «3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, поєднані з примушенням цих осіб шляхом насильства або погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій, або з образою цих осіб».

41. Пропонуємо доповнити статтю 345 КК України частиною 2 наступного змісту:

«2. Погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу у зв’язку з виконанням цим працівником службових обов’язків, поєднана з його образою або вчинена в умовах воєнного чи надзвичайного стану, -

карається арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк.»

Нумерацію чинних частин 2, 3, та 4 ст. 345 КК України змінити, відповідно, на 3, 4 та 5.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С.Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / за заг. ред. О.О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 240 с.

2. Алієва К. Генезис понять честі та гідності особи як об'єктів кримінально-правової охорони. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 3. С. 98-103.

3. Алієва К. Законодавче врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 308-314.

4. Алієва К. Кримінально-правовий захист честі та гідності жінок, які працюють у структурі МВС України. *Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченій 25-й річниці з дня прийняття Конституції України та 30-й річниці проголошення незалежності України (м. Дніпро, 10-11 черв. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 160-161.

5. Алієва К.М. Вплив об'єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу на принципи криміналізації цього діяння. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 1(42). С. 102-106.

6. Алієва К.М. Питання криміналізації образи честі і гідності працівника правоохоронного органу. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 19-20 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 372-374.

7. Алієва К.М. Працівник Національного агентства з питань запобігання корупції як потерпілий від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17

листопада 2020 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 204-206.

8. Алієва К.М. Юридична відповідальність за образу честі і гідності працівника Національної поліції в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 квіт. 2022 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 7-8.

9. Андроняк А.М. Про необхідність криміналізації наклепу зі спеціальним суб'єктом. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/91210.

10. Андрушко А. Проблеми кримінально-правової охорони честі та гідності особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12 (274). С. 268-272.

11. Андрушко А.В. Наука кримінального права радянського періоду про злочини проти волі, честі та гідності особи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 367-382.

12. Андрушко А.В. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи людини (XIX – поч. XXI ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Випуск 29. Том 2. С. 68-73.

13. Андрушко А.В. Система злочинів проти свободи, честі та гідності особи за законодавством зарубіжних держав: порівняльно-правове дослідження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 412-421.

14. Андрушко А.В. Становлення законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти честі та гідності особи (XI–XVIII ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. Випуск 41. Том 2. С. 58-64.

15. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.

16. Аристотель. Сочинения в четырёх томах. Т. 4. Москва, 1983. 830 с. URL: http://pavroz.ru/files/aristotle4.pdf.

17. Бабанін С.В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2008. 238 с.

18. Багрий-Шахматов Л. Обеспечение чести и достоинства граждан уголовно-правовыми средствами в свете проекта новой Конституции Украины. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 63-64.

19. Бандурка І.О. Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 224 с.

20. Батиргареєва В.С., Борисов В.І., Голіна В.В. Злочини проти особистої волі людини та їх попередження (науково-практичний посібник). Харків: Інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, 2002. 123 с.

21. Берлач А.І. Принципи діяльності правоохоронних органів у контексті адміністративної реформи в Україні. *Кримський юрид. вісн. «Адміністративна реформа та проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів»*. 2008. Вип. 2. С. 10-14.

22. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 20 с.

23. Блажівський Є.М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 234 с.

24. Боднар В.Є. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2016. № 2. С. 144-155.

25. Боровик А.В. Підстави юридичної відповідальності за образу представника влади потребують удосконалення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 4 (18). С. 60-72.

26. Бортник В. К вопросу чести и достоинства человека как объекта преступления по уголовному законодательству зарубежных стран. *Legea Si Viata*. 2013. № 7. С. 24-28.

27. Бортник В.А. Генезис законодавства про кримінальну

відповідальність за посягання на честь та гідність особи в період українського державотворення. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 43 (4). С. 98-104.

28. Бортник В.А. Честь та гідність особи як об'єкт злочину: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 212 с.

29. Бражник А.А. Особливості кримінально-правової охорони честі та гідності в межах ст. 387 Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 322-325.

30. Васильєв В. Окремі питання визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32. С. 10-15.

31. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 55-62.

32. Вознюк А. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 258-262.

33. Габуда А.С. Кримінально-правова характеристика складу опору особам, наділеним владними повноваженнями: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2012. 21 с.

34. Габуда А.С. Мотив опору особам, наділеним владними повноваженнями. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/3430/1/%D0%93%D0%B0%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B0%20%D0%90.%D0%A1.%2C.pdf.

35. Гаркуша А.Г., Лень В.В. Побої і мордування у кримінальному праві та законодавстві: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 129 с.

36. Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М., Утевский Б.С. История советского уголовного права. Москва, 1947. URL: https://zinref.ru/000_uchebniki/04600_raznie_3/783_lekcii_raznie_13/469.htm.

37. Гладкова Є.О. Кримінально-правовий захист працівників

правоохоронних органів: науково-методичні рекомендації. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 48 с.

38. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

39. Горбунов В.А. Зарубіжний досвід встановлення кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 181-185.

40. Горбунов В.А. Проблеми кримінально-правової характеристики потерпілого від умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України). *Форум права*. 2001. № 3. С. 168-173.

41. Грищук В. Соціальна зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 98-108.

42. Грищук В.К. Ефективність кримінально-правового забезпечення охорони і захисту гідності в Україні: питання соціальної зумовленості. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Том 26. № 1. С. 89-97.

43. Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 14-28.

44. Гуренко Д.Ю. Суб'єктивні ознаки посягання на життя працівника правоохоронного органу. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 191-194.

45. Гусаров С.М. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 34-43.

46. Гусєва В.О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 256-267.

47. Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 32-49.

48. Давидович І.І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

49. Дифамація // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%84%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.

50. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1153/.

51. Довгаль М. Особливості кваліфікації за статтею 342 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (46). С. 58-65.

52. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

53. Єрмолаєва-Задорожня С.В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 217 с.

54. Жаглина М.Е. Диффамация и защита чести, достоинства и деловой репутации. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2009. № 2. С. 50-55.

55. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

56. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 р. № 158. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16.

57. Заіка Ю.О. Відповідальність за образу в кримінальному законодавстві країн континентальної Європи. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/18159/1/%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80

%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_p274-277.pdf.

58. Залялова І.М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівників правоохоронних органів: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

59. Іванова Н.Г. Трансформація уявлень про право людини на честь та гідність. *Актуальні проблеми держави і права*: збір. наук. праць. Вип. 36. Одеса: Юрид. літ, 2007. С. 293-299.

60. Історія членства України в співдружності незалежних держав. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_55.

61. Кирбят'єв О.О. Досвід країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, які обрали європейський вектор розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університет внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 143-149.

62. Кирбят'єв О.О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів: законодавство, доктрина, практика: монографія. Запоріжжя: Вид-во Хортицької нац. академії, 2020. 348 с.

63. Кирбят'єв О.О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності представників влади за законодавством країн дальнього зарубіжжя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університет внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 204-211.

64. Кирбят'єв О.О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 446 с.

65. Кирбят'єв О.О. Кримінально-правовий вимір проблеми презумпції правоти працівників правоохоронних органів, які виконують професійні обов'язки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університет*

внутрішніх справ. 2019. № 1 (98). С. 197-205.

66. Кирбят'єв О.О. Об'єкт злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 36. С. 126-128.

67. Кирбят'єв О.О. Об'єктивна сторона складів злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/6_2020/15.pdf.

68. Кирбят'єв О.О. Поняття та ознаки кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 1. С. 58-61.

69. Кирбят'єв О.О. Суб'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст. 342 та ст. 345 КК України. *Правова позиція*. 2020. № 4 (29). С. 85-89.

70. Кириченко І. Чи можна захищаючи честь не втратити гідність? *Юридичний журнал*. 2006. № 4 (46). С. 123-131.

71. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text.

72. Кодекс суддівської етики: затверджено XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 р. URL: http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf.

73. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

74. Колінько Ц. Проблеми доведення моральної шкоди за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 30-34.

75. Колос М. Клевета и оскорбление: генезис ответственности и

проблемы современной криминализации – декриминализации. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2014. № 4 (8). С. 158-163.

76. Коментарі до статей 125, 126, 189-1 КК. URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=ukr&id=562&id_book=424&id_parent=424&id_vid_res=.

77. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

78. Коржанский Н.И. О недостатках уголовно-правовой охраны чести и достоинства личности. *Труды Высшей следственной школы МВД СССР*. Вып. 3. Волгоград, 1970. С. 38-45.

79. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. Київ: Генеза, 1998. 592 с.

80. Коржанський М.Й. Предмет і об’єкт злочину: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

81. Користувач Facebook отримав три роки за образу поліцейських. URL: https://www.unian.ua/science/408878-koristuvach-facebook-otrimav-tri-roki-za-obrazu-politseyskih.html.

82. Кохановська О.В. Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 6. С. 30–35.

83. Кримінальна відповідальність за наклеп – крок до обмеження свободи слова в Україні. URL: https://www.irf.ua/kriminalna_vidpovidalnist_za_naklep_krok_do_obmezhennya_svobodi_slova_v_ukraini/.

84. Кримінальна справа № 308/11177/21. *Архів Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області.*

85. Кримінальна справа № 359/11714/21. *Архів Бориспільського міськрайонного суду Київської області.*

86. Кримінальна справа № 626/1954/18. *Архів Красноградського*

районного суду Харківської області.

87. Кримінальна справа № 345/1064/13-к. *Архів Калуського міськрайонного суду Івано – Франківської області*.

88. Кримінальне право (Особ. част.): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.

89. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

90. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Трубникова. Харків: вид-во ХНУ, 2012. 344 с.

91. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

92. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків, 2010. 455 с.

93. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за заг. ред. В.М. Бесчастного, О.М. Джужи. Київ: ВД «Дакор», 2018. 386 с.

94. Кримінальне право України і Англії: порівняльний аналіз (окремі питання Загальної частини): конспект лекцій для студентів ІІ курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 29 «Міжнародні відносини» спеціальності 293 «Міжнародне право» / уклад. М.І. Панов, С.О. Харитонов, Ю.П. Дзюба та ін. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 144 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/KPUAPA.pdf.

95. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.

96. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text.

97. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

98. Кримінальний кодекс УРСР. Київ: Держполітвидав, 1950. 168 с.

99. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

100. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

101. Критерії і метод оцінки розміру моральної шкоди. URL: http://ni.biz.ua/3/3_17/3_176946_kriterii-i-metod-otsenki-razmera-moralnogo-vreda.html.

102. Кушнір Л.В. Захист честі й гідності людини у сфері кримінального судочинства. *Право та суспільство*. 2015. № 6-2. С. 196-197.

103. Ладнюк В.Р. Щодо питання про визначення родового та видового об'єктів злочину, передбаченого статтею 351 Кримінального кодексу України. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 184-189.

104. Литвиненко А.А. Захист персональних даних у сфері медичної таємниці: історична та сучасна практика судів США, Європейського Суду з прав людини та деяких країн континентальної Європи. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Випуск 83. http://www.apdp.in.ua/v83/one.pdf.

105. Максименко К.С. Авторитет // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua.

106. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3. С. 32-44.

107. Манифест от 21 апреля 1787 г. URL: https://base.garant.ru/58105678/.

108. Марініч Ж. Особливості захисту честі, гідності та ділової репутації поліцейського. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 24-30.

109. Маріц Д. Практичні проблеми захисту честі і гідності фізичної особи і всесвітній мережі Інтернет. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* 2016. № 6. Ч. 1. С. 57-61.

110. Маслова О.О. Структура обстановки вчинення злочину. *Право і суспільство*. 2017. № 6 (частина 2). С. 158-164.

111. Матюшенко О.І. Поняття авторитету органів державної влади як об'єкта кримінальних правопорушень. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/20135/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84.%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC.%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%A2%D0%9A%D0%90_2021_p110-114.pdf.

112. Махиня О.М. Місце фахової підготовки, морального та матеріального заохочення в роботі добровільних народних дружин по охороні громадського порядку 50-х - 70-х рр. XX ст. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-5100.html.

113. Мета відновлення соціальної справедливості шляхом покарання осудженого. URL: http://lua.pp.ua/2/227273.html.

114. Метельський І.Д. Працівник правоохоронного органу як учасник кримінально-правових відносин: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 247 с.

115. Мирный договор князя Ярослава Владимировича с немецкими послами 1189–1199 гг. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/RP/goth.htm.

116. Мирошниченко А.К. Запобіжний вплив санкції та покарання за злочини, вчинені проти працівника правоохоронного органу та суду. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2016. № 2 (14). С. 237-243.

117. Мисливий В.А. Учення про потерпілого в кримінальному праві України. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні*: матеріали круглого столу (Харків, 25 квітня 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 45-46.

118. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одеського

юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

119. Мульченко В. Проблеми охорони честі і гідності особи у кримінальному законі. *Право України*. 2002. № 10. С. 41-44.

120. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

121.Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. 1313 с.

122. Неповага до суду: вимоги закону і практика. URL: https://www.ukrainepravo.com/judicial_truth/divine_law/nepovaga-do-sudu-vymogy-zakonu-i-praktyka-/.

123. Новицкая Т.Е. Хрестоматия по истории государства и права СССР (дооктябрьский период). Москва: Юрид. лит., 1990. 480 с.

124. Осадчий В.І. Гідність як об’єкт злочинного впливу на правоохоронну діяльність. *Актуальні проблеми розвитку суспільної думки і практики управління*: зб. наук. праць. Вип. 3. Запоріжжя. 1997. С. 126-129.

125. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 332 с.

126. Осадчий В.І. Про додатковий об’єкт образи працівника правоохоронного органу. *Право України*. 2000. № 2. С. 88-90.

127. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 469 с.

128. Павликівський В.І. Кримінальна відповідальність за дифамацію (європейський досвід). *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 243-249.

129. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ-Харків, 2017. 36 с.

130. Петренко В. Поняття та зміст моральної шкоди за чинним законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 60-64.

131. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому

уголовному праву. Москва: Госюриздат, 1961. 666 с.

132. Підгородинський В. Криміналізація наклепу і свобода слова в Україні. *Право України*. 2013. № 6. С. 262-268.

133. Підгородинський В. Правовий та кримінально-правовий вплив за наклеп: різні грані та питання удосконалення. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6639/Pidgorodinsky%20Pravoviy.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

134. Підгородинський В.М. Злочини проти честі та гідності за часів Київської Русі. *Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах*: тези Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 202-204.

135. Підгородинський В.М. Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2020. 424 с.

136. Підгородинський В.М. Злочини проти честі та гідності особи в теорії кримінального права: монографія. Одеса: Юридична література, 2019. 350 с.

137. Підгородинський В.М. Криміналізація наклепу: «pro» та «contra» (дослідження ментальних перепон). *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі Євроінтеграції*: міжнар. наук.-практ. конфер., ч. ІІ. (м. Дніпропетровськ, 27-28 лист. 2015 р.). Дніпропетровськ: юр. фак.-т Дніпроп. гум. ун.-ту, 2015. С. 107-110.

138. Підгородинський В.М. Честь та гідність особи як об’єкти правової охорони в сучасній кримінально-правовій політиці: до постановки проблеми. URL: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/pidhorodynsky.pdf.

139. Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 895. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text.

140. Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших

постійних лісокористувачів та власників лісів: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text.

141. Положення про Державну фінансову інспекцію України: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 310. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-%D0%BF#Text.

142. Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209-214.

143. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. 547 с.

144. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 р. № 2823/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: затверджені наказом Міністерства юстиції України від 14 червня 2019 року № 1769/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text.

145. Практика застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві від 24.11.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0019700-99#Text.

146. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text.

147. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 р. № 3099-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text.

148. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2110-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n14.

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року: Закон України від 23 лютого 2014 р. № 767-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-18#n83.

150. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців: Проект Закону України від 08.02.2021 р. № 5050 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71060.

151. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів: Проект Закону України від 24.02.2021 р. № 5050-1 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217.

152. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text.

153. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text.

154. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA#Text.

155. Про застосування судами законодавства, що передбачає

відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.92 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text.

156. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D0%BF#w1_4.

157. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 р. № 1179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text.

158. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.

159. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text.

160. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

161. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text.

162. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3352-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text.

163. Про правовий режим воєнного стану Закон України від 12 травня 2015 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-

19#Text.

164. Про правовий режим надзвичайного стану Закон України від 16 березня 2000 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text.

165. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

166. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.

167. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.95 р. № 4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text.

168. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text.

169. Про судову практику у справах про хуліганство Постанова Пленуму Верховного Суду України» від 22.12.2006 р. № 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06#Text.

170. Просянюк О. Захист публічних осіб від образливих висловлювань. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010824.

171. Рада криміналізувала наклеп. URL: https://lb.ua/news/2014/01/16/251902_rada_kriminalizirovala_klevetu_.html.

172. Рибалка В.В. Честь і гідність особистості як фактори індивідуальної та соціальної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2009. № 1. С. 1-14. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsp/01_2009/09rvvtsb.pdf.

173. Рішення Конституційного Суду України щодо окремих положень антикорупційного законодавства України. URL: http://sm.gov.ua/ru/zapob/22757-rishennya-konstytutsiynoho-sudu-ukrayiny-shchodo-okremykh-polozhen-

antykoruptsiynoho-zakonodavstva-ukrayiny.html.

174. Российское законодательство X - XX веков: в девяти томах. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. Москва: Юрид. лит., 1988. 432 с.

175. Российское законодательство X–XX веков: в девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси. Москва: Юрид. лит., 1984. 432 с.

176. Российское законодательство X–XX веков: в девяти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. Москва: Юрид. лит., 1986. 512 с.

177. Російський актор Єфремов отримав 8 років колонії за смертельне ДТП. URL: https://www.dw.com/uk/rosiiskyi-aktor-yefremov-otrymav-8-rokiv-kolonii-za-smertelne-dtp/a-54849479.

178. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Russo_O_dogovore.pdf.

179. Руська правда. URL:http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm.

180. Савицька В. Стан дослідження поняття завідомості у кримінально-правовій літературі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 183-190.

181. Саприкіна І. Цивільно-правові способи захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у новому Цивільному кодексі України. *Юридична Україна*. 2005. № 9. С. 55-58.

182. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917-1952. / под ред. И. Т. Голякова. Москва: Госюриздат, 1953. 460 с.

183. Синєгубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту честі та гідності, честі та ділової репутації працівників міліції: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

184. Скандально відомого блогера, який плюнув в обличчя поліцейському, затримали п’яним за кермом. URL: https://www.volynnews.com/news/all/skandalno-vidomoho-blohera-iakyy-pliunuv-v-

oblychchia-politseyskomu-zat/.

185. Слуцька Т.І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

186. Сосніна О.В. Історичні витоки охорони честі, гідності та недоторканності приватного життя людини. *Юридичний вісник.* 2013. № 1 (26). С. 39-42.

187. Степанюк А.Г. Практика розгляду справ про наклеп та образу честі у державному сенаті української держави у 1918 р. URL: https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/s/206-praktika-rozglyadu-sprav-pro-naklep-ta-obrazu-chesti-u-derzhavnomu-senati-ukrajinskoji-derzhavi-u-1918-r.html.

188. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. Київ Науковий світ, 2001. 306 с.

189. Субботенко О.С. Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами (досвід країн СНД та ЄС): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 221 с.

190. Судебник 1589 г. URL: https://www.prlib.ru/item/454183.

191. Таганцев Н.С. Уголовное право. Особенная часть: лекции, читанные в 1875-76 учебном году. Санкт-Петербург: Литография Боровкова, 1876. URL: https://naukaprava.ru/catalog/435/712/3404/61886/.

192. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. Москва: Госюриздат, 1957. 364 с.

193. Уголовное законодательство зарубежных стран: Англии, США, Франции, Германии, Японии: Сборник законодательных материалов / под ред. И.Д. Козочкина. Москва: Зерцало, 2001. 346 с.

194. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Санкт-Петербург: Издание Н.С. Таганцева. 1904. 141 с.

195. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. С.В. Милюков. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 550 с.

196. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: Закон от

30.12.1999 г. № 787-IQ. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353.

197. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. Н.И. Мациев. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 278 с.

198. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин, Санкт-Петербург: Юрид. Центр Пресс. 2001. 510 с.

199. Уголовный кодекс Грузии: Закон Грузии от 22.07.1999 г. № 2287-вс. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf.

200. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. С.С. Беляев. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 230 с.

201. Уголовный кодекс Испании / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Ф.М. Решетникова. Москва: ИКД «Зерцало-М», 1998. 218 с.

202. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. А.И. Коробеева. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 303 с.

203. Уголовный кодекс Кыргызской Республики: Закон Кыргызской Республики от 02.02.2017 г. № 19. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833.

204. Уголовный кодекс Латвийской республики: Закон Латвийской республики от 17.06.1998 г. № 199/200. URL: https://likumi.lv/doc.php?id=88966.

205. Уголовный кодекс Литовской Республики. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_page_27.html.

206. Уголовный кодекс Польши / науч. ред. А.Н. Лукашов, Н. Ф. Кузнєцова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 234 с.

207. Уголовный кодекс Республики Армения: Закон Республики Армения от 18.04.2003 г. № ЗР-528. URL: http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show.

208. Уголовный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 02.06.1999 г. URL: http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/kodeksyrespubliki-belarus/.

209. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А.И.

Лукашова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 298 с.

210. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 16.07.1997 г., № 167. URL: https://online.zakon.kz/DOCUMENT/?DOC_ID=31575252#POS=4904;- 195.

211. Уголовный кодекс Республики Молдова: Закон Республики Молдова от 18.04.2002 г. №. 985 URL: http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2.

212. Уголовный кодекс советских республик: практический комментарий. Киев, 1924. 462 с.

213. Уголовный кодекс УССР. Харьков: Издание Наркомюста УССР, 1922. 50 с.

214. Уголовный кодекс УССР. Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР. 1928. 79 с.

215. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л.В. Головко, Н.Е. Крылова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 648 с.

216. Уголовный кодекс Швейцарии / пол ред. А.В. Серебренниковой. Санкт-Петербург: Юридической центр Пресс, 2002. 350 с.

217. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н.Ф. Кузнецова. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 167 с.

218. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України): автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 20 с.

219. Уложение 1649 г. URL: https://www.prlib.ru/item/388750.

220. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. URL: http://resource.history.org.ua/item/0010454.

221. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. URL: https://www.prlib.ru/item/459770.

222. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. URL: https://www.prlib.ru/item/459972.

223. Фаст О. Роль середньовічної правової доктрини у формуванні

уявлень про честь та гідність як правового інституту. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 5. С. 208-214.

224. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 280 с.

225. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 557 с.

226. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

227. Хамула П.И. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 20 с.

228. Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти волі, честі та гідності особи. *Юридична наука*. 2012. № 4. С. 134-141.

229. Храмцов О.М. Криміналізація наклепу: «за» та «проти» (соціальноправовий та правий аспекти). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2014. Вип. 17. С. 158-161.

230. Храмцов О.М. Кримінально-правова охорона честі та гідності людини в Україні (сучасний стан). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=VKhnuvs_2004_28_16.

231. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: Ніка-Нова, 2015. 472 с.

232. Церковный устав Ярослава 1051–1054 гг. URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=10225.

233. Цивільна справа № 667/266/15-ц. Верховний Суд України. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=86207417&red=100003d2f8184e59e0e5c073056262469d28b6&d=5.

234. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

235. Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / ред. С.Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С.Я., 2009. 848 с.

236. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

237. Циганов О. Г. Правоохоронна діяльність та правоохоронні органи: сучасні підходи до визначення сутності та змісту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 314-323.

238. Цірат К. Захист честі, гідності та ділової репутації. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/zahist-chesti-gidnosti-ta-dilovoyi-reputaciyi.html.

239. Цховребов А.О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2017. 226 с.

240. Чоповський Д. Кому потрібен такий репресивний інструмент як кримінальна відповідальність за наклеп? URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/1/5095695/.

241. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

242. Шаблистий В.В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

243. Шаблистий В.В. Кримінально-правове забезпечення духовних (ідеальних) потреб людини. *Науковий вісник Львівського державного*

університету внутрішніх справ. 2014. № 2. С. 252-261.

244. Шаблистий В.В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112-115.

245. Шаблистий В.В., Галемін О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

246. Шармар О.М. Працівник правоохоронного органу, близькі родичі, члени сім'ї чи інші близькі йому особи як потерпілі від злочину, передбаченого ст. 345 КК України. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/8572/1/%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%9E%D0%A5%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%9D%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%20%D0%A7%202_p136-137.pdf.

247. Шишенина А.В. Условия наступления ответственности по делам о защите чести и достоинства граждан. *Адвокат*. 2008. № 7. С. 104-108.

248. Шишка Р., Присяжнюк В. Відшкодування збитків та шкоди, заподіяних працівникам правовохоронних органів. *Про українське право*. *Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка* / за ред. І. Безклубого. Київ, 2010. 367 с.

249. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. URL: http://lib.ru/FILOSOF/SHOPENGAUER/aforizmy.txt_with-big-pictures.html.

250. Экштейн Й. Честь в философии и праве. Москва, 2016. 158 с.

251. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 5: П - С / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: «Укр. енцикл.», 2003. 736 с.

252. Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення.

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

253. Юнін О. С. Щодо проблем кадрової роботи в органах внутрішніх справ України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 129–131.

254. Яценко С.С. Гідність людини має захищатися належно. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 143-168.

255. Kalenichenko, L., Slynko, D., Sobakar, A., & Goncharuk, V. (2021). Features of disciplinary liability of police officers. Amazonia Investiga, 10(41), 114-120. URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1632/1742.

256. Ivanytsia , A., Yunin, O., Yunina, M., Bobrishova, L., & Shevchenko, S. (2022). Promising ways to improve training for police service under martial law: administrative and legal aspect. Amazonia Investiga, 11(60), 39-46. URL: https://amazoniainvestiga.info/check/60/4-39-46.pdf

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Алієва К. Генезис понять честі та гідності особи як об’єктів кримінально-правової охорони. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 3. С. 98-103.
2. Алієва К. Законодавче врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 308-314.
3. Алієва К.М. Вплив об’єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу на принципи криміналізації цього діяння. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 1(42). С. 102-106.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Алієва К.М. Працівник Національного агентства з питань запобігання корупції як потерпілий від кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства*: матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 листопада 2020 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 204-206.
5. Алієва К. Кримінально-правовий захист честі та гідності жінок, які працюють у структурі МВС України. *Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченій 25-й річниці з дня прийняття Конституції України та 30-й річниці проголошення незалежності України (м. Дніпро, 10-11 черв. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 160-161.

6. Алієва К.М. Юридична відповідальність за образу честі і гідності працівника Національної поліції в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 квіт. 2022 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 7-8.

7. Алієва К.М. Питання криміналізації образи честі і гідності працівника правоохоронного органу. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 19-20 травня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 372-374.